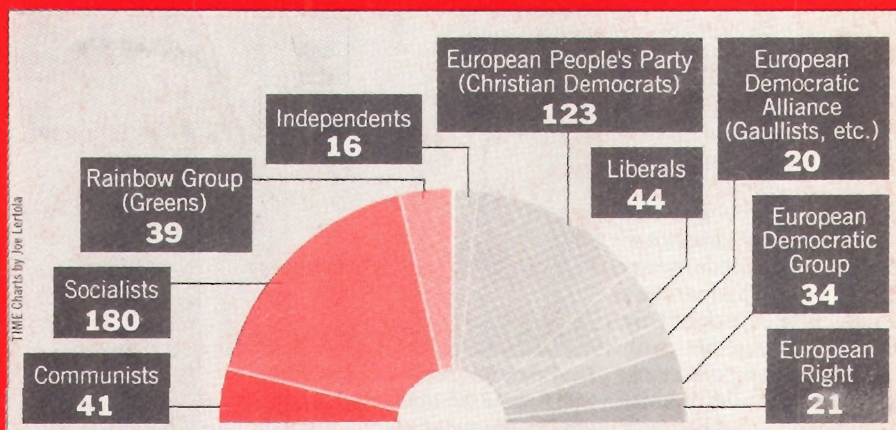
ילקוט

למחשבה סוציאליסטית

הפרלמנט האירופי החדש

- שוק ותכנון
- באיטליה – רפורמיזם חזק
- מקנדה – עובדים רוכשים את מפעליהם
- "הנאשמים" – סרט העשור?

מעיתונות העולם

מס' 15 □ קיץ 1989 □ אלול תשמ"ט

יד טבנקין

ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י □ המרכז לתרבות ולחינוך

ילקוט
למחשבה סוציאליסטית

מס׳ 15 □ אלול תשמ״ט □ קיץ 1989

יד טבנקין

ההסתדרות הכללית של העובדים בא״י
המרכז לתרבות ולחינוך

יד טבנקין: דואר רמת אפעל 52960
טלפון: 344210, 343311

מחיר גיליון בודד	5.- ש״ח
חתימה לשנה (4 גל׳)	15.- ש״ח
חתימה לשנתיים (8 גל׳)	25.- ש״ח

הפקה: מפעלי תרבות וחינוך

בפתח הגליון

תכנון ושוק

בגיליון האביב, מס. 14, התמקדנו בנושא "סוציאליסטים בשלטון". גם לגיליון הנוכחי נושא מרכזי, הנדון ברשימה ארוכה של מייקל הרינגטון על תכנון ושוק. בגלל אורכה, התלבטנו מה לעשות ברשימה זאת והעלינו את הנושא לפני המערכת המייעצת. כל חבריה היו בדעה שהחומר חשוב ביותר ולכן לא ראינו אפשרות לקצר את הרשימה בצורה משמעותית. בדיון הציבורי בארץ, ובמיוחד בעיתונות היומית קיימות, לדעתי, אי־הבנות רבות בנושא ואני מקווה שהרשימה של הרינגטון תתרום לשיפור הדיון. למעשה היא מרחיבה ומשלימה את הנושא בו התחלנו לדון בגיליון הקודם, במאמר "תחרות לשם מה", מזווית אחרת.

□

Marxism Today

בגיליון הזה נכללות שתי רשימות מעיתון חדש עבור הילקוט.
ב"אקונומיסט" הלונדוני, הידוע כעיתון ימיני למהדרין, התפרסמה כתבה על עיתון זה בציינו שהוא "להיט" באנגליה. שמתי לב לכך במיוחד, מכוון שמדובר בעיתון של המפלגה הקומוניסטית של אנגליה! פרופ' אלקנה מרגלית אף הוא המליץ עליו ואף שלח אלינו עותק. העיתון הוא בעת ובעונה אחת פופולרי, בעל רמה ואינו דוגמאטי. עד כדי כך התרשמתי, ששכנעתי את "יד טבנקין" לרכוש מינוי. כללנו בגיליון הנוכחי שתי רשימות לקוחות ממנו. האחת, ראיון עם מנהיג סוציאליסטי מצ'ילה, לקראת הבחירות שם, לאחר שנים רבות של דיקטטורה פאשיסטית. השנייה היא ביקורת על סרט "הנאשמים". נדמה לי שזו הפעם הראשונה שביקורת על סרט נכללת בילקוט, ויש אף ייחודיות בנושא הסרט, העוסק באונס קבוצתי. זהו ביטוי לרצוננו להרחיב את מדור התרבות ולהגיש חומר אקטואלי.

□

עובדים רוכשים את מפעליהם

עיתון חדש נוסף, הנכלל במגוון מקורותינו הוא Worker Co-op מקנדה. העיתון מכנה את עצמו "קול הדמוקרטיה התעשייתית בקנדה". גיליונו האחרון הוקדש בשלמותו לנושא "עובדים רוכשים את מפעליהם", ואנחנו ליקטנו קטעים מתוך מספר רשימות, על מנת לתת תמונה כוללת. מסתבר שלמוביליות של ההון בשוק העולמי יש תוצאות קשות עבור קהילות וציבורי עובדים. לפנינו דוגמה לתגובה של העובדים, כשמדובר לא רק ביחידות קטנות בענפים שוליים. למשל מעניין במיוחד מה מתרחש בענף הפלדה בארצות הברית ובקנדה. המחברים התייחסו גם להתפתחויות בארצות אירופה וקטעים על כך כלולים אף הם במבחר שלנו. ראוי לציין את התגייסות האיגוד המקצועי, עמדה המסמלת שינוי לגבי העבר הלא־רחוק בנושא רכישת מפעלים על ידי עובדיהם.

□

בהומור

בגיליון החורף מס. 13 כללנו רשימה של פטר גלוץ, עורך Die Neue Gesellschaft מגרמניה, "חוסר ההומור של השמאל". כדי להראות שבכל זאת קיים גם בשמאל קצת הומור, אנחנו מביאים רשימה הומוריסטית של גאס טיילר, מנהיג פועלים אמריקאי, מתוך העיתון הכלכלי Challenge. אני רוצה להזהיר את הקורא הישראלי שלא לקחת את הרשימה ברצינות! אני חושש שבישראל 1989 יש אנשים שיחשבו ש"זה רעיון", למכור את הכנסת לחברת ויסקי בקנדה, את קרנות הפנסיה לעיריית ראש העין ואת דגניה ועין חרוד לווילי ברנדט. אז אנא – בהומור, בהומור.

□

"לחשוד בכלכלה"

זהו שמה האמיתי של הרשימה שמופיעה כאן בשם "הומו־אקונומיקוס", מן ה–N.Y. Review of Books. לא העזתי לתת שם כמו "לחשוד בכלכלה" לרשימה בעברית. הרי זו כפירה בעיקר. אבל חשבתי שמחובתי לספר את כל האמת בפתח הגיליון. הרשימה עוסקת בספר שמכה גלים בארצות הברית ומתייחס לנושא מוטיבציה וכלכלה. זאת סוגיה קריטית במחשבה על ארגון חברה ומשק ובגיבוש השקפת עולם בכלל. נדמה לי שהוא ראוי לשמש כחומר לדיון גם בבתי־ספר. כדאי לציין שב–Challenge, אביב 1989, מתפרסמת רשימה של הסופר עצמו, פרנק, שמסכם את התזות המרכזיות. אני רוצה להודות, בהזדמנות זו, לפרופ' אברהם (בומה) יסעור (חבר המערכת המייעצת) אשר הפנה את תשומת לבי לרשימה. הסקירה המופיעה בגיליון זה נכתבה על ידי אלן רייאן, מחבר הספר על ברטרנד ראסל, שנסקר ע"י המפשייר בגיליון האביב.

□
ספרים
בילקוט האביב כללנו רשימה על משבר החוב 1988 וציינו שנכלול חומר על נושא המשק העולמי גם בעתיד. בגיליון זה מתפרסמת סקירה מתוך "תיקון" על הספר של ג'וס קולקו הדן בשינויים במשק העולמי. דרך אגב עורך "תיקון", מייקל לרנר, הירצה ב"יד טבנקין" בתחילת יולי 1989 ובעקבות הרצאתו התפתח דיון ער למדי.
מה-Die Neue Gesellschaft לקחנו סקירה על הספר החדש של הברמאס. גם הברמאס היה בארץ והירצה בירושלים על תוכן הספר שנסקר. הרצאתו הייתה, לדעתי, מרשימה. הפרוייקט שלו הוא לעשות רה־קונסטרוקציה של תיאוריה חברתית ומעניין ביותר ניסיונו לעבד מחדש בפרוייקט זה, את מה שהוא מכנה "המסורת האינטלקטואלית של גרמניה". במקרה הנדון מדובר בפילוסופיית המוסר של קאנט. אני מודע לקושי של החומר ומחפש חומר נוסף שמציג את תפיסתו ברמה פופולרית יותר. אשמח לקבל כל הצעה בנדון.

□
ועוד בגיליון זה
ראיון של פטר גלוץ, אחד האינטלקטואלים הבולטים של הסוציאל־דמוקרטים בגרמניה ועורך Die Neue Gesellschaft, עם המנהיג החדש של הקומוניסטים האיטלקים. השינוי בדגש אצל הקומוניסטים גורם להתקרבות בינם ובין הסוציאליסטים בכל מערב אירופה.
שתי רשימות המדגימות רעיונות חדשים של השמאל האנגלי.
חומר מאלף על חסרי בית בארצות הברית.
רשימה קצרה בשבח הסוציאליזם, המדגישה את הנושא האקולוגי שיהיה הנושא המרכזי בגליוננו הבא.

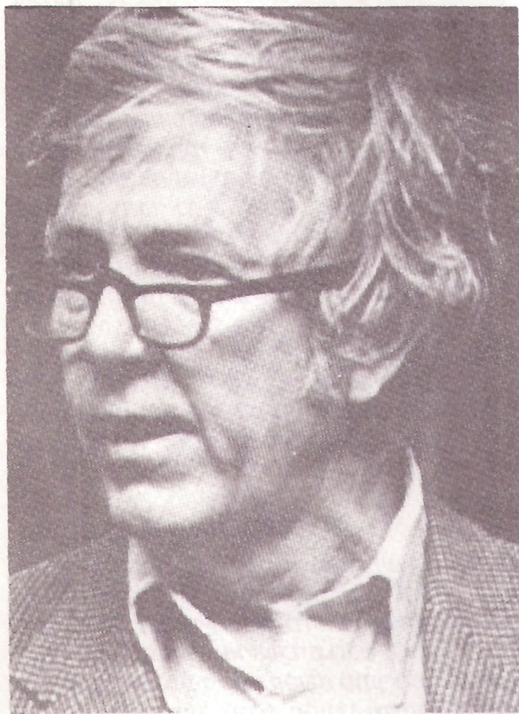
דן כרמון

□
לאחר ריכוז החומר לגיליון הנוכחי נודע לנו על פטירתו של **מייקל הרינגטון**, והוא בגיל 61 בלבד.
אנחנו רואים בהכללת רשימתו הארוכה בגיליון זה אות הוקרה להוגה דעות ומנהיג דגול.
הרינגטון היה ידיד גדול לישראל, למרות שלא היה יהודי, והוא הגדיר את עצמו כציוני־סוציאליסט (Dissent 1989).
בסוף ספרו האחרון: "סוציאליזם – עבר ועתיד" כתב את המשפטים הבאים, הנראים לנו כתמצית מסרו ופועלו.

השאלה היא: האם הסוציאליזם יכול ללמוד מהתבוסות והבגידות, שהיו פרי הבנתו המוטעית את האמיתות העמוקות ביותר שלו. "אם לא, כי אז יתברר, שהסוציאליזם היה האשליה הפועלית המועילה והאצילה ביותר של המין האנושי, ומורשתו יכולה בה במידה להמשיך בשעבוד מאורגן באופן מדעי. אך אם הסוציאליזם יוכל ללמוד מהעבר שלו איך ליצור את העתיד, או אז יש תקווה של חירות, של אחווה, ושל צדק. ואולי גם תהיה התקדמות בעלת חזון, שוות ערך לאתגר של האפוקליפסה האיטית שאנו חיים בה."

יהי זכרו ברוך!
המערכת

"רפורמיזם חזק" (Riformismo Forte)

שיחה בין אקילה אוקטו ופטר גלוץ

אקילה אוקטו (Achille Occhetto) נולד בשנת 1936 בטורינו, היה פעיל במפלגה הקומוניסטית האיטלקית במשך זמן רב, בין היתר כמזכיר אזור סיציליה. מאז 1976 הוא חבר בית הנבחרים. בתחילה הוטלה עליו הנהגת ארגוני הסטודנטים והנוער של המפלגה במילנו וברומא, אחרי כן הוא היה חבר הוועדה לחינוך ואמנויות, ומאוחר יותר קיבל על עצמו את תיק העיתונות והתעמולה. מאז הקונגרס ה־17 שהתקיים בפירנצה באפריל 1987, שבו הוטל על אוקטו התפקיד של "המתאם היחיד של המזכירות", הוא נחשב למעשה כאיש מספר שניים של הקומוניסטים האיטלקיים. בישיבתו ביוני 1987 מינה הוועד המרכזי את אוקטו לתפקיד החדש של ממלא מקום המזכיר הכללי. פטר גלוץ הוא עורך *Die Neue Gesellschaft* עיתון המפלגה הסוציאל־דמוקרטית הגרמנית.

גלוץ: אולי נתחיל באתגר של מדיניות החוץ, ובמיוחד במצב החדש הנוצר על־ידי יוזמת מיכאיל גורבצ׳וב. הרי דיברת עם גורבצ׳וב. בדיוני המפלגה הסוציאל־דמוקרטית הגרמנית (SPD, להלן ספ״ד) ממלא "הבית האירופי" תפקיד מיוחד, כלומר פרספקטיבה כלל־אירופית העולה בהרבה על הנעשה אצלנו בשטח האיחוד האירופי. מה דעתה של המפלגה הקומוניסטית האיטלקית על הרעיון של "בית אירופי"?

אוקטו: קודם כול נראה לנו הכרחי לחזק את האינטגרציה במסגרת הקהילה האירופית. אנחנו פועלים אפוא למען מטרה פוליטית גדולה, במובן זה שאנו רוצים להתגבר על הכוונת האינטגרציה הנוגעת רק לסוחרים ולהון הגדול. אנו מעמידים במרכז את אירופה הפוליטית ואת חיזוק הפרלמנט האירופי – גם מנקודת המבט לקראת קונפדרציה של ארצות הברית של אירופה. למרות זאת אין ספק שהקונצפציה החדשה של גורבצ׳וב תביא לתמורה עזה ביחסים הבין־לאומיים. שכן הנושא החדש שאותו הוא העמיד במרכז שיקוליו, כלומר הדרך

מתוך: Die Neue Gesellschaft,
* מרס 1989.

תרגום: יהודה רימר

החדשה להבנת העולם, מפנה אותנו אל קטגוריות החורגות מגבולות הקהילה האירופית, אשר נוגעות לכדור הארץ כולו. הסוגיות שהוא מעלה יש בהן קסם אינטלקטואלי רב, אבל יש בהן גם עניין רב מבחינת הפוליטיקה המעשית. על כן הייתי עונה על השאלה כך: מטרת "הקהילה הקטנה" – אירופה הקטנה, אם תרצה – שאליה אנו שואפים, אינה עומדת בניגוד לכלל־אירופה, מפני שהמטרה האחרת, של "בית משותף", מייצגת את הרקע התרבותי, הפוליטי ואף הפרוגרמטי שאיתו צריכה אז להתמודד אירופה המשותפת. אסור לנו לוותר על המטרות של אירופה קטנה בגלל הופעת הרעיון של הבית הכלל־אירופי. להיפך, עלינו לחזק אותו בהתחשב עם המטרה היותר רחוקה.

גלוץ: לפני זמן־מה, בשעת ראיון, הציע הלמוט שמידט למערב לקבל את הצעות פירוק הנשק של גורבצ׳וב, אבל לא להתפרק מנשקו באופן חד־צדדי. הוא מסכים לרבים ממעשי גורבצ׳וב, אבל אומר לעצמו: אינני יודע אם בעוד עשר שנים עדיין יהיה איש זה בשלטון, ואם ניתן להשיג את המגמה של פרסטרויקה וגלסנוסט במנגנון הגדול הזה. האם היית מביע דעה זהה?

אוקטו: לא, דעתי שונה לחלוטין. הבעיה שלפניה עומדת תנועת הפועלים האירופית בימים אלה טומנת בתוכה אחריות גדולה ביותר גם במישור ההיסטורי. אסור לתנועת הפועלים האירופית ולכל הכוחות המתקנים והרפורמיסטיים לחזור על הטעויות שנעשו בזמנים אחרים. כאשר יבודדו את ההתפתחויות החיוביות דאז של התהליכים המהפכניים במזרח, את תהליך הרפורמה של גורבצ׳וב של היום, תגיע הרפורמה בהכרח לנסיגה. אני סבור שהתפיסה המאובנת של "סוציאליזם בארץ אחת" גרמה לאסונות רבים בתנועת הפועלים; זוהי אחריותו של הסטליניזם, אבל היא מצביעה גם על חוסר היכולת של הכוחות הסוציאליסטיים במערב, אשר מתנהגים אמנם בדרך שונה מאשר במזרח, אבל עם זאת לא היו מסוגלים לפתח פרספקטיבה אחידה לתנועה כולה. אם היום היינו מצפים סתם, באופן אנוכי, להתרחשויות, היינו מקבלים על עצמנו אשמה גדולה נוכח ההיסטוריה. המדיניות של גורבצ׳וב מהווה

הזדמנות נדירה ביותר: היא מתרחשת במשך מספר שנים בלבד, היא יכולה להיות הזדמנות שתוכל להמשיך ולפרוח, אבל היא יכולה גם להתנוון. ברם, את פריחתה או קמילתה אין להעריך מתוך עמדה פסיבית של צופה העומד מן הצד, במידה רבה היא גם תלוייה ביוזמות שאותן יכולים לנקוט ולהמשיך הכוחות הסוציאליסטיים של המערב.

גלוץ: נדמה לי שהלמוט שמידט היה מצטרף בהחלט לעמדה זו. השאלה היחידה היא איך יש להתייחס בתוכנית פירוק הנשק להצעות ולשאלות הקשורות לנושא שהעלה גורבצ׳וב. וזאת מהטעם הפשוט – וזוהי טענת שמידט – שאין כלל ביטחון שהוא יוכל לבסס את מעמדו במנגנון. על הצורך לעזור לו אין בספ״ד שום ויכוח.

אוקטו: תשובתי קשורה דווקא בשאלה הזאת. אני סבור שאפשרויות ההצלחה של גורבצ׳וב תלויות גם בסיכויים שייתן לו המערב – במיוחד הכוחות הנאמנים לרעיונות הסוציאליזם במערב – דהיינו כל הכוחות הסוציאליסטיים והסוציאל־דמוקרטיים של המערב. מאידך גיסא אני טוען שהעיתונות אמנם ציינה את חשיבותן הרבה של ההצעות לפירוק החימוש החד־צדדי, אבל נמנעה מלהעריך נכונה את הקשר שבתוכו הן הועלו. אני סבור שנאומו של גורבצ׳וב באו״ם הוא אולי הנאום המפורט ביותר שנשא כמזכ״ל בנוגע להשקפתו בענייני חוץ, וגם החדש והרענן ביותר. הצעותיו החדשות לפירוק הנשק הן מעל ומעבר לתפיסה הישנה של ״דו־קיום בשלום״. לא מדובר עוד ב״תחרות״, אם כי בדרכי שלום, בין שתי מערכות: פתרון השאלות הגדולות של האנושות, העומד בהקשר כלל־עולמי. מדובר ב״ביטחון המשותף״ (Common Security). ובזה צעדה ברית המועצות צעד ענקי קדימה.

* * *

גלוץ: האם אתה נותן לגורבצ׳וב סיכוי גדול יותר מזה שהיה לחרושצ׳וב?

אוקטו: אני נותן לו סיכויים גדולים יותר, אך אינני מוציא מהחשבון אפשרות של כישלון. אבל כישלון אין פירושו חזרה לעמדה שמרנית: לכישלונו עלולות להיות תוצאות מעיקות ביותר לברית המועצות ולא רק לה.

* * *

גלוץ: הבה ננסה להסיק מסקנות עבור השמאל האירופי מההתפתחות העולמית הזאת. אני מניח שגם המפלגה הקומוניסטית האיטלקית וגם הספ״ד גורסות שיש להמשיך ולטפח את שוק הפנים המתפתח עכשיו, ובאותו הזמן יש להיזהר שלא תהיה המעטה בזכויות הסוציאליות, אבל אי־אפשר עכשיו לעצור את התהליך הזה. אני רק חושב שעם התהליך הכלכלי בלבד אי־אפשר להתקדם, צריך להפעיל גם תהליך תרבותי. מהי הזהות התרבותית של אירופה? אני מתרשם שהשמאל האירופי עדיין רחוק מאוד מהגדרת הבעיה הזאת. האם אתה מסכים?

אוקטו: כיום נישא הרעיון האירופי קדימה בעיקר על־ידי תהליכי האינטרנציונליזציה. דהיינו, על־ידי דבר שמארקס הזקן והטוב כבר ציפה מראש, כלומר שבלית ברירה נאלץ ההון להמציא לעצמו מקום מחוץ לאומות הישנות ולעבור אפוא אל המישור הבין־לאומי. וכמובן אינטרנציונליזציה זו של הכלכלה מנוהלת על־ידי האינטרסים העל־לאומיים של המפעלים הגדולים; אין בו כשלעצמו שום תרבות אירופית. אנו רואים, אם כן, שישנה אירופה המתקדמת בשתי מהירויות: המהירות של התהליכים האובייקטיביים, שהיא גדולה מאוד בשטח הכלכלה, והמהירות של התודעה הפוליטית והתרבותית, שהיא איטית בהרבה. קיימת אף הסכנה שהקצב הפוליטי והתרבותי יואט עוד יותר על־ידי קולוניזציה תרבותית שמקורה בארצות הברית. אני מוסיף: לא רק ארצות הברית! כיום היא יכולה לבוא גם מיפן. כמובן, אינני מתנגד לתהליכים הציביליזטוריים המוחשים, שפירושם בחלקם גם אינטרנציונליזציה של התרבות, כי הרי אלה תנועות גדולות המקדמות את תולדות האנושות. אבל התהליכים הציביליזטוריים האמיתיים מתרחשים כאשר ישנם חילופים בין ישויות תרבותיות. האינטרנציונליזציה הבלתי־מבוקרת והבלתי־מודעת, מובילה אל הרידוד התרבותי, אל הקטנת **כל** הישויות: זהו לפי דעתי לא רק לרעת אירופה, אלא גם לרעת ארצות הברית, לרעת אסיה וכו׳. אני נזכר בתזוזות התרבויות הגדולות בהיסטוריה: מאסיה לאזור הים התיכון, אחרי כן לאיגוד ההאנזה, ובסוף אל האוקינוס האטלנטי. היום, תזוזה שהייתה מחזירה לאירופה את זהותה, הייתה יכולה להוות גורם נכבד לאחדות העולם כולו. אבל זאת צריכה להיות תרבות המסוגלת לאחד שוב את שני הרעיונות הגדולים של המאה שלנו, ולא רק של המאה שלנו, כי הרי ראשיתם במהפכה הצרפתית, דהיינו רעיונות החופש והשוויון, שמאוחר יותר נפרדו זה מזה. אני בדעה שזהו בעצם התפקיד הגדול של סינתזה שאותו יכולה למלא אירופה: להפגיש שוב את החירות ואת השוויון. מלבד זאת אני מסכים לעמדותיך בעניין זה.

גלוץ: אבל השמאל האירופי קיים – למרבה הצער, יותר בספרים מאשר במציאות. מה ניתן לעשות כדי למנוע את הקולוניזציה הזאת? מה ניתן לבצע במסגרת של פוליטיקה מעשית? מהם הרעיונות של המפלגה הקומוניסטית האיטלקית?

אוקטו: כמובן שיש לעשות דברים רבים. אני סבור שאין לדבר בגנותם של התהליכים האובייקטיביים

שעליהם דיברתי קודם. המטרה ההיסטורית הגדולה שעמדה לפנינו בחלק האחרון של המאה הזאת, ושבוודאי תהיה לנו עדיין אף במשך חלק גדול של המאה הבאה, אחרי שנת 2,000, היא לרוץ אחריהם עם הדמוקרטיה. הבעיה האמיתית היא שרפורמיזם חזק צריך לתפור "בגד גדול ורחב יותר", לעומת הבגדים הדמוקרטיים הישנים, שהיו מיועדים לגופים קטנים, מוגבלים, לאומיים. ב"ריצה" זו אחרי הדמוקרטיה קובע המעבר מהדמוקרטיה הפוליטית אל הדמוקרטיה הכלכלית, וזאת לא רק במובן של קבלה מחדש של "ריבונות העם" – החייבת להתבטא בדרכים שונות. אם לא ייווצר שוב מניע חזק של "רכישה מחדש של מטרות ההתפתחות" – מדוע מייצרים, מה מייצרים – תידרס גם הישות התרבותית. אבל אני משוכנע לגמרי שאת המאבק הזה לא ניתן לנהל במישור הלאומי, שכן שם יביסו אותנו. ההון עובר מארץ אחת לשנייה, וברור שהוא יעזוב את הארץ המתקדמת ביותר מבחינה רפורמיסטית ואשר תגביל את הקונצפציה הרגעית של הפיתוח. נדרש אפוא תיאום אירופי גדול. אני סבור, אם כן, שאחת הסוגיות שעליה אנחנו צריכים לדון בשמאל האירופי, ובמסגרת הקהיליה האירופית בפרלמנט האירופי, היא בעיית הדמוקרטיה הכלכלית.

* * *

גלוץ: ואיך אתם מנסים לפתור את הזיקה של שוק, כלכלת השוק והחזרת "ריבונות העם"?

אוקטו: אני סבור שאפשר לפתור את הבעיה, אם רותמים את הסוס מהראש. עבור השמאל, ראש הבעיה הוא ההגדרה מחדש של המדינה. אם יש דבר־מה שאיחד את האינטרנציונל השני, והשלישי, זהו האטאטיזם, מין פולחן המדינה – גם אם באינטרנציונל השני, כמו בשלישי, הייתה בקורת חריפה מאוד על הסגידה למדינה – אנו יודעים זאת מאז תוכנית גותא. אבל למעשה תפס האטאטיזם מקום מרכזי בתרבות השמאל. אנו רוצים לומר שעל המדינה קודם כל לקבוע כללים, במובן של פרוייקטים לכל הגורמים הפועלים בשוק – אם פרטיים, ציבוריים או שיתופיים. כך תנופץ הדיכוטומיה הישנה: המדינה לעומת השוק. מדינה הקובעת כללים אינה רואה את השוק כתכלית שלעצמו, כפי שעושים זאת הליברלים, אלא כנושא לבקרה, כ"שדה קרב". ובכן, כך נשיג את ערך היסוד של השוק כמודד כלכלי שבעזרתו ניתן למדוד את הפרוייקטים, את פעילות היזמים, את היצירה. אבל ה"כללים" מתאימים למטרות שאינן טבועות בשוק באופן אימאננטי. מתחיל אפוא מאבק דמוקרטי, שאז ייעשה לסיבה האמיתית להכרעה פוליטית. במובן זה משפיעה הדמוקרטיה הכלכלית על השוק ונותנת לשוק עצמו מטרות מוגדרות.

גלוץ: מדינה, איגוד מקצועי ומשק, קובעים בתהליך של הצבת מטרות כלכליות־מדיניות, שאז מעובדות דרך כלכלת השוק על־ידי המפעלים הגדולים והקטנים, שהם בחלקם ממשלתיים ובחלקם פרטיים. האם זהו דגם שבו אוקטו יכול היה לתמוך?

אוקטו: כן.

* * *

גלוץ: ברצוני לפתוח בנושא האחרון. בספ"ד קיימים כעת שני זרמי יסוד בוויכוח הפרגמטי: אנו מכנים אותם מתחדשים ומסורתיים. שניהם מנסים להגיב למהפכה המיקרו־אלקטרונית ולטכניקה החדשה. אלה אומרים: מהשינויים האדירים האלה נוכל להשיג יותר חופש לעובדים; ומשום כך הם מקבלים, למשל, יותר עבודה חלקית, שעות עבודה גמישות יותר, זמן פנוי מגובש, והם מסכימים גם שמצד שני ישנה הפרדה עבור המעסיקים, למשל בין שעות הפעלת המכונות לבין שעות העבודה האישיות. גם "מחדשים" אלה רואים סיכונים הטמונים בפיתות, אבל הם אומרים: אנחנו צריכים להסתכן, כי הדחף לאינדיבידואליזציה הוא כה עז, מפני שהאנשים רוצים להיות חופשיים יותר, הם רוצים שעות עבודה גמישות יותר, הנשים רוצות לעבוד חלקית, ועוד. זאת עמדה אחת. לעומתה מדגישים "המסורתיים" את הסכנות הטמונות בתהליך. הם אומרים שקיימת סכנה שהאנשים בכלל לא נמצאים בתוך המפעל, וכתוצאה מכך תתפרק הסולידריות, כי אי־אפשר עוד לארגן אותם במשותף. הם מתנגדים לאינדיבידואליזציה חזקה מדי, כי אז בעל ואשה שיש להם ילדים יסתדרו הכי טוב בינם לבין עצמם – והם תומכים בשבוע של שלושים שעות בקצב של חמישה ימים. העמדה השנייה נתמכת כעת על־ידי רוב אנשי האיגודים המקצועיים. משום כך קיימת פה ושם מתיחות מסוימת בין הספ"ד לבין האיגודים. האם קיים ויכוח דומה בתוך המפלגה הקומוניסטית האיטלקית?

אוקטו: אני חושב שגם במפלגתנו קיים ויכוח דומה, אבל מוטב לדבר על שלוש עמדות ולא שתיים. אפשר לומר שראשית כול ישנה עמדה מסורתית, לא נפוצה ביותר, הרואה רק את הארגון המעמדי המסורתי של החברה התעשייתית הישנה, וטוענת שכל מה שמשנה את הארגון הזה, הוא שלילי. זוהי עמדה אבסורדית, כי אי־אפשר לשעבד באופן רצוני את התפתחות כוחות הייצור בהתאם למשאלות לבו של האדם; מבחינה היסטורית אנו למדים שהתפתחות כוחות הייצור קודמת, ודרכה נקבע, מפעם לפעם, הארגון הסובייקטיבי של המעמדות. כמובן שהתפתחות תהליך הייצור מובילה לצורות חדשות – נזכיר רק את הגזרה של השירותים, וגם היחסים החדשים בין עבודת כפיים לבין עבודה רוחנית. אי־אפשר, על כן, להתנגד להתפתחות מסוימת של כוחות הייצור בשם ארגון מעמדי מסוים. במציאות יש לארגן מחדש את הכוחות הסובייקטיביים, כאשר התנאים החדשים משמשים נקודת מוצא.

ובכן ישנן שתי דרכים לתמוך במודרניזציה. צורה אחת, אשר מבחינה אמנם בסכנות שבה, אבל בסופו של דבר מהללת אותה עד לב השמים; עמדה הרואה יותר את הסיכויים הנוצרים על־ידי המודרניזציה הזאת. וישנה צורה אחרת המבחינה שיש משמעות כפולה למודרניזציה: סיכוים גדולים לשחרור האנושות, אבל ללא ביקורת יש בה גם סכנות של קטסטרופה אקולוגית, אבל גם של רידוד המוני־תרבותי של התודעה האינדיבידואלית. אני תומך בהערכה השלישית הזאת: לקבל את ההתפתחות, אבל לבקר ולהסדיר את הניגודים הטמונים בתהליך זה של מודרניזציה. אבל אני גם מודאג ובלתי־בטוח ביחס לאפשרויות ההתפתחות. אסור כמובן שהתשובה תוביל לכיוון של רומנטיקה כלכלית, ובוודאי שלא לכיוון של לאדיזם (Luddism) חדש (שבירת מכונות חדשות ע"י עובדים), הרוצה לסכל את ההתפתחות של הטכנולוגיות החדשות. במרכז העניינים צריכה לעמוד השאלה הגדולה – ואם הפוליטיקה מסוגלת לשאול אותה, אז ימצא המדע גם את התשובה – האם טכנולוגיית התשתית החדשה, המיקרו־אלקטרוניקה, והאפשרויות החדשות של האקולוגיה אינן יכולות לחולל פיתוח מסעיר בתחומי העבודה, אשר כעת הוא עדיין בלתי־ידוע.

גלוץ: האם האיגודים מצטרפים לדרך הזאת? הרי זה עתה התחוללה תמורה גדולה ב־CGTL; האם אפשר לקוות שכאן ישנה דרך משותפת בין האיגודים לבין המפלגה?

אוקטו: אני חושב שניונן להגיע לשיתוף פעולה סביר, גם אם ללא ספק זה קשה הרבה יותר לאיגוד מקצועי לארגן שלב מעבר, הכוונה מחדש של הפיתוח, כאשר הוא אינו מגן באותו זמן על מקום עבודה מוחשי. משום כך, אחת המטרות החשובות של Reformismo Forte צריכה להיות הגשת אמצעי מימון מטעם המדינה, אשר ילוו את תהליך השיקום הזה.

על חבל דק

בני פולאק מראיין את ריקארדו לאגוס.

לאגוס (Ricardo Lagos), מיועציו הכלכליים הבכירים של נשיא צ'ילה לשעבר, סלוודור איינדה, ונציג ארצו באו"ם בשנים 1970־1973. בעקבות ההפיכה הצבאית בספטמבר 73' אשר העלתה לשלטון את פינושה, היה לאגוס למבקר החריף ביותר של משטרו כמנהיג האופוזיציה הסוציאליסטית. כיום הוא אחד המנהיגים האמורים להוביל את צ'ילה לעתיד דמוקרטי. לאגוס מילא תפקיד חשוב בארגון הגג הדמוקרטי PPD, אשר לקראת משאל העם שהתקיים באוקטובר שעבר, איחד את הכוחות שאמרו "לאו" להמשך כהונתו של פינושה.

תבוסתו של פינושה באה בעיקר כתוצאה מן האחדות ששררה בשורות האופוזיציה. כלום תישמר אחדות זו בבחירות לנשיאות העומדות להיערך, ככל הנראה, בדצמבר 1989?

אנו, המפלגה למען הדמוקרטיה (PPD) והמפלגה הסוציאליסטית מודעים לכך שעלינו לשמור על האחדות. נחוץ לנו מצע משותף במספר נושאים בסיסיים ודחופים, כגון השקעות חברתיות במערכות הבריאות, החינוך והרווחה. אין הכוונה לתוכנית סוציאליסטית, שהרי אין זה מאבק בין סוציאליזם לקפיטליזם, אלא בין דיקטטורה לדמוקרטיה. יכולים אנו ללמוד לקח ממספר מדינות באירופה אשר הודות לעוצמתם ואיכותם של הכוחות הדמוקרטיים השכילו להעלות ממשלות דמוקרטיות לאחר ממשל טוטלטרי ממושך. בטוחני כי 16 המפלגות והתנועות אשר הביסו את פינושה יכולות וחייבות להתאחד מחדש על מנת לסלקו סופית.

כלום אינך אופטימי יתר על המידה? האם היווסדה של PAIS (הכוללת את השמאל הסוציאליסטי – אלמיידה, את הקומוניסטים ואת השמאל הרדיקלי – פאלמה) אינו איום פוטנציאלי לאותה אחדות?

לא, איני סבור כך. PAIS שואפת להעניק זהות רשמית למפלגות ולתנועות שאותן מבקש פינושה להרחיק מן התהליך הדמוקרטי. בייצגן את השמאל המסורתי, קל יותר לזהותן עם הסוציאליזם הממלכתי נוסח איינדה, ועל כן הן למעשה מעמידות במבחן את כוונותיו של הממשל הצבאי. אנו סבורים כי אין להרחיק איש בשל דעותיו, ואנו בטוחים ש־PAIS תצטרף בסופו של דבר לשורותינו. אמת, עלינו להתקדם ולהסכים על מצע משותף ולא רק על מועמד משותף.

מצע או מועמד – מי חשוב יותר?

שניהם חשובים. כפי שכבר ציינתי, לאחר 15 שנים של שעבוד, העם הצ'יליאני זקוק לפעולה מיידית. למעשה, מערכות הבריאות, החינוך והרווחה שבקו חיים ואין פרלמנט, או נשיאות, שיוכלו להמשיך ולהתקיים מבלי לטפל תחילה בבעיות אלו. חשוב, משום כך, כי השמאל, הימין והמרכז, יגיעו לידי הסכם באשר לתוכנית שיקום מינימלית, ויציגו מועמד מתאים שיוכל להתייצב מול מועמד המשטר הצבאי.

שיקום עולה ממון רב. סביר להניח כי אתה מודע לכך שהקהיליה הפיננסית הבין־לאומית מלאה חששות מצעדיה הכלכליים של הממשלה הדמוקרטית העתידה לקום. עולם העסקים מודאג שמא תרד רווחיות ההשקעות, העומדת על 40 אחוזים ואשר חיבבה את צ'ילה על הבנקים. כמו כן, אין כל סימן לכך שהחוב החיצוני יקטן. כיצד אתה מציע לפתור את הבעיה?

כמעט כל הכוחות הדמוקרטיים בצ'ילה מאוחדים בדעה כי פריסת החובות הינה חיונית. אנו משלמים 5־10 אחוזים מן התל"ג עבור החוב החיצוני, ומאמצינו אלה מונעים כל ניסיון לפרוץ את מעגל התלות: אין ביכולתנו להתפתח ולנסות להנהיג מדיניות של חלוקה מחדש. אנו תומכים במשא ומתן משותף של מדינות אמריקה הלטינית בכל הנוגע למיחזור החובות, וזאת כדי שהמדינות המלוות תזכינה לשותף אחראי ובר־דעת. שלושה שחקנים ראשיים משתתפים בדרמה של החוב החיצוני: המדינות המלוות, המדינות בעלות החוב והבנקאים. הראשונות יכולות להשפיע על הבנקים ועל המוסדות הפיננסיים הפועלים בתחומיהן, כי אין כל טעם להביא את המדינה החייבת לפשיטת רגל בשל חוסר גמישות. אחרי הכול, מערכת הכספים הבין־לאומית כולה תלוייה בכך: כולנו נרוויח או נפסיד בהתאם לאמצעים שבהם נוקוט בשעת משבר זו. על כולנו להבין כי בעיית החוב אינה בעיה כלכלית או כספית בלבד, אלא זו בעיה מדינית, ואכן, תבונה רבה נדרשת לפתרונה.

אך כיצד תממנו את ההשקעות החברתיות הדרושות כדי שהדמוקרטיה תשוב לשגשג לאחר שנות דיקטטורה?

מתוך Marxism Today, ירחון המפלגה הקומוניסטית באנגליה, מרס 1989.

תרגום: נורית גורן.

ניסיתי להבהיר כי אנו זקוקים לשיתוף פעולה מצד הקהיליה הבין־לאומית, על מנת שנוכל להשקיע את המשאבים שהופנו עד כה להחזר החוב, בתוכניות חברתיות מינימליות אך חיוניות. בלעדי זאת לא תחזיק המערכת הדמוקרטית מעמד, שהרי לאחר שנות השעבוד הממושכות נהיה חשופים ללחצים אדירים. פשוט אין ביכולתנו לבקש מן העם הצ׳יליאני לדחות את שאיפותיו הלגיטימיות לחלוקת משאבים יותר צודקת, למשכורות הגונות, ולמערכות חינוך ובריאות מתקבלות על הדעת.

מערכת הבחירות לנשיאות תיערך בדצמבר השנה, אך תחת חוקת 1980 המגבילה מאוד את הזכויות הדמוקרטיות. לדוגמה: הגבלת השתתפותן של המפלגות "החתרניות", קיום שמירה הדוקה על המערכת הפוליטית החדשה באמצעות "מועצה לביטחון לאומי", והענקת זכות לפינושה למנות מספר סנאטורים. כלום תהיה מוכן לקבל תנאים אלה?

הגבלות אלו אינן מתקבלות על הדעת. המפלגה הלאומית והמפלגה לחידוש לאומי, אשר שתיהן תמכו בפינושה בעת משאל העם, מתנגדות כיום להליכים בלתי־דמוקרטיים אלה ולוחמות למען רפורמה בחוקה.

האם הממשלה העתידה לקום עומדת לתבוע לדין את האשמים בהפרת זכויות האדם?

אם אמנם אנו שואפים להיות חברה דמוקרטית אמיתית, עלינו להעניש את אלה האשמים בפשעים מכל סוג שהוא. בתי משפט בלתי־תלויים יבדקו תביעות אשר יוגשו על־ידי האנשים. אין לטאטא את אשר התרחש אל מתחת לשטיח. אך לא נערוך משפטים נוסח משפטי נירנברג, למשל. הצדק יצא לאור, אך אין לדעתי מקום למשפטי ראווה המוניים.

מהי המערכת הכלכלית שתחליף את זו הקיימת? "חוק היתרון היחסי" יצר מצב שבו זכו יצואנים מסוימים, כגון אלה המייצאים מוצרי פירות ועץ, לעדיפות משמעותית מול מתחריהם בארצות חוץ. האם מצב זה יימשך?

יש לשמור על צדדיו החיוביים של הדגם הכלכלי הנוכחי. אנו זקוקים להשקעות מבחוץ ונחוצות לנו הכנסות מן היצוא. בכל מקרה, עלינו להתחייב כי הרווחים יהיו הוגנים, אך לא בשל ניצול בלתי־מוגבל של כוח העבודה. במשטר דמוקרטי אין זה מתקבל על הדעת מסיבות מוסריות. אני משוכנע שקהיליית אנשי העסקים מודעת לכך כי הצלחתם לא תוכל עוד להתבסס על ניצולם הבלתי־אנושי של העובדים. לעם הצ׳יליאני שסבל 15 שנות שעבוד, אי־צדק וניצול, בהחלט מגיע שינוי – ובכך מעוניינים כולם.

התוכל להרחיב את הדיבור על היחסים השוררים בין PPD לבין המפלגה הסוציאליסטית? כיצד אתה חושב למנוע ניגוד אינטרסים, כאשר אתה משמש למעשה מנהיגן של שתי המפלגות?

PPD הינו ארגון גג שאליו משתייכת גם המפלגה הסוציאליסטית. יש בו אנשים מן הימין ומן המרכז, וכולם בדעה אחת, כי שיקום הדמוקרטיה הוא משימה בעלת חשיבות ראשונה במעלה. תורם של חילוקי הדעות האידיאולוגיים יגיע בשלב מאוחר יותר. אין לארגון PPD כל מטרות אידיאולוגיות, זולת שיקום הדמוקרטיה. המפלגה הסוציאליסטית, לעומת זאת, עדיין שואפת ליצור חברה דמוקרטית סוציאליסטית. אין כל סתירה בכך, שהרי ללא דמוקרטיה בעלת כושר תפקוד, אין סיכוי לחברה סוציאליסטית. יחד עם זאת, משטר הרודנות של פינושה גרם לכך, כי אין מקום לחשוב כלל על סוציאליזם בטרם תשוקם מערכת דמוקרטית צודקת, מודרנית ורבת שותפים.

מי יהיה המועמד לנשיאות?

הן PPD והן המפלגה הסוציאליסטית תומכים במועמד מוסכם, בעל יישות מוסרית ופוליטית, אשר יוכל לשמור על אחדות הקואליציה. מאידך גיסא, עשוייה להתעורר בעיה סביב רשימת המועמדים לפרלמנט, אך נשתדל להימנע מכך.

כיום המפלגה הסוציאליסטית חצוייה. כלום אין ההבדלים האידיאולוגיים שבין מפלגתך המתונה לבין מפלגת אלמיידה ניתנים לגישור?

אנו מקווים לבנות מפלגה חזקה שתקיף את הזרמים האידיאולוגיים העיקריים בסוציאליזם ההיסטורי בצ׳ילה. כך נוכל להציע לבוחר אלטרנטיבה שמאלית רחבה וחזקה. הגושים האחרים זולתנו אכן עושים זאת: הנוצרים הדמוקרטיים במרכז, והימין הדמוקרטי. יתכן שאלה, נוסף על המפלגה הקומוניסטית, יהוו את מערך הכוחות במשטר הדמוקרטי שיבוא. המפלגה הסוציאליסטית חייבת להיות גמישה ונבונה דיה על מנת לייצג את המבנה המעמדי החדש בצ׳ילה. לא נוכל לוותר על הסקטור העירוני החדש, או על האיכרים הזעירים. יהיה עלינו לבדוק כיצד למזג צדק חברתי עם יעילות כלכלית, חופש פוליטי עם זכויות הפרט, יצירת עושר עם חלוקה יותר צודקת של המשאבים וההכנסות.

עלינו לנצל את ההזדמנות אשר ניתנה לנו במשאל העם. פינושה מבודד, והכוחות המזויינים אינם רוצים ליפול יחד עמו. הם יתמכו בהמשך תהליך הדמוקרטיזציה, אך עליהם להשתכנע כי אנו, האופוזיציה, נחושים בדעתנו למלא את הציפיות, כי אנו מייצגים רוב משמעותי בעם הצ׳יליאני, כי יש לנו תוכנית מקיפה וכי נוכל להבטיח את הגשמתה תוך הסכמה דמוקרטית.

אמנה 88

מסמך שפורסם על ידי קבוצה של כחמישים אינטלקטואלים מן השורה הראשונה בבריטניה.

אנו בבריטניה חונכנו להאמין שאנחנו בני־חורין: שהפרלמנט שלנו הוא אם הדמוקרטיה; שחירותנו מעוררת קנאה בעולם; שמערכת המשפט שלנו תמיד הוגנת; שהמופקדים על ביטחוננו, המשטרה ושירותי הביטחון, כפופים לביקורת דמוקרטית חוקית; שערינו וקהילותינו שומרות על זהות גאה, שעיתונותנו אמיצה וישרה.

היום אמונות כגון אלה נעשות בלתי־סבירות יותר ויותר. הפער, בין המציאות לבין הרעיונות המקובלים של ה"חוקה הבלתי־כתובה" של בריטניה, התרחב במידה כזאת שרבים מתקשים לשאתו. ברם, השנה אנו מוזמנים לחגוג את המאה השלישית ל"מהפכה המהוללת" של 1688, שכוננה מה שנהפך לנוסחת הריבונות של הממלכה המאוחדת. בשם החופש מתקפחות זכויותינו הפוליטיות, האנושיות והסוציאליות בזמן שסמכויות הרשות המבצעת התעצמו וממשיכות להתעצם, כאשר היה צריך לצמצמן.

מתנהל תהליך המסכן חירויות רבות שהיו לנו בעבר. הוא התחיל לפני 1979, במתכוון רק באופן חלקי, ועכשיו צובר תנופה. סקוטלנד נשלטת מווייטהול כמו פרובינציה. כללית יותר, הממשלה כרסמה במספר חירויות אזרחיות חשובות: למשל הזכויות האוניברסאליות לצו הבאה (Habeas Corpus), להתכנסות שקטה, לחופש המידע, לחופש הביטוי, לחברות באיגוד מקצועי, לממשל מקומי, לחופש התנועה, אפילו לזכות להיוולד עצמה. כאשר הממשלה שוללת את הזכויות של אחדים, היא מסכנת אותן עבור כולם.

האמונה הבריטית המסורתית באופי המיטיב של מוסדות המדינה מעודדת תפיסה בלתי־שטחית של העניינים החמורים האלה; כל אחד נעשה ל"בעיה" הנדונה בנפרד מהשאר. הקונסטיטוציה, בהיותה בלתי־כתובה, מעודדת גם גישה מקוטעת לפוליטיקה: גישה המעניקה מעט מאוד הגנה נגד מדינה סמכותית תקיפה. כי הרי אירועי 1688 רק העבירו את השלטון המוחלט מידי המלוכה לידי האוליגרכיה הפרלמנטרית.

מתוך New Statesman and Society, (2.12.1988)

תרגום: יהודה רימר

הממשל הנוכחי אינו חדירה לא־אנגלית לתוך אורח החיים של הארץ. אבל בו בזמן שהממשלה פונה אל השאיפה לחופש, היא גם מנצלת את הצד האפל של הסדר הקונסטיטוציוני שלקה תמיד בחוסר דמוקרטיה.

להסדר של 1688 היה צד חיובי. בזמנה הייתה המהפכה המהוללה ניצחון היסטורי על עריצות מלכותית. לבריטים נחסכו סבלי הדיקטטורה. פשרה תפקודית בין אינטרסים שונים ורבים נעשתה אפשרית בבית, גם אם מאירלנד ועד הודו נכפו קני מידה שונים לגמרי על ידי האימפריה. שום ביקורת של ההתפתחויות בנות זמננו בבריטניה אינה באה כדי לשלול את המשמעות של הישגים דמוקרטיים בעבר, שהובהרו באופן דרמטי ביותר במאי 1940, כאשר בריטניה העזה פנים נגד השתלטות הפשיזם על אירופה.

אבל הניצחון, שבסופו של דבר שיחרר את אירופה המערבית, שימר את היחסים והמוסדות הקפיטליסטיים בממלכה המאוחדת. אלה איגדו את המשאלה העממית לעבודה ולרווחה לתוך קונצנסוס לאומי בתר־מלחמתי. עכשיו הוא מתפורר, כפי שהתפוררו גם כללי הפשרה והסובלנות: מרכיבים חיוניים של חברה חופשית. במקומם איפשרו הסמכויות הבנויות לתוך ההסדר של 1688 לממשלה להטיל משמעת על החברה הבריטית למען מטרותיה־שלה: לכפות את ערכיה על השירות הממשלתי; לסכן את העצמאות של שירותי השידור, לאיים על החופש האקדמי של האוניברסיטאות ובתי־הספר; להתעלם מעבירות אותן עוברים בשם הביטחון הלאומי. השבר עם העבר המיידי מראה עד כמה פגיעה הייתה בריטניה תמיד לדיקטטורה נבחרת. התוצאה היא שהיום יש לבריטים פחות זכויות חוקיות ופחות דמוקרטיה מאשר לרבים אחרים מתושבי מערב־אירופה.

התחזקות השלטון הסמכותי בממלכה המאוחדת התחילה רק לאחרונה. הזמן להחזיר את התהליך אחורה הוא עכשיו, אבל לא ניתן להחזירו על ידי פניה אל העבר. די בשלוש מאות שנה של שלטון בלתי־כתוב מלמעלה. בריטניה זקוקה לתוכנית דמוקרטית שתסיים את השליטה הבלתי־מרוסנת של הרשות המבצעת הקיימת. היא צריכה לעצב מחדש פרלמנט, בו השליטה על הבית התחתון יכולה להקבע עדיין על ידי פחות מארבעים אחוז של האוכלוסיה; פרלמנט שבו רוב הבית העליון עדיין מורכב על סמך ירושה.

היה לנו פחות חופש מאשר סברנו. זה שממנו נהנינו היה תלוי יתר על המידה בנדיבותם של שליטינו. חירויותינו נשארו בידיהם, מוקצבות לנו כנתינים, יותר מאשר היו רכושנו הבלתי־ניתן להעברה כאזרחים. כדי להפוך למוחשים את החירויות שאותם ראינו פעם כמובנות מאליהן, עלינו לנטלן בפעם הראשונה בעצמנו.

הגיע הזמן לדרוש זכויות פוליטיות, אזרחיות ואנושיות, בממלכה המאוחדת. הצעד הראשון הוא לבססן בצורה חוקתית, כך שלא תהיינה תלויות בתכתיב השרירותי של ווסטמינסטר ווייטהול.

אנו דורשים על כן הסדר חוקתי חדש אשר:

ישמור, באמצעות מגילת זכויות, חירויות אזרח כגון הזכות להתכנסות שקטה, לחופש ההתאגדות, לחופש מאפליה, לחופש ממעצר ללא משפט, למשפט על ידי חבר מושבעים, לפרטיות ולחופש הביטוי.

יכופף סמכויות הרשות המבצעת וזכויותיה לשלטון החוק, ללא הבדל בזהות מפעיליהן.

יכונן חופש המידע וממשל פתוח.

ייצור שיטת בחירות הוגנת של ייצוג יחסי.

יבצע רפורמה בבית העליון כדי לכונן בית נבחרים שני בעל אופי דמוקרטי ולא־תורשתי.

יעמיד את הרשות המבצעת תחת סמכותו של פרלמנט מחודש באופן דמוקרטי, ואת כל מוסדות המדינה תחת שלטון החוק.

יבטיח את העצמאות של רשות שופטת מתוקנת.

ימציא פתרונות משפטיים לכל עיוותי הסמכות של המדינה ושל פקידי הממשל המרכזי והמקומי.

יהיה ערב לחלוקה שוויונית של הסמכות בין הממשל המקומי, האזורי והארצי.

יערוך חוקה כתובה, מעוגנת ברעיון של אזרחות אוניברסלית, שיכלול את הרפורמות האלה.

מרכז ענייננו הוא החוק. שום מדינה אינה יכולה להחשב חופשית כאשר הממשל הוא מעל החוק. שום דמוקרטיה אינה יכולה להחשב כבטוחה כאשר חירויותיה אינן מנוסחות בחוקת יסוד.

אנחנו החתומים מטה קראנו למסמך הזה צ׳רטר 88. ראשית כל כדי להפגין את דחיתנו את השאננות ששלטה בחגיגות לציון שלוש מאות שנה למהפכת 1688. שנית, כדי לתת ביטוי חדש למסורת הדרישות לזכויות קונסטיטוציונליות בבריטניה, מסורת הנמשכת מהברונים שאילצו את המלך ג׳ון לקבל את המגנה כרטה, אל הפועלים שנסחו את מגילת העם (People's Charter) ב־1838, ואל הנשים בראשית המאה הזאת, שדרשו זכות הצבעה כללית. שלישית, כדי להצדיע לאומץ לבם של אלה במזרח אירופה שעדיין נלחמים בעד חירויותיהם היסודיות.

כמו הצ׳כים והסלובקים החותמים על צ׳רטר 77, אנחנו קהילה בלתי־פורמלית פתוחה של אנשים שונים זה מזה בדעות, באמונות ובמקצועות, מאוחדים על ידי הרצון להלחם, אישית וגם ביחד, למען כיבוד זכויות אזרחיות ואנושיות בארצנו ובעולם כולו. צ׳רטר 77 קידם בברכה את אישרור המגילה הבין־לאומית של זכויות פוליטיות ואזרחיות מטעם האו״מ, על ידי צ׳כיה, אבל ציין שאשרור זה ״משמש תזכורת למידה שבה קיימות זכויות אנוש בסיסיות בארצנו, לדאבון הלב, על הנייר בלבד״.

התנאים כאן טובים לאין שעור מאלה במזרח אירופה עד שאין כלל להשוות ביניהם. אבל זכויותינו בממלכה המאוחדת נשארות בלתי־מגובשות, מותנות ברצונה הטוב של הממשלה וברחמי הבירוקרטיה. בכל אופן, יצירת חוקה דמוקרטית בסוף המאה העשרים עשוייה להרחיב את רעיון החופש, במיוחד כאשר מדובר בזכויות הנשים ומעמד המיעוטים.

לא יהיה זה עניין פשוט: ריבונות בריטניה היא נושא לוויכוח בכל מקום. לא נוכל לדעת מראש אלו הכרעות יכריע עם חופשי. אנו מאוחדים רק בדעה אחת: שלחברה הבריטית נחוצה חוקה שתגן על זכויות הפרט ועל המוסדות של דמוקרטיה מודרנית ופלורליסטית.

חקיקת חוקים אינה ערבות למימוש. רק בני אדם בעצמם יכולים להבטיח חופש, דמוקרטיה ושוויון לפני החוק. אף על פי כן, מטרות אלה ניתן לדרוש בצורה טובה יותר, ולהשיגן ולשמרן ביתר יעילות, כאשר הן **שייכות לכל אחד על סמך זכות שאי־אפשר לקחתו.**

התרת כבלי השמאל - על צ׳רטר 88

הילארי ויינרייט □ Hilary Wainwright

מהו הקשר בין רפורמה קונסטיטוציונית לבין סוציאליזם? שאלה זו נקרה במוחי שעה שנעצתי מבט ברשימת אנשי העסקים והאצולה שנתבקשו לחתום על צ׳רטר 88. לתשובתי שני היבטים; ראשית, חשיבותן של תביעות הצ׳רטר לעקרונות הסוציאליזם, ושנית, חשיבותן המעשית ביצירת סוציאליזם בעתיד. אנסה להדגים.

תחילה, אם כן, באשר לעקרונות. לדעתי, אין ההגנה על חירויות האדם והמאבק לקידמה, עניינם של הליבראלים בלבד, אליו מצטרפים הסוציאליסטים רק בעיתות מצוקה. שהרי מאבק זה הינו חלק בלתי־נפרד ממטרות הסוציאליזם עצמו. הליבראליזם היה משורשי הסוציאליזם, ולתום פיין (Tom Paine). היה ספק מסוים באשר לקשר בין חופש הפרט לבין הרכוש הפרטי הפרודוקטיבי. לעיתים הגן על קיום הרכוש הפרטי, אך לא פעם טען (למשל ב־״צדק אגרארי״) כי הצורות הסוציאליסטיות של הבעלות הינן חיוניות למימוש מלא של חירויות האדם.

ג׳ון סטואט מיל (John Stuart Mill) האמין כי ״בעתיד תסב הבעיה החברתית סביב השאלה כיצד למזג את חירותו המלאה של האדם, עם בעלות משותפת על חומרי הגלם בעולם תוך כדי שיתוף הכלל בהישגיה של העבודה״.

ההשקפה הסוציאליסטית המבוססת על הכרת מגבלותיו של הליבראליזם, כוללת את השאיפות הליבראליות לתוך תוכניתה של שוויון חברתי וכלכלי. אלא שהסוציאליזם כפי שהוא קיים היום בשטח, ולכן גם הדימוי של החברה אליה הוא שואף, מצטיירים בעיני הציבור כמעין קפיטליזם חברתי העומד בסתירה להצטברות הון פרטי מחד, ולחירות תרבותית ומדינית מאידך.

הדעה כי חיברות ההון חיונית, אך בלתי־מספקת, להגשמה מלאה של חירות הפרט, פינתה את מקומה לאמונה הדוגמאטית בכוחו העל־יכול של הסוציאליזם. לאור אמונה זו, המאבק על הגנת הפרט, או על זכויות המיעוטים, אינן אלא פעולות הסחה חסרות משמעות. עמדות סותרות הוצבו בין השאיפה לאמנציפציה של הפרט, החברה והאדם (כפי שנחזו לאחר ביטול המעמדות) לבין חירויות הפרט.

עד כה השכילה הגברת תאצ׳ר לאמץ את שפת הליבראליזם הפוליטי תוך כדי הקמת מדינה אוטוריטרית. באופן ריטורי היא טוענת שמטרתה להוריד את המדינה מעל גבו של העם, שעה שבמציאות היא משליכה את האנשים בהחלטיות רבה מעל גבה של המדינה. במלים אחרות, כל צעד המערער את מדיניות הרווחה, הפוגע בשלטון המקומי, המבטל את הלאמת המפעלים הציבוריים והחותר תחת האיגודים המקצועיים – הריהו צעד נוסף בדרך להריסת הגופים בעלי מחויבות לעם.

מאמצנו לחשוף את צביעותה של תאצ׳ר, לקרא תיגר על חוקיות מעשיה ולהסיר מעל פניה את מסיכת החירויות, תלויים בהכרח ביכולתנו לאחד מחדש את הסוציאליזם והדמוקרטיה. במקום להציב זה מול זה את הפרט והחברה, אנו נקראים להתמקד על היחסים בין פרטים, קבוצות ומוסדות, בין זכויות הפרט והגנתם החברתית. באשר לצ׳רטר 88, יש לקבל בברכה כל הצהרה ציבורית למען חירויות הפרט, המוחה נגד האבסולוטיזם של הממשלה. יתרה מזאת, במקום להציב זה מול זה את המאבקים הקולקטיביים, עלינו להתעקש על זכויותינו בעזרת תנועה עממית שתלחם למען מימושן של זכויות אלו. תגובתם החיובית של קהילות השחורים והאירים ושל חוגי הלסביות וההומוסקסואלים, לתביעות הצ׳רטר, מוכיחה כי עניין זה נהיר לחוגים נרחבים שהדבר נוגע להם ישירות.

ועתה, לנושא השני, כלומר – לחשיבותן של תביעות הצ׳רטר באשר להגשמונו המעשית של הסוציאליזם. שני היבטים בעלי עוצמה במסורת הסוציאליזם הבריטי מנעו עד כה מהשמאל להתייחס בכובד ראש לבעית המוסדות המדיניים. מצד אחד קיימת המסורת הפביאנית, המצטיינת באופטימיזם מופרז באמונתה כי אכן קיים סיכוי לרפורמה פנימית במוסדות המדינה הקיימים. ומאידך, המסורת הסינדיקליסטית אשר השפיעה על רבים מבין פעיליה המיליטנטיים של תנועת האיגודים המקצועיים. הם מניחים כי המאבק החוץ־פרלמנטרי יוכל להפיל את הקפיטליזם ללא תמיכתם של מוסדות הדמוקרטיה הפרלמנטרית, ומקווים כי תוך כדי התפתחותו, יקבל מאבקם זה אוטומטית ביטוי פרלמנטרי. נראה כי

מתוך: New Statesman and Society .(24.2.1989).

תרגום: חנה לש

הגישה הפביאנית מתעלמת מן הדרך בה נחסמות הרפורמות הסוציאליסטיות מלמעלה, על ידי הקונסטיטוציה הבלתי־כתובה בבריטניה. ומאידך, נדמה כי המסורת הסינדיקליסטית מתעלמת מן העובדה שאותם המוסדות מגינים בעצם על ההון בפני לחצים המופעלים מלמטה. שתי המסורות הנ״ל כובלות בהכרח את ידי העובדים ותלויות כאבן ריחיים על צוואר הסוציאליסטים.

הבה ונבדוק כל אחת בנפרד. רוי האטרסלי (Roy Hattersley) משמש דוגמה טובה לבדיקת המסורת הפביאנית, בהיותו ממחייבי ״הפעולה החיובית״ הטוענת לזכויות יתר למיעוטים המקופחים והשואפת לחלוקה מחדש של ההון והכוח, נוסח הרולד ווילסון. בהתקיפו את צ׳רטר 88 מניח האטרסלי כי אופיה של החוקה הבריטית הבלתי־כתובה אינו מציב כל מכשול בסיסי בפני ממשלת לייבור המחויבת לסוג זה של שינוי חיובי. הוא גורס כי לעובדת העדר החוקה הכתובה אין כל משמעות מעבר למחדל קל ובלתי־חשוב. לא ברור לי כיצד הוא מסביר את גורלה המר של המדיניות התעשייתית והכלכלית הרדיקלית בארבעת ממשלות הלייבור האחרונות. עובדה זו נחשפת אף ביתר שאת בספרו ״בחרו בחופש״, מצע הלייבור, אותו פרסם האטרסלי ואשר נעדר בו כל ניסיון לנתח את כישלונות העבר.

אבל מחקרים רבים אשר נערכו בשנות ממשלת תאצ׳ר, מדגימים את העובדה כי הסדרי הממשל הבריטי – ואשר התמסדו בעזרת נוהלים, מעשים, וצווים מלכותיים וכיו״ב – איפשרו למעשה צמיחה של מציאות תחוקתית המונעת ביצוע כל מדיניות שיש בה משום קריאת תיגר רצינית על הסיטי, על הבנק של אנגליה, או על האוצר. משרד ההגנה, הצבא ושירותי הביטחון נחשפים לאחרונה לאותן הבדיקות, ומסתבר כי גם בהם מרוכז מרבית הכוח בידי שלוחות הממשל. יתרה מזאת, המפלגות ואמצעי הביקורת שבידיהן, שותקו באמצעות הטבות או הצלפה ולא השכילו לבקר ולהציב משקל שכנגד דמוקרטי.

חידוש מסוים בניתוחים אלה היא ראיית עוצמתם של הזרועות המבצעים, ובמיוחד האוצר, מנקודת ראות קונסטיטוציונית, במקום אדמיניסטרטיבית, כפי שהיה נהוג בשנות ה־60. בעקביות הגיבו הנהגות הלייבור באמצעים הזהים לאלה אשר גרמו לבעיות – כלומר, באמצעות רפורמה אדמיניסטרטיבית הדרגתית תוך כדי ניסיון לאמץ נוהלים חדשים. גישה זו מתעלמת מן המצב הקונסטיטוציוני שנוצר, היות והיא יוצאת מן ההנחה כי יש לקבל את החוקים הבלתי־כתובים אשר איפשרו את צבירת הכוח מלכתחילה.

אך מדוע לא נמצאו עוררין על גישתם הפשרנית וההססנית של מנהיגי הלייבור למוסדות המדינה בבריטניה? אחר הכול, השמאל המיליטנטי – בלייבור, במפלגה הקומוניסטית ובתנועות החברתיות למיניהן – הפעיל לחצים בתחומים רבים ומגוונים: על ההגנה, על הרווחה, על הבעלות הציבורית, על השכר... על הכול מלבד על המוסדות המדיניים כשלעצמם. אפשר להציג את השאלה הפרדוקסלית: מדוע זה תסבול מפלגת העבודה החזקה ביותר במערב אירופה מערכת מדינית אשר מגינה בעקביות על האינטרסים של ההון ועל עוצמתו?

תשובה חלקית ניתן למצוא בביטחון העצמי המונח ביסודו של האופי המיליטנטי. תכונה זו התגבשה בתקופה בה התעשיה הבריטית התחרותית הייתה חזקה דיה כדי לשמש בסיס למיליטנטיות כלכלית בעלת ביטחון עצמי רב. האגף השמאלי בסוציאליזם צמח מבין שורות האיגודים המיליטנטיים ונטה במפגין לעבר הסינדיקליזם. רעיונותיו המעשיים סבבו בעיקר סביב הארגון מחדש של הייצור. חוץ מכתביו של קול (Gdh Cole) משנות ה־20 וה־30, לא הציע האגף השמאלי המיליטנטי כל הצעות לרפורמה מדינית עד שלהי שנות ה־70. גם אז הייתה גישתו עקיפה והססנית, ורק טוני בן העיז לקרוא תיגר על מוסדות המדינה.

עד כמה נפגע מכך כוחה של התנועה הסוציאליסטית כולה? לדעתי, צדק השמאל בעל הנטיות הסינדיקליסטיות באמונתו כי לסוציאליזם נחוצה יוזמה עממית במקומות העבודה ובקהילות (הדגש על הללו הורגש רק לאחרונה). אך הניסיון מוכיח כי טעו אלה הסבורים שניתן להתעלם מן הפרלמנט. יומרתה ותרבותה של הסוברינויות הפרלמנטרית והמציאות של כוח מבצע, בעל עוצמה פוליטית רבה, הגנו על חברי הלייבור שבו, מן הלחצים המפלגתיים החיצוניים. לאחרונה תרמה בחירתם של חברי פרלמנט חדשים ומנהיג למפלגה, ליצירת ערוצי גישה וביקורת ישירים יותר. מבחינה מסוימת הייתה זאת קריאת תיגר על מיתוס הסוברינויות הפרלמנטרית, הנתקל בעוינות של העיתונות הממוסדת. יחד עם זאת, לא הצליחו הרפורמות לבצע את מטרתן העיקרית. הם פגעו בתוצאות הסוברינויות הפרלמנטרית, כלומר באי־תלותם של נציגי הלייבור במוסדות המפלגה ובכוחו של מנהיג הלייבור בפרלמנט, אך לא השכילו לטפל בשורשי הבעיה הטמונים בחוקה.

אחת הנקודות העיקריות שבצ׳רטר עוסקת בעוצמת הזרוע המבצעת. כלום אין הסוציאליזם נזקק לזרוע מבצעת חזקה? אכן, זו נחוצה בהחלט – לדוגמה להלאמת ההון הפרטי, אף אם השליטה על ההון המשותף תהיה במסגרת מקומית או אזורית. יחד עם זאת, עלינו להציב מגבלה אחת לפחות. אין להשתמש

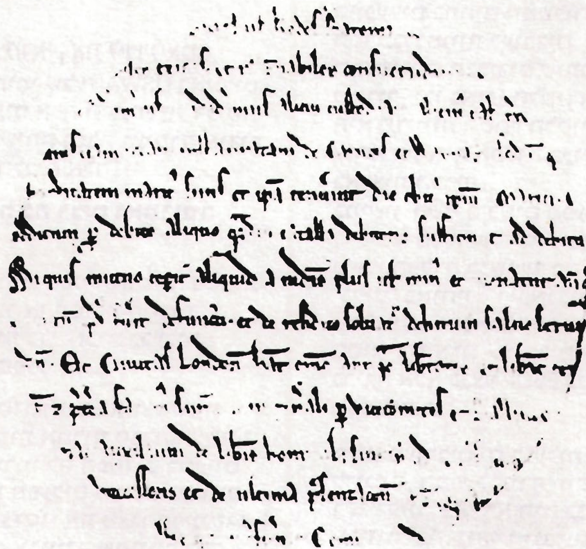
במדינה הבריטית בשם הסוציאליזם כשם שתאצ׳ר עשתה למטרותיה היא. ממשלה הממונה על חיסול אי־הצדק הטמון בשליטה על ההון ועל הכוח, תוכל להגשים את מטרותיה אך ורק לאחר שתערער את ההיכל הפנימי של כוח ההון והצבא.

תביעות הצ׳רטר מרחיבות את הוויכוח על דרכי הביצוע. הדרישה לחלוקה צודקת בין השלטון המקומי, האזורי והמרכזי, עשוייה להביא לעלייה בכוחם הכלכלי של שני הראשונים ובכך יגיע הקץ להסתמכות על האוצר בלבד. תביעתו העיקרת של צ׳רטר 88 לשלטון פתוח תחליש את חזקת ״המנדרינים״ ותחשוף את הקשרים שביניהם לבין בעלי עניין למיניהם. החלטיותו להעמיד את כל בעלי הזכויות המיוחדות תחת שבט הביקורת הדמוקרטית, תעודד את זכותו של הציבור לדעת ותהרוס את יראת הכבוד המסורתית שבתרבותנו. הרפורמות הללו כשלעצמן אינן סוציאליסטיות, אך בלעדיהן הסוציאליזם לא יתממש.

אף כי צ׳רטר 88 קיבל תאוצה בזכות הממשל האוטוריטרי שהקימה הגב׳ תאצ׳ר בעזרת מורשת העוצמה הבריטית, הוא פותח הזדמנות לשינוי מדיני מסוג אחר. על הסוציאליסטים לעשות בו שימוש כפול: מחד, עליהם לתמוך בהצעותיו הבסיסיות – אף כי פשרניות ולגאליסטיות למדי – ומאידך עליהם להגיש הצעות משל עצמם בתחום הזכויות החברתיות והמדיניות ולשרטט את עקרונותיהם לדמוקרטיה קונסטיטוציונית – שהרי הצ׳רטר אינו עושה זאת.

באמצעות כל אלה נוכל לממש שני תנאים הנחוצים לקידמה סוציאליסטית. ראשית במישור העקרוני: הצהרה ציבורית לחידוש הסוציאליזם הליברטרי שמאז 1956 היה חבוי בחוגים הפרטיים למחצה של התנועה ובפרסומיה. שנית, במישור המדיני המעשי: הנתקות דרמטית ורבת דמיון מהערצתו העיוורת של הלייבור לשלטון הפרלמנטרי הבריטי. אם נגשים זאת, מובטחני כי בעוד עשרים שנה ידאגו בעיקר בעלי המעמד ואנשי העסקים.

* * *

קטע מהמגנה כרטה — שמוזכרים בו היהודים (המוזאום הבריטי)

עובדים רוכשים את מפעליהם

Worker Co-op – הינו רבעון קנדי, המכנה עצמו "קולה של הדמוקרטיה הכלכלית בקנדה", ומופיע באנגלית ובצרפתית. גיליון אביב 1989 מוקדש לרכישת מפעלים על־ידי עובדיהם – (Workers Buyouts WBO), וממנו ליקטנו קטעים קצרים מתוך שלוש רשימות. הרשימות מתייחסות למקרים ספציפיים, אך הגיליון מתכוון לתופעה הכללית, וכמובן, בקנדה בפרט.

ראיון עם לין ויליאמס (Lynn Williams), נשיא איגוד פועלי הפלדה של צפון אמריקה – USWA

בשנת 1983 היה לין ויליאמס הקנדי לנשיאם של 650,000 פועלי הפלדה בצפון אמריקה. באותה עת הייתה תעשיית הפלדה נתונה במשבר, ואחת הדרכים להתגבר עליו הייתה רכישת מפעלים על־ידי העובדים (WBO).

ג'ק קוארטר, עורך הרבעון, מראיין את לין ויליאמס, שהוא גם חבר בסניף המקומי של ה־USWA באיגליס, טורונטו, שבו נשקלת בימים אלה תוכנית של רכישת מפעל על־ידי העובדים. השיחה נסבה בעיקרה אודות הפילוסופיה שמאחורי מהלכים אלה.

– מדוע נקנו מפעלי פלדה כה רבים באמריקה על־ידי העובדים?

פעילות חברינו בנידון מעוגנת בשני תחומים: בקבלת מניות כפיצוי על הלנת שכר או תמורת הטבות למיניהן, או ברכישת מניות כדי לזכות בבעלות חלקית או מוחלטת על המפעל.

המקרה הראשון עלה על סדר היום באמצע שנות ה־80, כאשר יחד עם תעשיות אחרות סבלה תעשיית הפלדה מיבוא מתחרה ונגרמו לה הפסדים כספיים אדירים. כתוצאה מכך פנו מפעלים גדולים כקטנים אל חברינו וביקשו עזרה. בדקנו את מצבן הפיננסי של חברות אלו ביסודיות רבה, ובמידה שהייתה לכך הצדקה, נכנסו העיבדים לתמונה.

עם זאת, עמדנו על כך שהעזרה לא תוצג אך ורק כוויתור מצד העובדים בתחום המשכורות וההטבות, אלא נשאנו ונתנו על הסכמים שבהם ההקרבה לבשה צורת השקעה. צמצמנו את בעיית הנזילות של המפעלים בתחום המשכורות וההטבות על־ידי המרתם במניות לעובדים. נוסף על כך תבענו מן התעשיינים הבכירים שיתמכו בנו במאמצינו להסביר לציבור, ולו באופן חלקי, את שורשי הבעיה – הלא היא מדיניות הסחר הלקוייה, המאפשרת יבוא של עודפי תעשיית הפלדה בעולם ומעודדת את מכירתם בארצות הברית.

במישור השני נרכשים מפעלים באמצעות "התוכנית לרכישת מניות על־ידי עובדים מקצועיים (ESOP)". פועלי הפלדה רכשו עד כה כ־15 חברות, וביניהן "בליס" באוהיו, "ריפאבליק קונטיינר" במערב וירג'יניה, "ריפאבליק סטורג' " באוהיו, ו"מקלאות' סטיל" במיצ'יגן. במקרים אחדים לא הייתה כל ברירה אלא לבצע ESOP על מנת להציל את החברות מפשיטת רגל.

היינו מעורבים גם בבעלות על מפעלים משגשגים. לדוגמה, המפעל "נורת' ווסט סטיל אנד וייר בסטרלינג .ILL" לא היה במצוקה, ולמעשה הוא מרוויח יפה. נמשיך ונבדוק אפשרויות בתחום זה בעתיד.

מלבד זאת, צלחו מעשיהם של העובדים־הבעלים במפעל "וייט פיין קופר" שבמיצ'יגן עד כדי כך, שהצליחו למשוך משקיעים ועתה הם שוקלים את מכירת המפעל ברווח משמעותי. הם הגיעו להסכם מעניין ביותר עם הקונים, חברת מכרות מערב

תרגום: חנה לש

גרמנית, החולשת על השקעותיה בצפון אמריקה ממשרד בטורונטו. לפי ההסכם הזה מהווים העובדים כמחצית ההנהלה (פחות אחד), ולמרות שאין בידיהם רוב נשמרת להם זכות הווטו בכל הנוגע למינוי המנכ"ל. הם גם הקימו ESOP חדש אשר יעניק לעובדים 20% בבעלות המפעל.

אחת הרכישות הראשונות בתעשיית הפלדה לא נגעה כלל למפעל המאורגן ב־ USAW. בווירטון, מערב וירג'יניה, החליטה חברת "נשיונל סטיל" שלמפעלה דרושה השקעת הון משמעותית, וכי בעתיד עשוי השוק ללוחות פלדה להצטמצם. אילו סגרו אז את המפעל היו נאלצים לשלם סכומי ביטוח ופנסיות גדולים – אך במקום זאת מכרו אותו לעובדים. עד כה נושא המפעל רווחים, אך עתה שוקלים העובדים מכירה של מניות לציבור, כדי להשיג את ההון הדרוש על מנת להישרד.

– האם שוקלת ה־USWA את רכישת תעשיית הפלדה כולה?

לא, אין אנו מתכננים לקנות את כל המפעלים, אם כי בתקופת המשבר הקשה נדמה שאנו היחידים המעוניינים בקיומה של תעשיית הפלדה בארצות הברית. חוקי העבודה הקיימים אינם מתירים לאיגוד, כמוסד, להיות בעליו של מפעל וגם לייצג את העובדים בו. העובדים הם הבעלים.

– יש הבאים בטענות אל תוכניות ה־ESOP, על שלא העניקו לעובדים שליטה בתאגידים, ועל שלא אימצו הליכי דמוקרטיה במקומות העבודה. האם עומדים נושאים אלה על סדר יומה של USWA.

בעיית השליטה בתאגידים חשובה לנו מאוד. במקרים רבים נוסחו תוכניות ה־ESOP כך, שאין לעובדים כל שליטה יעילה על הנעשה בחברה השייכת להם עצמם. אין העניין נוגע לנו בלבד, אלא לאיגודים מקצועיים אחרים, לידידינו בעולם העסקים ובקהיליה האקדמית, וכמו כן למחוקקים. לדעתנו, כל חברה הזכאית להטבות מס חייבת לנסח את תוכנית ה־ESOP בבהירות, כדי שעובדיה יהיו שותפים מלאים. אין בדעתנו לתמוך בתוכנית אשר מפצה ספקולנטים על חשבון העובדים.

מהי מדיניות ה־USWA בקשר למינוי נציגי העובדים בהנהלות?

אנו מאמינים שבכל מפעל שבו מרבית המניות נמצאות בידי העובדים, יש לדאוג לנציגות יחסית, ישירה או עקיפה. נציג אחד יתמנה על־ידי הנשיא הבין־לאומי, תוך התייעצות עם המנהל האזורי, ונציג שני יתמנה תוך משא ומתן. נוסף על כך יתמנו ארבעה נציגים המקובל'ים על הכלל. ב"מקלאות' סטיל" יש לנו שלושה נציגים ישירים של העובדים בהנהלה: הארי לסטר, המנהל האזורי, דאגלס פריזר, נשיאם הקודם של פועלי המכוניות וסטיבן הסטר, עו"ד מוושינגטון ד.ס. שייצג את USWA במספר תוכניות ה־ESOP. אנו מאמינים בזכות העובדים להיות מיוצגים ישירות בהנהלות, וכמו כן בזכותם לנציגות עקיפה על־ידי אנשים מיומנים מבחוץ.

AFL-CIO, ארגון הגג של פועלי ארצות הברית מקים קרן לרכישת מפעלים על־ידי העובדים

קריס מיק □ Chris Meek

בשנות ה־80, וכתוצאה ממצב מסוים שהתהווה בארצות הברית, מצאו עצמם פועלים רבים מעורבים ברכישתם החלקית או המלאה של מפעליהם. הרכישה הטיפוסית מתבצעת כתוצאה ממאמציה של קבוצת עובדים, בעזרת השלטון המקומי ובהנהגת יזם מבחוץ, למנוע את סגירת המפעל או החברה.

לאחרונה החליט ארגון הגג של פועלי ארצות הברית לייסד קרן אשר תעמוד לרשות חברי האיגודים, במידה שקיים חשש כי רכישת מפעלם לא תתבצע בגלל הצעות נגדיות עוינות: (Leveraged buy out Lbo). התפתחות זו עשוייה להוביל לחידוש משמעותי במעורבות ה־AFL-CIO בתוכניות ה־ESOP ובגישתם הכללית.

רכישת מפעל על־ידי עובדיו אינה הקטע העיקרי בתנועה השואפת לבעלות העובדים בארצות הברית. עם זאת, יש חשיבות רבה במהלך, כי הוא מושך את תשומת לבה של התקשורת – ואף כי זו לא תמיד מציגה במדויק את התדמית של בעלות העובדים, בכל זאת מצטיירת באמצעותה אלטרנטיבה לקפיטליזם המסורתי. כיום מתרחשים שינויים חיוביים רבים בתנועה ה־WBO, כגון תכנון רכישתן של חברות משגשגות, והחלטת ארגון הגג לייסד קרן לשם כך. עם זאת, למדו רבים מבין המנהלים, מנהיגי האיגודים והיועצים המקצועיים, שאין להתייחס אל העובדים כאל אזרחים מדרגה שנייה. כמו כן למדו לדעת כי העניין יסבול אם ישררו יחסי כוחות מעוותים בין ההנהלה לעובדים, או בין העובדים ומנהיגי האיגודים לבין מנהלים שכירים.

אי לכך, בחברות כמו ״וירטון סטיל״, ״אביס״, ״אילינג פיטסבורג סטיל״, ״קייזר אלומינום וכמיקל״ וחברות נוספות שלאחרונה היו מעורבות בתוכניות רכישה בידי עובדיהן, הושקעו מאמצים גדולים במציאת פשרה בין האינטרסים של העובדים, של ההנהלה ושל המשקיעים. נציגות העובדים בהנהלה הופכת בהדרגה לנוהל מקובל, וכן התקבל הנוהל להקים ועדות משותפות להנהלה ולעובדים, וצוותים לפתרון בעיות במישור התפעולי.

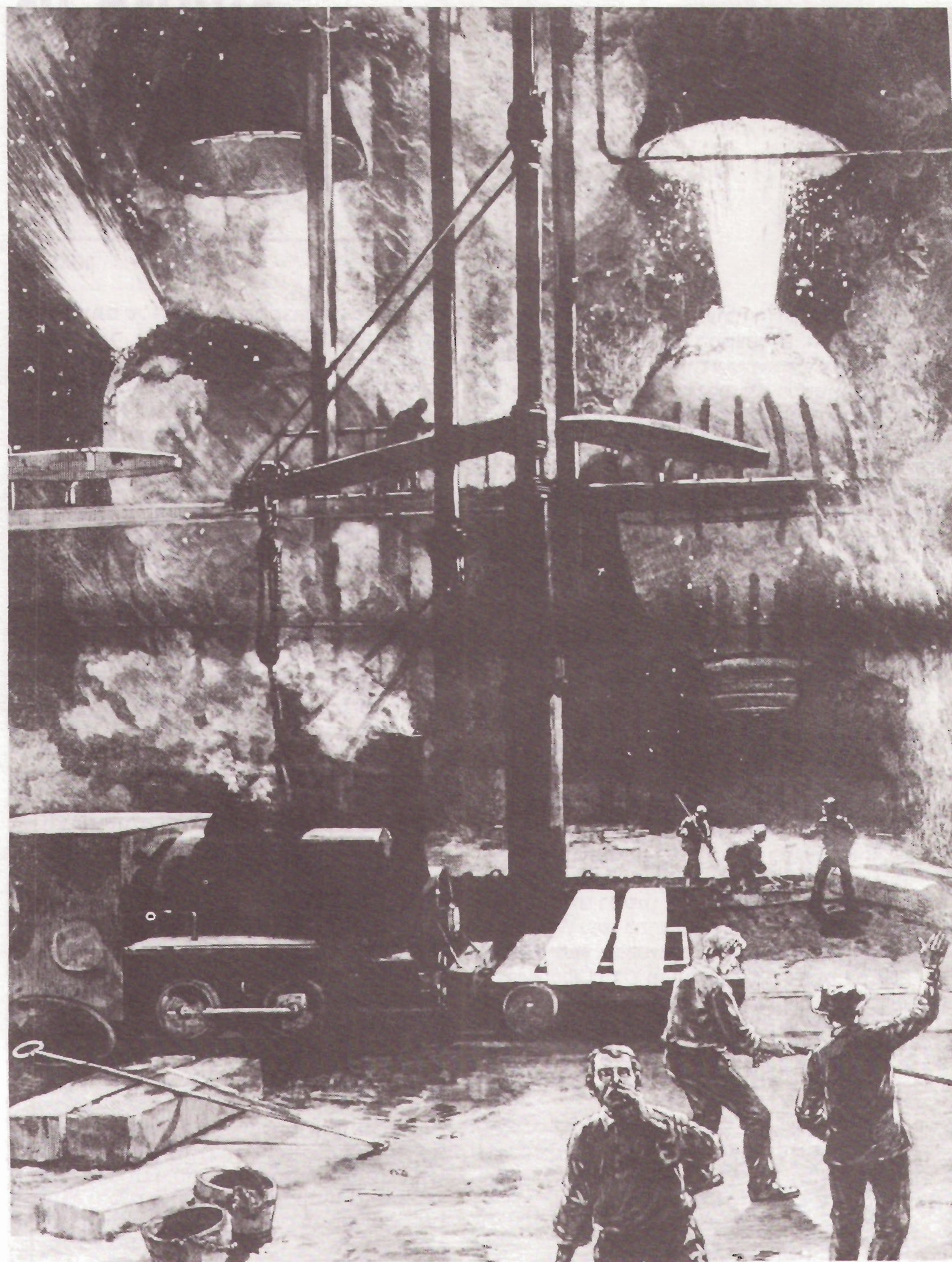
עוד רחוקה הדרך בפני התנועה. לאחר שנים אחדות של שגשוג, מוצאות עצמן מספר חברות במצב שבו עליהן לרכוש גושי מניות מידי העובדים בהתאם לתוכנית מוסכמת מראש. מאידך גיסא, יש קונים המעוניינים לרכוש את החברות המשגשגות, ועובדיהם ניצבים מול הברירה: האם למכור ולהרוויח רווח משמעותי תמורת השקעותיהם, או להמשיך כעובדים־בעלים. לדוגמה, באחד המפעלים גדל הרווח על ההשקעה הבסיסית, פי 40, והעובדים חשו כאילו זכו בלוטו...

אמנם נעים לראות אדם ממוצע המרוויח מסוג עסקות שעד כה רק גרמו חורבן כלכלי לעובדים בארצות הברית. אך מאידך גיסא, חבל מאוד אם תוכניות הרכש של העובדים יהפכו אמצעי לעשיית רווחים קלים תוך כדי ״קניבליזציה״ של התעשיה, במקום להוביל לדמוקרטיזציה של הקפיטליזם ולהחיאת התעשיה האמריקנית. אפילו בחברה משגשגת דוגמת ״וירטון סטיל״, בה רכשו הפועלים חלק מן המניות והם שותפים בהנהלה, שוקלים עתה הצעה למכור כ־20% מן המניות לציבור על מנת לממן תוכנית של חלוקת רווחים.

אני מקווה כי מגמה זו תהיה רק תופעה חולפת. על האיגודים להשקיע זמן ומחשבה לרוב בפוטנציאל האדיר של בעלות העובדים, וזאת כדי להחיות את תנועת העבודה ולבנות את הבסיס לניהול עצמי ולשיתוף פעולה, ולגמול בטווח הארוך.

* * *

קריס מיק הוא פרופסור להתנהגות ארגונית באוניברסיטת בריגהם יונג, פרובו, אשר חקר וכתב רבות בנושא בעלות עובדים על מפעליהם.

מן הנעשה במדינות אירופה

WTO (Workers Take Over) כתופעה תרבותית

רוב פאטון □ Rob Paton

התייחסותם של האיגודים המקצועיים, של תנועות הקואופרציה, ושל הממשלות ל־WTO אינה מתרחשת בחלל ריק, שהרי התהליך הינו חלק ממסורת תרבותית ומוסדית רחבה יותר. לדוגמה, הריכוזים הגדולים ביותר של WTO נמצאים כיום בקטלוניה (ספרד), ובאמיליה־רומגנה (איטליה), בהן קיימת מסורת עתיקת יומין של עזרה הדדית והסתמכות עצמית, שמצאו ביטוי בראשית המאה בתנועות אנרכיסטיות חזקות. מבחינה זאת יש להתייחס להבדל הבולט במבנה הכלכלי־חברתי המקובל בדניה או באיטליה כאל פתרונות היסטוריים שונים של תנועות העבודה, בחפשן אחר ביטחון כלכלי. הבדלים אלה מבטאים ומחזקים שוני תרבותי משמעותי – לדוגמה בדניה יש מסורת של מדינת רווחה מפותחת בצד יזמים פרטיים. לעומת זאת קיימת באיטליה יוזמה "קולקטיבית", שבה מושגת הסולידריות הפועלית באמצעות השוק ולאו דווקא בניגוד לו.

איטליה

לאיטליה הניסיון הרחב והמוצלח ביותר בתחום ה־WTO בעשור האחרון. מדובר על כ־100 מפעלים בגודל בינוני, המעסיקים כל אחד בין 30 ל־200 עובדים. הניסיון מתרכז באזורים מסוימים בצפון איטליה, בהם היה ה־WTO לתופעה מקובלת בחיי הכלכלה. תהליך זה הינו חלק מתנועת קואופרציה ההולכת ומתרחבת, הזוכה לתמיכה בין־מפלגתית על אף היותה מפוצלת מבחינת האוריינטציה הפוליטית שלה. תנועת הקואופרציה פיתחה רשת מתוחכמת של התארגנויות כלכליות בתחום הסחר והתמיכה האזורית, תוך שיתוף פעולה הדוק עם הרשויות המדיניות והאיגודים המקצועיים. התארגנות זו העניקה תמיכה בתחום הכספי, השיווקי והניהולי, על מנת לשקם מפעלים כושלים בסקטורים שונים ומגוונים. אלא שמאמצים אלה הכבידו מאוד על המקורות הכספיים של תנועת הקואופרציה, הנרתעת יותר ויותר מלקבל אחריות עבור כשלונותיו של הסקטור הפרטי. אמנם הוענקה תמיכה ציבורית לביצוע הטרנספורמציה במפעלים במצוקה, אך בדרך כלל זה היה על חשבון מאמצי תנועת הקואופרציה לפתח תוכניות לטווח רחוק בסקטורים דינמיים יותר.

ספרד

האזורים המתועשים בספרד ראו אף הם מספר גדול של WTO. מצד אחד משקף תהליך זה את חומרת המצב הכלכלי באזורים אלה, ומצד שני הוא מעיד על היקף התמיכה הציבורית בעשור האחרון. עם זאת, הייתה רק התייחסות מוגבלת לצרכים המסחריים, וכתוצאה מכך כשלו רבים ממפעלי ה־WTO הללו, בסופו של דבר. בשנים האחרונות נעשו ניסיונות להקציב אמצעים כספיים ותמיכה מסוג אחר, על בסיס יותר ריאליסטי, והמצב אכן השתפר. אחד הסממנים בניסיון הספרדי מתבטא בכך שמרבית ה־WTO נעשו בהתאם לחוק החברות המקובל, וכך, במקום קואופרטיבים נוצרו Sociedades Anónimas Laborales הללו מפתחים כעת את מסגרותיהם הארגונית התומכות, וכמו כן סביבה מוסדית אוהדת להתפתחותם המהירה של ה־WTO.

* * *

רוב פאטון הוא חוקר ביחידה לחקר הקואופרציה באוניברסיטה הפתוחה בוולטון הול, מילטון קיינס, אנגליה. הדברים נלקחו מדו"ח מקיף, "ניתוח ניסיונות והבעיות אשר בהם נתקלו בעת רכישת חברות במצוקה על־ידי העובדים." המחקר יצא לאור בבריסל ב־1987.

העלייה במספרם של חסרי־הבית

סו הלפרן □ Sue Halpern

Rachel and Her Children: Homeless Families in America by Jonathan Kozol, Crown, 261 pp; Ballantine, 272 pp. (paper)

עד סוף דצמבר היה בית המלון "מארטיניק" מלון הסעד הידוע ביותר לשמצה בניו יורק. לפני שנה התגוררו בו 421 משפחות – כ־1,600 איש – בחדרים שחוטי החשמל בהם היו פגומים, בתי השימוש לא פעלו, מזרונים שימשו במקום מיטות, ומגרות – במקום עריסות. חדרים בהם חולדות ומקקים טיילו חופשית, ללא מתקני בישול ואפיה, וללא כל התחשבות בחוקי הבנייה. עבור חדרים אלה שילמה הממשלה 1,900 דולר לחודש למשפחה בת ארבע נפשות. לכן אין פלא, מבחינת יחסי הציבור לפחות, שראש העיר, מר קוץ', הודיע בחודש אוגוסט כי עד שנת 1990 תפסיק העיריה בהדרגה את השימוש במלונות סעד להשכנת משפחות חסרות בית. הוא הבטיח גם ש"מארטיניק" יהיה הראשון מבין 42 בתי המלון שייסגרו. ובכן, עד ה־31 בדצמבר העבירה העיריה את כל משפחות חסרי־הבית שהתגוררו ב"מארטיניק" לדירות בשיכונים ציבוריים, או לבתי דירות השייכים לעיריה. אבל כאשר נכתבים דברים אלה, עדיין מתגוררות 2,800 משפחות במלונות סעד פחות ידועים, ואפילו פחות מתאימים למגורים, ברחבי העיר – בתי מלון שהדיירים בהם תולים את מזונם על חוטי חשמל המשתלשלים מן התקרה, כדי להגן עליו מפני מכרסמים.

אמנם ספרו של קוזול התפרסם חודשים אחדים לפני הכרזתו של ראש העיר, והיפנה את תשומת לב הציבור לתנאים השוררים במלונות הסעד, אך פרסומו היה קשור למדיניות החדשה של מלונות הסעד רק באופן משני. הייתה זו עדות נוספת בנושא שגילויו נמשך כבר זמן כה רב, עד שמרבית העובדות ידועות לכול. עם זאת, סגירת בתי המלון ופתיחת מקלטים קטנים יותר שלא למטרות רווח, למועד קצר, עם שירותים נפרדים, והעברת משפחות למגורי קבע – אלה היו הפתרונות שקוזול הציע. לפיכך היה נראה כי הסיפור שהספר "רחל וילדיה" גולל לפני שנה, סיפורן של משפחות – בעיקר אמהות רווקות וילדיהן, אך גם משפחות דו־הוריות – שסיפור זה יגיע לסיום טוב, או לפחות לסיום פחות עצוב. ואמנם, מספרן של המשפחות המתגוררות במלונות סעד בניו יורק ירד במידה ניכרת בהשוואה לשנה שעברה. אולם לא ברור האם בכך מגיע סוף – טוב או לא טוב – לבעייתן של המשפחות חסרות־הבית.

שנת 1983 הייתה שנת מפתח בתולדותיהן של משפחות חסרות־בית בעיר ניו יורק. בשנה זו עלה מספרן ל־1,300 לאחר שעמד על כ־600 בעשר השנים שקדמו לה; והעיר, אשר סיפקה להן מקלט לעת צרה במספר קטן של בתי מלון פרטיים שמצבם מביש, מצאה את עצמה אחראית על 36 בתי מלון כאלה בכל חמש הערים המרכיבות אותה. מדוע חלה העלייה הגדולה בשנה זו, ולא שנה או שנתיים, או עשר שנים לפני כן – זו שאלה מסובכת, אך לא לגמרי מסתורית. שלוש שנים לאחר כניסתו של רונלד רייגן לתפקידו החלו להסתמן בערים ההשפעות של מדיניות הרווחה החברתית שלו – מחיסול תוכניות תזונה ובריאות מסוימות ועד לקיצוצים מפליגים בסובסידיות הממשלתיות להקמת שיכונים למעוטי הכנסה. כך גם ההשפעות של תקופת האינפלציה שקדמה לזאת, כאשר ירד ערכו של הסיוע הציבורי שאיפשר למרבית המשפחות חסרות־הבית לשכור דירה, ועם זאת גם יכולתם של בעלי הבתים להרוויח מן הדירות ששימשו למגורי העניים. אחדים מבעלי הבתים הללו, שרובם החזיקו בנכס אחד בלבד, פנו להצתה. ואחרים פשוט הפסיקו לספק את השירותים הבסיסיים, כמו הסקה, מים חמים ואחזקה, והכריחו את הדיירים לפנות את דירותיהם. רבים מבעלי הבתים גם הפסיקו לשלם מסים. כאשר העיריה עיקלה את הבניינים בגלל הפיגור בתשלום מסים, היא לא ניסתה לשקמם, אלא אטמה את הבתים וצימצמה עוד יותר את מספר הדירות שעמדו לרשות העניים.

בתחילת שנות השמונים, משפחות חסרות־בית היו יוצאות דופן, מעין דבר והיפוכו. נדמה היה שאנשים חסרי־בית, על פי ההגדרה הם אנשים ללא קרובים. אלה היו אנשים עריריים שנעקרו ממקומם, אנשי רחוב, בטלנים, נוודים, יחפנים, מקבצי נדבות. משפחות חסרות־בית היו מוצג מוזיאוני אשר נשתמר

מתוך: The New York Review of Books, 16 בפברואר 1989.

תרגום: נורית גורן

בצילומיהם של דורותיאה לאנג, ווקר אוונס ואחרים, שהנציחו את תקופת השפל עבור מינהל הביטוח החקלאי. או שהיו אלה אנשים אשר הופיעו מדי פעם בצילומי החדשות, נקהלים סביב מזנון של הצלב האדום או שוכבים על מיטות שדה באולם ההתעמלות של בית־ספר, לאחר הוריקן, הצפה או טורנדו.

לא אסון טבע שלח מספר גדל והולך של משפחות חסרות־בית בניו יורק למרכזי סעד וליחידות סיוע בעת חירום, כשהם מחפשים מקלט החל משנת 1982 ואילך, אך בתגובה הוצעו מיטות שדה בשורות ארוכות במחסנים ובאולמות התעמלות, ואלפי אנשים נשלחו לשם לחפש מחסה, לפני שהוקצה להם מקום באחד מבתי המלון. "הנה אני לגמרי לבד", אמר ליונתן קוזול אדם שאיבד את משרתו, לאחר שאשתו נפטרה והוא נותר עם שלושת ילדיו הרכים –

> במקום הזה, שיש בו כ־200 מיטות שדה זו ליד זו. גברים, נשים וילדים, כולם יחד. אין מחיצות. אין וילונות ואין מסכים. אני צריך להלביש את ילדי לעיני כולם. אני לא יכול לקחת את בנותיי לשירותים, והן פוחדות ללכת לבד.

פרקליטים של חסרי־הבית, וקוזול ביניהם, טוענים כי העיריה עושה את "ביתני המקלט" הללו במיוחד לא נוחים, כדי להרתיע את האנשים מלהזדקק למערכת השיכון לשעת חירום. אם אכן זו הייתה המטרה, הרי היא נכשלה, מפני שהתנאים במקלטים אלה היו כה גרועים, עד שהשוכנים בהם רצו עוד יותר לקבל מקום במלון סעד. וככול שעלה מספר המשפחות ששוכנו בבתי המלון, התארך משך הזמן הממוצע שהן שהו בו. "שיכון זמני הופך, למעשה, לשיכון קבוע כאשר אין דרך לצאת מן המערכת הארעית," סיכמה קבוצת משימה שזימן המשרד של נשיא העיר מנהטן. משפחות שיכלו לצפות לשהות של שלושה חודשים במלון בשנת 1982, היו עשויות לשהות בו שישה חודשים ב־1983. בשנת 1987 היו לא מעט משפחות ששהו ב"שיכון זמני" 16 חודש.

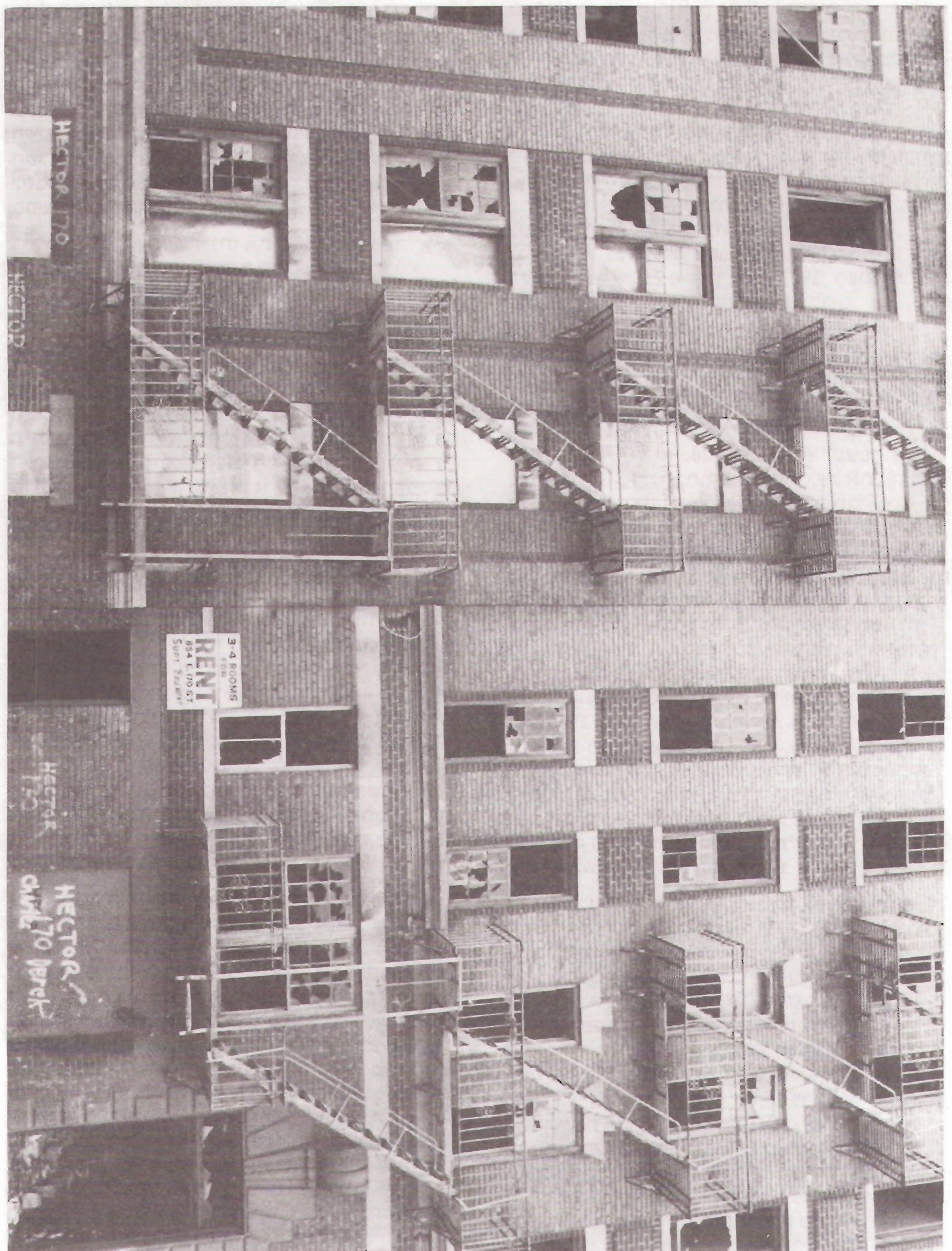
אחדים מבתי המלון הידועים ביותר לשמצה נמצאו באזור מרכזי של מנהטן, והוא מסדרון של בתי עסק ומגורים שבין רחוב 42 לרחוב 23; וכאשר "ילדי המלון", כפי שנהוג היה לכנותם, החלו להתרוצץ ברחובות – משחקים, משוטטים, גונבים, מקבצים נדבות, משתמשים בסמים וסוחרים בהם – וכאשר גם הוריהם נהגו כך, נתגלו לעיני כול הדברים שהיו חבויים בקצות העיר.

מבחינה זו ניו יורק לא הייתה יוצאת דופן. סקר שערכה ועידת ראשי הערים האמריקנית בשנת 1987 הראה, כי משפחות עם ילדים הן המרכיב הגדל במהירות הרבה ביותר באוכלוסיית חסרי־הבית בארצות הברית. אמנם גברים ונשים עריריים הם עדיין החלק העיקרי של חסרי־הבית באמריקה, אך שיעור המשפחות באוכלוסיה זו בערים מגיע היום לכדי 34 אחוז. אבל גם אם בעייתן של המשפחות חסרות־הבית בעיר ניו יורק אינה בהכרח גרועה יותר מאשר במקומות אחרים (שהרי עניות מנוולת היא עניות מנוולת, בכל מקום שהוא), היא נראית לציבור הרבה יותר מרגיזה, לא כל־כך בגלל התנאים שבהם משכנים את האנשים, כמו בגלל המחיר שמשלם הציבור כדי לשכנם בתנאים כאלה. בשנת 1987 שילמה הממשלה הפדרלית מחצית מ־159 מיליון הדולר שנדרשו כדי לתת מחסה למשפחות חסרות־בית בעיר ניו יורק, ואילו ממשלת המדינה והעיריה התחלקו ביניהן במחצית השנייה. אפילו הנשיא רייגן שאל מדוע אי־אפשר לכוון את ההשקעה הזו לשיכון של קבע, וכמובן זול יותר. (זה היה בלתי־אפשרי, מפני שמדיניות הממשל של רייגן לא איפשרה למדינת ניו יורק להשתמש במענקים פדרליים שנועדו לסיוע בעת חירום, כדי לשלם עבור שיכון של קבע.)

את השאלה ששאל הנשיא דרך אגב, העלו שוב פקידי המשרד לשירותי בריאות וחברה, שעליו מוטל לשאת במחצית ההוצאות של בתי המלון, והיפנו אותה בחזרה. הם תהו לפתע, מדוע עליהם לשלם סכום של קרוב ל־30,000 דולר למשפחה בשנה, כדי לשכן משפחות חסרות־בית בבתי מלון? הם איימו לקצץ במימון הפדרלי. ייתכן שהאיום הוא שהמריץ את ראש העיר להכריז על ביטול הדרגתי של השימוש בבתי מלון, ולא רק הבחירות המתקרבות לראשות העיר ניו יורק ב־1989.

ההסבר המקובל לעובדה שיש עתה יותר אנשים חסרי־בית מאשר בתחילת העשור הוא, שכיום קיימים במדינה כולה פחות מקומות דיור במחירים סבירים. זוהי ההנחה של קוזול ("הגורם לתופעה של חסרי־בית הוא מחסור בדיור"), וחזרו עליה גם ועדה מיוחדת של המכון לרפואה ("הוועדה סיכמה שלמרות ההבדלים בין אזורים, המחסור בדיור תקין במחיר סביר הוא הסיבה עיקרית למספרם הגדול של אנשים חסרי־בית בארצות הברית"); וגם דו"ח שנתפרסם לאחרונה על־ידי ועדה של איגוד עורכי הדין בניו יורק ("הגורם העיקרי לחסרי־הבית בעיר ניו יורק הוא המחסור בדיור עבור בעלי הכנסה נמוכה"); וגם ועידת ראשי הערים ("בכל עיר שנבדקה נמצא כי אחד הגורמים העיקריים לתופעה של חסרי־בית הוא המחסור בדיור שמחירו סביר"); וגם דוברים כמו בוב הייז (Bob Hayes) מן הקואליציה של חסרי־הבית ("לבעיית חסרי־הבית יש פתרון בן שלוש מלים: דיור, דיור, דיור").

הממשלה נהגה לדאוג לדיור לבעלי הכנסה נמוכה. מתקופת השפל הכלכלי ועד לממשל של רייגן, הממשלה הייתה המקור העיקרי לסובסידיות לבנייה

HECTOR 170
3-4 ROOMS FOR RENT
HECTOR 170

ולתפעול של דיור לבעלי הכנסה נמוכה. עד שנות השישים מימנה הממשלה הפדרלית את הבנייה של שיכונים ציבוריים, ואילו רשויות השיכון המקומיות היו אחראיות לתפעולם ולהחזקתם. כספי האחזקה באו מדמי השכירות, ובשנות השישים, מחיר התפעול השוטף והאחזקה של המבנים עלה על ההכנסה מדמי השכירות. בשנת 1969 החלה הממשלה הפדרלית לסבסד את מחיר התפעול של השיכונים הללו, והיא ממשיכה בכך עד היום.

ריצ׳רד ניקסון הוא שהכניס את המושג "הפרטה" (Privatization) לאוצר המלים של השיכון הציבורי. לפי סעיף 8 של תוכנית השיכונים הקיימים, עודדו את העניים לחפש בעלי בתים פרטיים שיהיו מוכנים להשכיר להם דירות במחיר שנקבע על־ידי המשרד לשיכון ולפיתוח עירוני, על־פי טבלה שהם כינו "דמי שכירות מסחריים הוגנים". הדייר שילם רבע מדמי השכירות, ורשות השיכון הציבורי שילמה את היתרה. כאשר ממשל ניקסון קבע את תוכנית השיכונים הקיימים, הוא גם הפעיל תוכנית בנייה חדשה על־פי סעיף 8. תוכנית זו לא נתנה בידי המשרד לשיכון ולפיתוח עירוני כספים לבניית בתים חדשים, אבל היא הציעה לקבלנים סובסידיות תפעול הרבה יותר גבוהות עבור דירות בבניינים חדשים שעמדו בדרישות תקן מינימליות.

אולם מאז 1980, קוצצו ב־60 אחוז הסובסידיות הממשלתיות להקמת בתי מגורים לבעלי הכנסה נמוכה, ו־40 האחוז הנותרים הוקצו בעיקר לשיכונים שכבר נבנו. בסך־הכול ירדה התמיכה הממשלתית בבנייה מ־30 מיליארד דולר בשנת 1981 ל־8 מיליארד דולר בשנת 1987. בתקופה זו איבדה העיר ניו יורק 7 מיליארד דולר. לעומת 20,000 יחידות דיור חדשות שנבנו בעיר בסיוע ממשלתי כל שנה במהלך שנות השבעים, נבנו בשנות השמונים רק 5,000 יחידות דיור כאלה בשנה. היום יש תור של 18 שנים כדי לקבל דירה בשיכון ציבורי.

ובעוד הבנייה של שיכונים למיעוטי הכנסה קטנה, חלה עלייה גדולה בבנייה של דירות יוקרה. למעלה מ־200,000 יחידות דיור למגורים נוצרו בניו יורק (מרביתן במנהטן) בין 1970 ל־1984, רובן דירות שרק בעלי הכנסה בינונית ובינונית־גבוהה יכולים להרשות לעצמם. בשלוש השנים שלאחר מכן נוצרו 79,000 יחידות נוספות. כל תושב בניו יורק יודע שיש קשר ישיר בין בנייה של בתי דירות לבין התופעה של חסרי־בית, מאחר שרבים מן הבתים החדשים או המשופצים תפסו את מקומם של בתי מלון שכללו דירות בעלות חדר יחיד, ומבנים אחרים ששימשו מאז ומתמיד את עניי העיר. מבחינה זו, ניו יורק אינה שונה מערים גדולות אחרות ברחבי המדינה. בארצות הברית כולה נעלמו מיליון דירות של חדר אחד – מחצית מן הסכום הכולל – מאז 1970.

אבל עלייה ברמת החיים ובמחירי הדיור, וירידה באפשרויות הדיור של בעלי הכנסות נמוכות, נותנים רק תשובה חלקית לשאלה. כדי להבין מדוע מספרן של משפחות חסרות־בית באמריקה עולה בהתמדה, מן הראוי להיזכר במושג שהיה נפוץ לפני שנים אחדות, "נשיותו של העוני", העניים נעשו עניים עוד יותר מאז נטבע המושג ומספרם עלה, והנשים העניות נעשו עניות יותר מן הגברים העניים, ומספרן גדל. בדו"ח שנתפרסם באוקטובר האחרון טענה הוועדה לטיפול רפואי בחסרי־הבית של המכון לרפואה, כי בין 1966 ל־1985 עלה מספרם של החיים מתחת לקו העוני משפל של 23 מיליון בשנת 1973, לשיא של 34 מיליון בשנת 1984. מרביתם נשים וילדים.

לכאורה, התופעה של חסרי־בית נגרמת על־ידי שרפה, הסקה לקויה, אלימות שכונתית או מוות במשפחה, אבל הסיבה העיקרית היא עוני – עוני כזה שאינו מאפשר לעמוד בתשלום שכר הדירה. קצבת המקלט של יחידת הסיוע למשפחות עם ילדים צעירים (AFDC) היא 286 דולר בחודש למשפחה של שלושה, ו־312 דולר בחודש למשפחה של ארבעה בניו יורק – עיר שרבים בה חושבים כי דירת חדר אחד עבור 700 דולר בחודש היא מציאה; רבים, ואפילו קובעי המדיניות בוושינגטון, חושבים כי סכום זה קטן ב־50 אחוז מן הדרוש. מאחר שמרבית המשפחות חסרות־הבית מתקיימות בעיקר על קצבת סעד, ברור מדוע קשה להן למצוא דיור במחיר סביר, השאלה מדוע עליהן להיות תלויות בסיוע ציבורי היא שאלה נפרדת, אבל גם היא קשורה בכך, שיותר ממחצית תשלומי הסיוע למשפחות עם ילדים צעירים, ניתנו מאז 1980 לאמהות שהיו בגיל העשרה כאשר ילדו את בכוריהן. רבות מנשים אלה לא עבדו אף פעם ואין להן כל מיומנויות מקצועיות. אחרות אינן מסוגלות לעבוד בגלל שעליהן לטפל בילדיהן. (אלה הן בדיוק אותן נשים שאת התנהגותן נועד לשנות חוק ביטחון המשפחה 1988, המכונה חוק סעד עבודה, שיש בו אותן דרישות העבודה המחמירות.

המינהל למשאבי אנוש של ניו יורק משרטט דיוקן של המשפחות חסרות־הבית בעיר: 95 אחוז הם שחורים או היספניים; בראשן של 86 אחוז מהן עומדת אישה; הגיל הממוצע הוא 27, אם כי 11 אחוז הם בגיל העשרה; גילם של 50 אחוז מן הילדים פחות מחמש; 83 אחוז מקבלים סיוע ציבורי. "רחל וילדיה", המשפחה שעל שמה נקרא ספרו של קוזול, מתאימה לנתונים אלה.

ההבדל בין עוני עם גג מעל לראש, לבין עוני ברחובות, או בתחנות הרכבת התחתית, או במקלט לחסרי־בית, אינו גדול, במונחים כספיים. לעיתים קרובות זהו ההבדל בין המחאת סעד שהגיעה בזמן לבין המחאה שהתעכבה; להיות בעל כתובת שאליה יכול להגיע השאלון התקופתי שעל מקבלי הסעד למלא, כדי להמשיך ולקבל סעד ציבורי ולא להיפלט

מן המערכת; להיות בעל כתובת ולהיפלט מן המערכת למרות זאת; זהו ההבדל בין להיות בעל משפחה או חברים המסוגלים להתחלק בדירתם, או לא; בין להיות בריא או חולה; בין לחיות עם בן זוג שפגיעתו רעה או לא; בין קיומם של מנעולים על הדלתות ועל החלונות או חסרונם. במלים אחרות, עוני הוא מצב של חוסר־בית שעומד להתרחש.

רחל וילדיה איבדו את ביתם אחרי שהתגוררו במרתף חמש שנים:

> חמש שנים במרתף ללא שירותים. חדר קטן אחד. כדי להשתמש בשירותים צריך היה לעלות שתי קומות. לא היה מטבח. חמישה־עשר איש התגוררו בחמישה חדרים. הביוב היה עולה על גדותיו בחדר שגרנו בו. בכל פעם שהייתה הצפה, הייתי צריכה לשלם מאה דולר כדי שיפתחו את הסתימה. כל הילדים שלי ישנו בתוך הביוב. אז אתה מנסה להוציא אותם ולמצוא להם משהו יותר טוב. אבל לא נעשה יותר טוב.

סביר להניח, שאם הנסיבות היו מעט שונות – לו הביוב היה פועל כראוי, או שבעל הבית היה מבצע את התיקון הנדרש – לא הייתה משפחתה של רחל נעשית חסרת־בית. באותה מידה סביר להניח, שבבתים של אין־ספור משפחות אחרות הביוב עומד לעלות על גדותיו. זו רק שאלה של מזל האם יצליחו לשמור על דירותיהן או לאבדן.

לדעתו של קוזול, ההבדל העיקרי בין משפחה חסרת־בית למשפחה שאינה כזו, הוא בכך שלאחרונה יש בית. הוא אינו מתייחס לשאלה כיצד קורה, שאנשים חסרי־בית אינם שונים מעניים אחרים במושגים דמוגרפיים, אלא לאמונתו שאין להם כל ייחוד, כל פגם מולד, שבגללו הגיעו למצבם הנוכחי. תפיסה זו סותרת את המחשבה המקובלת בנושא. הוועדה לטיפול רפואי בחסרי־בית של המכון לרפואה מצאה, למשל, שלמשפחות חסרות־בית יש בדרך כלל בעיות רבות, וחוסר בית עשוי להיות ביטוי לבעיות אלה. למשפחות אלה יש "בעיות כרוניות של כלכלה, השכלה, תעסוקה וחברה; מערכות התמיכה שלהן מתפוררות; ויש להן קושי להגיע אל מערכות השירותים המקובלות." במלים אחרות, אין להן משפחה וחברים שאפשר להיעזר בהם, והבירוקרטיה מכשילה אותן. אותה קבוצה מצאה גם כי –

> שיעור מחלות הנפש, האלכוהוליזם והשימוש בסמים נמוך הרבה יותר בקרב מבוגרים ממשפחות חסרות־בית מאשר בקרב מבוגרים חסרי־בית שאין להם משפחות, אך העובדה היא שבעיות בריאות כאלה נפוצות יותר בקרב הורים חסרי־בית מאשר בקרב האוכלוסיה הכללית.

אחת מחברי הוועדה, הלן באסוק, פרופסור־חבר לפסיכיאטריה בבית־הספר לרפואה של אוניברסיטת הארוורד, מבקרת בחריפות (בהקשר אחר) את תמימותו הברורה לעין, ואולי המכוונת, של קוזול בעניין זה; אם כי האמונה שיש לה ביכולתו של מקצועה מפחיתה, באותה מידה, מיעילות הניתוח שלה. במאמר בכתב־העת Yale Law and Policy Review (יולי 1988), היא מייחסת את אי־ההסכמה שביניהם לאידיאולוגיה, וכותבת שקוזול

> אינו מבחין כי לרבים מחסרי־הבית יש בעיות חמורות שאינן יכולות לבוא על פתרונן באמצעות דיור בלבד.
>
> ...במשפחות רבות, גורמים פסיכולוגיים וגורמים של מערכת התמיכה תורמים להיווצרות מצב של חוסר בית. לפיכך, רק תוכנית מקיפה וארוכת־טווח, המתייחסת לבעיות אלה, יכולה להיאבק בבעיה בהצלחה. תוכנית כזו צריכה לכלול דיור של קבע, אמצעים יעילים להשלמת ההכנסה, שירותים חברתיים נאותים, משאבים קהילתיים זמינים ומסבירי פנים, וסיוע ביצירת יחסי תמיכה ושיקומם. יש להעניק למשפחות חסרות־בית את שירותי הסיוע והשיקום הדרושים, כגון פתרון משברים, מיומנויות יום־יומיות, טיפול בילדים, יעוץ פסיכולוגי, חינוך מיוחד והכשרה מקצועית... המטרה הכוללת היא ליצור מערכת שתשמש כרשת הצלה בזמנים של משבר אישי וכלכלי.

"רשת הצלה"? "מיומנויות יום־יומיות"? "שירותי שיקום"? מדוע יכולה הלשון הבירוקרטית לבטא את דאגתה לנתונים לטיפולה אך ורק על־ידי הצנעתם?

אחדים מן הארגונים שלא למטרות רווח שמפעילים מקלטי מעבר, מספקים עתה ליושבים בהם מיגוון של שירותים, כמו יעוץ בענייני מקצוע וטיפול משפחתי. העובדה שלא כל מקלטי המעבר מציעים עזרה מסוג זה אינה מעידה על נחיצותה או על יעלותה, אלא היא מעידה על המקלטים עצמם.

פרט למספר מועט של הנחיות, שכולם חייבים לנהוג לפיהן – בית שימוש אחד לכל עשרה אנשים, מקלחת או אמבטיה אחת לכל חמישה־עשר איש, מגורים פרטיים לכל משפחה – התנאים במקלטים אלה, שאחדים מהם מנוהלים על־ידי העיריה, שונים במידה רבה זה מזה. העובדה שמקלט המעבר מנוהל על־ידי ארגון שלא למטרות רווח, ולא על־ידי בעלים פרטיים, אינה מבטיחה שהוא יהיה נקי, מנוהל כראוי או בטוח. כמו כן, העובדה שהוא נקרא "מעבר", אין בהכרח פירושה שהשהות בו קצרה: משפחות מסוימות התגוררו במקלטי מעבר במשך שנה שלמה.

עד לאחרונה היו משפחות שמצאו את עצמן תקועות במקומות כמו ה"מארטיניק" ללא מקום ללכת אליו. לעיתים קרובות, אלה שעזבו הוכרחו לעשות כך לאחר שאיימו עליהם בסילוק אם לא יעברו לדירה שכורה, שבמקרים רבים הייתה גרועה יותר, ולבטח לא יותר טובה מאשר החדר שלהם במלון. על־פי התוכנית של ראש העיר להוציא את המשפחות חסרות־הבית ממלונות הסעד, יועברו כל שנה שש מאות משפחות שהתגוררו במערכת מקלטי החירום זמן ארוך יותר מן האחרות, לדירות בשיכונים שמומנו בכספי ציבור; משפחות אלה הועברו לראש הרשימה, ובכך הקדימו מועמדים אחרים בעלי עדיפות גבוהה, שהכנסתם נמוכה, שיש להם כרגע מקום לגור בו, אך עלולים לאבד את ביתם. אין ספק, שלמעשה זה תהיינה תוצאות.

לאחרים יוצעו אחדות מ־252,000 הדירות שהעיריה מבטיחה לשפץ ולהעמיד לרשותם במהלך העשור הבא. עדיין לא ברור באיזה מצב תהיינה דירות אלה, שהן עתה חלק מן המאגר האדיר של דירות עזובות בעיר, אבל אין ספק שהן מצויות בעיקר בשכונות הגרועות ביותר של העיר – החלק הדרומי של הברונקס, מרכז הארלם ומזרח ניו יורק – שם השירותים העירוניים, כמו תברואה, כיבוי אש וחינוך הם מזעריים, והפשע חוגג. גם לכך תהיינה תוצאות. ברור גם שהמחלקה לשימור ולפיתוח השיכון, האחראית לשיקום, לניהול ולמימון של רכוש זה, מעולם לא מילאה את תפקידה כראוי, ולכן נודע האזור לשמצה כבעל שכונות העוני הרבות ביותר בניו יורק. וגם לכך תהיינה בוודאי תוצאות.

גם ביתני המקלט, כמו מקלטי המעבר, נועדו לשהות קצרה. אולם בדו"ח, שפרסמה בנובמבר הוועדה לילדים של תושבי העיר ניו יורק, נאמר כי למרות שהחוק מגביל את השהות ל־21 יום, "רבע מכל המשפחות שהה (בביתני המקלט) יותר משלושה חודשים; 17 אחוז שהו במקלטים יותר משישה חודשים"; אחדים שהו שם שנה. לדעת הוועדה פירוש הדבר כי –

> המשפחות מתגוררות תקופות ממושכות בתנאי צפיפות שאינם מאפשרים פרטיות לצורך שינה, החלפת בגדים או שימוש בשירותים. ההיבטים הפרטיים ביותר בחיי היום־יום צריכים להיעשות לעיניהם של זרים משני המינים; ההורים אינם יכולים למנוע את ילדיהם מלהיות עדים להתנהגויות ולפעילויות מסוגים שונים... (הם גם) רואים כיצד ילדיהם נעשים פראים ותוקפניים.

וכך נמשך הסיפור של רחל וילדיה, ושל אלפי משפחות אחרות חסרות־בית הנתונות במצוקה בעיר ניו יורק – בביתני מקלט, במקלטי מעבר, במלונות סעד פחות ידועים לשמצה מאשר ה"מארטיניק", בדירות עלובות בשכונות עזובות. גם אם ראש העיר יקיים את הבטחתו, סביר להניח שסגירת מלונות הסעד תפתור רק את בעיית מלונות הסעד, ואילו הבעיה של משפחות חסרות־בית תמשיך להתקיים, במקום אחר, תחת שם אחר.

קפיטליסטים וסוציאליסטים

מבחינות מסוימות פועל "נורתרן" בתוך אותו הגיון השוק של העסקים הקטנים האחרים. רוס איקט, הנשיא, טוען כי "נורתרן" הוא בן־כלאיים: "כמה מחברי האיגוד המקצועי אומרים שאנחנו הופכים סוציאליסטים לקפיטליסטים. לדידי, זה בדיוק ההיפך – אנחנו הופכים חבורת קפיטליסטים לסוציאליסטים."

מתוך "רכישת יצרניות בירה בקנדה" מאת גרג קמרן.

בשבח הסוציאליזם

האנס קונינג □ Hans Koning

השבחים או ההשמצות שנשמעים היום לאות פרידה מן הסוציאליזם, נאמרים על קבר ריק. לסוציאליזם עדיין לא ניתנה ההזדמנות.

כדי להתגבר על המכשול הראשון, הרשו לי להזכיר לכל אלה שיש להזכיר להם, כי העוולות האכזריות שנעשו בשם הסוציאליזם אינן עולות על אותן עוולות שנעשו במשך למעלה ממאתיים שנה בשם הקפיטליזם. דרוש היה זמן רב, ומאבקים אדירים ועקובים מדם, ושתי מלחמות עולם, כדי להחדיר בקפיטליזם המערבי כבוד כלשהו לאזרחיו שלו – וכל זה רק בדמוקרטיות המתקדמות ובעלות זכויות היתר (שרווחתן היום עדיין בנוייה על עוולות העבר שלהן).

הבה נתייחס עתה לחסרון השני, ובשלב זה – היותר רלבנטי של המפעל הסוציאליסטי: חוסר היעילות שלו. בימינו אלה, אין כמעט ספק שהמערכת שבה כל אחד לעצמו, שבה קידום עצמי ורווח, הם המניעים את החברה, מצליחה יותר להשיג את מטרותיה. אולם אין פירושו של דבר שהיא תמשיך להצליח גם בעתיד.

כוכב הלכת שלנו, על משאביו וגמישותו המוגבלים, מנוצל כאילו אין לנו עתיד. אך אם יש לנו עתיד, כל זה חייב להיפסק. אבל אפילו מבול של חקיקה לא יוכל להביא לאותם שינויים אדירים בעמדות, הדרושים לשם כך בכלכלת הרווח שלנו.

אם נכונה הטענה שאין עתיד לסוציאליזם, ש״אי־אפשר לשנות את טבע האדם״, פירוש הדבר שאין עתיד גם לאנושות. בטווח ארוך, פשוט אין באפשרותנו להרשות לעצמנו את הקפיטליזם. טבע האדם חייב להשתנות, וסוציאליזם מסוג כלשהו חייב לעשות זאת. איננו יכולים להרשות לעצמנו מערכת שבה הסיבה לעבוד, ואפילו לחיות, היא רכישה של יותר ויותר מוצרי צריכה באיכות גוברת והולכת.

הבעיה בעתיד לא תהיה כיצד להכריח אנשים לעבוד, אלא ההיפך, כיצד לאפשר להם להרגיש סיפוק ושביעות רצון גם כאשר אין להם עבודה מועילה. עלינו למצוא משמעויות אחרות לחיינו, (ואולי ניחומים אחרים,) מאשר מטרות של רכישה ורווח. את אלה אפשר יהיה למצוא בסיפוק הרגשות, בתחושת האחווה, שאינן באות לידי ביטוי בהנפת דגלים, אלא באחריות לזולתנו, בהגנה על הטבע, בשירות למען רווחת הכלל.

הורגלנו להתייחס אל טענות כגון אלה כאל שטויות צדקניות. אבל איזו ברירה יש לנו? חייבים להפחית בערכה של הבעלות על חפצים. גישה זו מרוקנת את עולמנו, ואלה שמפגרים בכך מציפים את עצמם, ובכך את כולנו, במה שנראה להם כחלופה לכך – גלים של סמים ופשע. בעולם כולו, הקפיטליזם לא רק הופך את העשירים לעשירים יותר, ואת העניים לעניים יותר, הוא תוקף גם את חייהם של אלה שהם עשירים עתה, מפני שהם הופכים להיות אסירים במובלעות הרכוש שלהם.

העולם משווע לחברות מבוזרות, שהייצור והתקשורת נתונים בהן לשליטה יום־יומית וישירה של העם, מפני ששוב אי־אפשר למדוד את ההצלחה על־ידי צמיחה או סיפוק מטרות פרטיות, אלא רק על־ידי שותפות ושימור. ואיזה שם מתאים יותר למערכות כאלה מאשר סוציאליזם?

מתוך: Monthly Review, אפריל 1989, שהעתיק אותו מן השבועון הרדיקלי האמריקני In These Times, 21־15 בפברואר, שם הוא הופיע כמכתב למערכת.

הנס קונינג מפרסם לעיתים קרובות בכתב־העת Monthly Review, ולאחרונה פרסם את הספר Columbus: His Enterprise.

תרגום: נורית גורן

שוק ותכנון – האם כלכלת שוק היא בהכרח קפיטליסטית?

מייקל הרינגטון ◻ Michael Harrington

מאז החלו הרפורמות הכלכליות של דנג זיאופינג בסוף שנות השבעים, נאמר לנו שסין הולכת ונעשית קפיטליסטית. כך גם ברית המועצות תחת שלטונו של גורבצ'וב, וכן הונגריה, אנגולה, וייטנאם וכל הכלכלות האחרות שתוכננו פעם בצורה צנטרליסטית, והנעזרות עתה בכלכלת שוק כדי לייעל את הייצור.

לו הייתה זו רק דוגמה נוספת לדיכוטומיה עיתונאית שטחית – או שחברה היא מתוכננת וסוציאליסטית, או שהיא נשענת על כלכלת שוק והיא קפיטליסטית – לא היה בכך נזק רב. אבל משתמע מכך יותר מזה. חוקרים רציניים משתמשים בהבחנה נוחה זו. ויש לא מעט סוציאליסטים שמאמינים כי הכנסתה של כלכלת השוק היא צורך פוליטי, אבל יש בקבלה זו מעין הקרבה מסוימת של ההגינות, שמסכנת את החזון הבסיסי.

האמת היא שאין ביכולתנו להעריך, ואפילו לתאר, את פעולתה של כלכלת שוק, מבלי להתייחס למבנה החברתי בתוכו היא פועלת. "בחירה חופשית" של מוצרים, משרות או השקעות, משמעותה אחת בכלכלה החופשית: יש בה אי־שוויון קיצוני; משמעותה אחרת בתנאים של שוק מונופוליסטי או אליגופולי; אחרת במדינת רווחה דמוקרטית ושוב אחרת בדיקטטורה קומוניסטית. ובתנאים שיש להגדירם היטב תהיה לבחירה החופשית – ללא מרכאות – משמעות חדשה לחלוטין, ואולי חיובית, בכל מעבר עתידי לחברה סוציאליסטית. לפיכך, כל ההכללות המופשטות בדבר משמעותה של כלכלת השוק הן חשודות.

במובן מסוים, הדיכוטומיה השטחית בין תכנון ושוק, שהינה הפשטה למופת, היא היורשת – בדרך

מתוך: Dissent, חורף 1989.

מייקל הרינגטון הוא אחד ההוגים הבולטים בין הסוציאליסטים הדמוקרטיים בארצות הברית.

תרגום: נורית גורן

כלל מבלי דעת – של מסורת מרכזית בחשיבה הקפיטליסטית. מנקודת ראות זו, יש בנמצא "טבע אנושי" כלכלי המתקיים במהלך ההיסטוריה, גם אם התפתחותו בחברות הקדם־קפיטליסטיות לוקה בחסר. כלי האבן של משפחת האדם בתקופת האבן הקדומה, הוא הון בצורתו העוברית, מבשרו של המפעל הממוכן. ושוק הוא שוק, הוא שוק. ולכן, ההצהרה על "הולדת הקפיטליזם" בסין או בברית המועצות נעשית בתרועת ניצחון, ומוצגת כהוכחה לכך שידן של האמיתות הנצחיות שוב על העליונה.

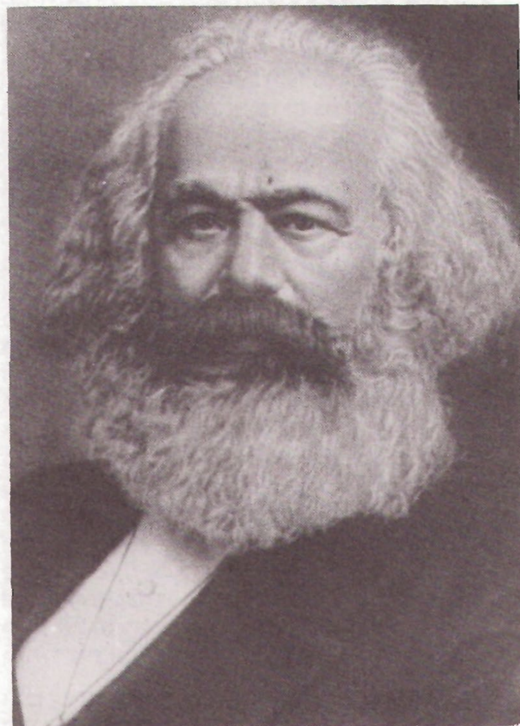
אין כוונה רק לבקר תיאוריה גרועה. הכוונה היא להבין את היחסים השונים מאוד שקיימים בין תכנון לשוק בחברות שונות, ולשחרר את הסוציאליזם של מחר מן ההנחה שכלכלת שוק, בסדר חברתי שבו קיים שוויון גובר והולך ושליטה דמוקרטית ועממית, ראוייה איכשהו לגינוי לא פחות מאשר כלכלת שוק שמספקת בקתות לעניים ובתי פאר לעשירים.

אנסה לנסח את העניין באופן פרדוקסלי: רק בחברה סוציאליסטית ובעזרת תכנון דמוקרטי תוכל כלכלת השוק לשרת את טובת הכלל, כפי שאדם סמית חשב שהיא עושה בתנאי הקפיטליזם.

אין בכוונתי לומר שהסוציאליזם החדש יביא עימו כלכלת שוק אוטופית. כלל וכלל לא. במדינות הרווחה המתקדמות, הסוציאליסטים כבר ניתקו תחומי חיים חשובים מכלכלת השוק. בכל אחת מהם, מלבד ארצות הברית, ממנים את שירותי הבריאות הבסיסיים באופן קולקטיבי ומעניקים אותם מבלי להתייחס לרמת ההכנסה – ותהליך זה חייב להתמיד. התפקוד הממשי של אחדים מהשווקים החשובים ביותר היום – כלכלת השוק בעולם הקפיטליסטי המשלבת צפון ודרום, לדוגמה – נמצא בסתירה מרושעת ומוחלטת למעלות שעדיין מייחסים לה. אני עומד על כך, שבעתיד שקשה לראותו והוא בין־לאומי לחלוטין – של חמישים השנים הבאות – כלכלת השוק יכולה להיות מכשיר חשוב של בחירה חופשית ולא של חלוקה בלתי־צודקת, בתנאי שהיא תאורגן מחדש בהקשר סוציאליסטי.

אמביוואלנטיות במסורת המארקסיסטית

אולי זה נראה מוזר שאני מתחיל ניתוח של כלכלת השוק, בהווה ובעתיד, באמצעות חזרה אל מארקס. אבל, כפי שאמר קיינס, החסידים המעשיים והמציאותיים של הדיכוטומיה הפשטנית תכנון־שוק חוזרים לעיתים קרובות על הפשטות שגילן עולה על מאה שנה. אני חושש שמארקס הוא מקור חשוב למבוכה העכשווית, לא מעט משום שהוא מעניק סמכות מבוססת לעמדות מנוגדות. וחשוב עוד יותר, מתוך קריאה זהירה של ספרו **הקפיטל** מסתמנת שיטה מארקסיסטית שמסוגלת להבין את הפוטנציאל החיובי של כלכלת השוק, בעוד הספר מגנה באופן מבריק את פעולתו בתנאים של שוק חופשי.

בראייה ראשונה נראה שאין כאן כל אי־בהירות. נדמה שכולם מבינים שמארקס זיהה את כלכלת השוק עם הקפיטליזם ואת הסוציאליזם – עם חיסולה של שיטה זו. הפרק הפותח את הספר **הקפיטל** מגדיר את "הסחורה" כבסיס של השיטה הקפיטליסטית. והסחורה, כמובן, אינה רק מוצר או שירות מועיל, אלא מוצר או שירות מועיל המיוצר כדי להימכר בשוק, כשרווח לצדו. מארקס טען שסחורות קיימות מאז יכלו בני האדם לייצר יותר משדרוש לקיומם, בשחר ההיסטוריה, והחלו לייצר דברים כדי להחליפם באחרים. אבל רק לאחר עליית הקפיטליזם הפך ייצור הסחורות – ייצור לצורכי השוק – להיות הפעילות העיקרית של חברה שלמה. לפיכך, האם אין זה ברור שהשיטה מוגדרת על־ידי כלכלת השוק?

מארקס ממשיך ואומר כי השוק משחית. כאשר בני האדם ייצרו לצורכיהם הם – במשפחות, בשבטים או בקהילות עצמאיות – הייתה דלות שנבעה מרמה נמוכה של התפתחות כלכלית, ומדי פעם מרעב וממחסור בגלל יבול גרוע או חוסר דגה. אבל לא היו בנמצא דברים כמו ייצור עודף או ייצור חסר; לא הייתה התמוטטות כלכלית שנגרמה בגלל שהיו "יותר מדי" סחורות שנועדו להימכר ברווח. רק לאחר השתלטותו של ייצור הסחורות נוצר עוני כתוצאה משפע. ובעוד התהליך הזה משליך בהתמדה המוני בני אדם לתהום חברתית, הוא מגביר לאין ערוך את עושרם של העשירים המצליחים. לדעתו של מארקס, כלכלת השוק היא המנוע של אי־השוויון החברתי, המצמיח גם שלטון של העילית וגם מוצרים פיסיים.

עד כאן ההתקפה על כלכלת השוק היא ישירה ועקרונית. אבל כאשר הוא פונה אל התיאוריה המרכזית שלו על הניצול, טיעוניו של מארקס נעשים מורכבים יותר. בפישוט היתר המכוון של הניתוח הבסיסי שלו, שדורות רבים ראו בו בטעות תיאור שגוי של העולם הממשי, ההנחה היא שחומר גלם, מכונות ומימון, נסחרו כולם בהתאם לערכם, ושהמוכרים גבו מן הקונים מחיר הוגן. איפה, אם כן, מקור הרווח? בשוק העבודה. העובדים מכרו את כוח העבודה שלהם כמו כל סחורה אחרת. באופן תיאורטי, נוצר השכר כתוצאה מעסקה בין שווים, שכל אחד מהם היה "חופשי" לסחור עם רעהו. למעשה, הייתה זו עסקה בין לא־שווים: בין מוכר עשיר לבין מוכר שאינו מבוסס, המנסה לקיים את עצמו. התוכן של הסכם השוק נקבע, על כן, לא על ידי כלכלת השוק כשלעצמה, אלא על ידי התנאים החברתיים שהשוק פעל בהם.

לפיכך, שוק העבודה בתנאי קפיטליזם, המבוסס על כפיה כלכלית ולא פוליטית, הכריח את העובדים למכור את כוח העבודה שלהם בצורה "חופשית", בעבור ערך שהניב לקפיטליסט יותר משהוא עלה לו. אבל מצב זה גם יצר אפשרות לשנות את התוצאות עקב שינוי הנסיבות שבהן נערכת עסקת השכר. מארקס מנתח אירוע היסטורי רב־חשיבות לתיאוריה שלו, כדי להראות שכך אמנם אירע.

הדיון בחוק עשר השעות, שהגביל באורח חוקי את יום העבודה בבריטניה, תופס מקום מרכזי בכרך הראשון של **הקפיטל**, מפני שהוא היה הבסיס

להבחנה מכרעת בין הערך העודף ה"מוחלט" וה"יחסי". אם אתה מניח שהעובד מייצר מספיק בחלק מיום העבודה כדי "לשלם" את שכרו, כי אז ברור שאפשר להגביר את הרווח על־ידי הארכת יום העבודה. זו הייתה האסטרטגיה הקפיטליסטית הראשונה. כתוצאה מתהליך אכזר זה, "נהרסו כל הגבולות של מוסר וטבע, של גיל ומין, של יום ולילה". זה היה המניע לערך העודף ה"מוחלט".

אבל אז, ממשיך מארקס ואומר, קרו כמה דברים. ההתאכזרות הפיסית למעמד העובדים איימה על קיומו הביולוגי, ומשום כך – על עתיד השיטה כולה. בעלי הקרקעות, שזעמו עדיין על הקפיטליסטים התעשייתיים על שום שביטלו את מדיניות המגן החקלאית כדי להוזיל את מחיר הלחם – ועל ידי כך את שכר הקיום – היו מוכנים לעשות יד אחת עם חסידי הרפורמה ועם העובדים ולהצטרף למאבק על קיצור יום העבודה. הכלכלנים הרשמיים חזו, כמובן, שמעשה כזה יהרוס את הקפיטליזם. למעשה, טען מארקס, זה הכריח את ההון לחפש רווחים נוספים על ידי הגברת הפריון, על ידי הפעלת כוח העבודה בצורה נבונה ולא בצורה ממיתה. אחת התוצאות של המאבק הפוליטי הזה הייתה, שהקפיטליזם פנה עתה לערך העודף ה"יחסי", וניסה להרוויח יותר מכל שעת עבודה, מאשר להוסיף שעות. זו הייתה סיבה אחת מרבות לכך שגישה זו הייתה עדיפה – מבחינה כלכלית ואפילו מבחינה מוסרית – על הניצול האכזרי של העבר.

מה שנוגע לענייננו כאן הוא, שמארקס התייחס אל חוק עשר השעות – שהיה בעצם רק שיפור מינימלי של שוק העבודה במשק של יוזמה חופשית – כאל לא פחות מאשר "מגנה קרטה צנועה", כאל "הניצחון של הכלכלה המדינית של מעמד העובדים על הכלכלה המדינית של המעמד הבינוני". שינוי רפורמיסטי בלבד במבנה של שוק העבודה יכול היה להשפיע בצורה מרחיקת לכת על עצם משמעותה של כלכלת השוק, ואפילו לפתוח עידן חדש בהיסטוריה של הקפיטליזם. כתבים אלה מספקים בסיס ברור להנחה, שבנסיבות שונות לחלוטין, בחברה הנוטה לסוציאליזם, תהיה לכלכלת השוק משמעות שונה לחלוטין מאשר בתנאים של כלכלה קפיטליסטית של יוזמה חופשית. לרוע המזל, מביא **הקפיטל** גם טיעונים מבוססים שתומכים בהנחה מנוגדת: שעל הסוציאליזם לוותר לחלוטין על כלכלת השוק. אין פלא שהעניינים הסתבכו.

האירוניה היא, שמארקס מגיע לסתירה זו כאשר הוא טוען שוב כי לכלכלת השוק אין תוכן קבוע שאינו ניתן לשינוי. ואמנם, בתנאי הקפיטליזם היא נוטה ללא רחם להפוך את משמעותה: "הנטיה ההיסטורית" של התחרות, היא להגיע לשיא במונופול. בנקודה זו, טען מארקס, שוב אין הרדיפה אחר רווח אישי מניעה את הקפיטליסט לפעול כסוכן רודף בצע של הקידמה, על־ידי מהפכות מתמידות בפריון של החברה כולה. עתה "כובלים" המונופוליסטים את הייצור דווקא מפני שהם יכולים להכתיב לשוק את התנאים, ושוב אינם נתונים לדרישת היעילות. כאשר השיטה מאבדת את יציבותה, הופך מעמד העובדים – הזקוק לפריון נוסף כדי להעלות את רמת החיים שלו – להיות המעמד הדינמי מבחינה כלכלית.

לכך יש משמעויות רבות. בהקשר זה חשוב לנו במיוחד שהסוציאליזם מוגדר כמונופול – מונופול דמוקרטי המודע לבעיות החברתיות, אבל עדיין מונופול, שיטה ללא שווקים יעילים. רדוסלב סלוקי (Radoslov Selucky), המבין היטב את הסתירה הזו, אמר כי בהקשר זה "התפיסה הכלכלית של הסוציאליזם לפי מארקס מורכבת ממפעל יחיד, מקיף מבחינה חברתית, המבוסס על יחסים אנכיים של עליונות ונחיתות..." זוהי חברה מתוכננת, ללא שווקים, במלוא כוחה. אבל בה בעת, "התפיסה הפוליטית של הסוציאליזם (לפי מארקס) מורכבת מהתקשרות חופשית של עובדים בניהול עצמי וקהילות חברתיות מבוססות על יחסי שוויון אופקיים. מי שמקבל במלואה את התפיסה הראשונה של מארקס, חייב לוותר על האחרונה, ולהיפך: הן מבטלות זו את זו".

בקצרה, גם אם מצד אחד אין ספק שמארקס דוחה את כלכלת השוק לחלוטין, המתודולוגיה שלו מותירה פתח להשערה, לפיה בעתיד הסוציאליסטי כלכלת השוק אינה חייבת להיות דומה לזו של העבר הקפיטליסטי. וחשוב הרבה יותר, ערכי היסוד הפוליטיים שלו, מחויבותו לחופש ולשחרור האנושות, פשוט סותרים את התוצאות המתבקשות מניתוח הסוציאליזם שלו עצמו כחברה מתוכננת על־ידי גוף מרכזי או כמונופול מתקדם. כאשר קרל קאוטסקי (Karl Kautsky) הסיק כי בחברה הטובה לא תהיה לעובדים זכות לשנות את מקום עבודתם כרצונם – מפני שלא יהיה שוק עבודה – יש לדבריו בסיס איתן בכתבי מארקס, אך הוא גם סותר את חזונו של מארקס בדבר התקשרות חופשית וקהילתית אמיתית של היצרנים הישירים.

ולכן, יחס הכבוד של מסורת מעורפלת אינו צריך למנוע את הסוציאליסטים מלראות שכלכלת השוק יכולה, וחייבת, למלא תפקיד במעבר לעתיד אנושי. כל מה שעליהם לעשות הוא לבחור במארקס הדוגל בחופש על פני מארקס הצנטרליסטי, ולהתייחס אל המציאות ולא אל הכתובים.

כיצד הצליחו או לא הצליחו הבולשביקים

הסוציאליסטים הראשונים שהתמודדו עם המציאות, במובן זה שהם נטלו על עצמם את האחריות לארגון של משק שלם, היו הבולשביקים והניסיון שלהם, כפי שמסתבר מטיהורו של ניקולאי בוכארין בשנות השמונים, נוגע להווה ולעתיד.

ואמנם, ההנחה שהסתמכות כלשהי על כלכלת השוק היא סימן מובהק לקפיטליזם – הנחה שהייתה מקובלת מאוד בשנות השמונים ביחס לסין ולברית המועצות – הופיעה לראשונה בשנות העשרים, במסגרת המדיניות הכלכלית (NEP) של לנין. העיתונות האנטי־סוציאליסטית דיווחה בעליצות שהסובייטים עוברים מקומוניזם לקפיטליזם, משום שהם נעזרים בכוחות השוק. הסתבר שהיה זה שיפוט מוטעה לחלוטין, וחשיבותו אז אינה שונה מחשיבותו היום.

בוכארין היה אלוף הגישה של "סוציאליזם בצעדי צב", שכוונתה להשתמש בתמריצי השוק. אבל טרוצקי, שהיה אז מתנגדו העיקרי של בוכארין והחסיד הגדול ביותר של "תכנון" לעומת "שווקים", הכיר בכך שלבוכארין נועד תפקיד מכריע בתקופת המעבר. טרוצקי היה מכור לחזון של חברה מתוכננת שתוותר על כלכלת השוק. אבל הוא הדגיש באותה מידה את העובדה, שבדרך למטרה הסופית הזו חייב להיות להם מטבע יציב שיאפשר למדוד את ערך השוק של מחיר ההשקעות ומוצרי הצריכה. הוא חשב, ובצדק, שהתכנון של סטלין – משק המתנהל על־פי פקודה באמצעות בירוקרטיה ממרכז יחיד – הוא אסון פוליטי וכלכלי.

אבל לפני שנפנה אל ההגנה של טרוצקי על כלכלת השוק, מן הראוי לזכור שתיים מן ההבחנות המעניינות ביותר של בוכארין בתחום זה.

בפולמוס שהתנהל בשנת 1924 עורר בוכארין את הבעיה של "נטיה למונופול" בחברה הסובייטית. נטיה זו, אמר, אכן יכולה לאפשר למדינה לזכות ברווח נוסף ללא כל מאמץ. "אבל האם לא כרוכה בכך סכנה של טפיליות וניוון?" "מנהלי המשק שלנו," המשיך ואמר, "עובדים למען הפרולטריון, אך אין הם משוחררים מחולשות אנושיות. הם עלולים לשקוע בתרדמה מאושרת במקום לפעול ללא לאות לקידום הקומוניזם". כדי לקיים את הלחץ על אנשי המינהל, אמר בוכארין, יש לדחוף אותם להשביע את צורכי העם. פירושו של דבר, המחירים הנמוכים ביותר לקהל הצרכנים, וזאת אפשר יהיה להשיג רק אם עלות הייצור תהיה מינימלית בהחלט. היעילות היא, אם כן, צורך בל־יעבור בדרך להשגת רמת חיים גבוהה יותר לכולם.

בעניין זה – כלומר, שהתחליף למניע הרווח של הקפיטליסט הוא הצורך לספק את הצרכנים – תמך גם פראוברז'נסקי (Preobrazhensky), התיאורטיקן הכלכלי של טרוצקי, שנבדל מבוכארין רק בכך שהאמין יותר ביעילותו של התהליך. סטלין, כמובן, הפך את המלצותיהם של בוכארין ושל טרוצקי על פיהן, כלומר – הוא צמצם את הצריכה והפך את המדינה למונופול מוחלט, שמימן את התיעוש של החברה על ידי אותם רווחי־העל שאפשר היה לקבל על פי התוכנית. כתוצאה מכך נוצרה שיטה, שבאמצעים טוטליטריים הצליחה למצוץ בצורה יעילה משאבים מהמוני העובדים והאיכרים; ומשק שסבל, כפי שנוכח מיכאיל גורבצ'וב לדעת בשנות השמונים, מכל החסרונות שמארקס – ובוכארין – ייחסו למונופול קפיטליסטי. המדינה הסובייטית, ולא הבורגנות הבין־לאומית, היא ש"נכבלה" לייצור ולפריון. במערב היו מחשבים; במזרח – החשבוניה.

במאמר אחר, שנתפרסם בשנת 1925, מניח בוכארין שבכתביו האחרונים נטש לנין את התיאוריה שלו, לפיה הדרך לסוציאליזם עוברת בנתיב הקפיטליזם של המדינה, כלומר שלב המונופול של הקפיטליזם. הערותיו של לנין לגבי חשיבותם של הקואופרטיבים, אומר בוכארין, "מציבות בפנינו תוכנית שונה לחלוטין (מסיכויי הקפיטליזם של המדינה)". הוא מצטט את לנין: **"עתה נתונה לנו הזכות לומר כי אנו מזהים את עצם ההתפתחות של הקואופרטיבים... עם ההתפתחות של הסוציאליזם עצמו"**. האם לנין באמת הרחיק לכת עד כדי כך? לעולם לא נדע. אבל ייתכן, ואולי גם מתקבל על הדעת, שטרם מותו הכיר המנהיג הבולשביקי בסכנות של הצנטרליזציה במשק המתנהל על־פי פקודה, שהוא כינה "אוטופיה בירוקרטית".

לגבי טרוצקי איננו צריכים לשער השערות. במאמרו

"המשק הסובייטי בסכנה", שנכתב בשנת 1932, הוא אומר:

> השותפים החיים הרבים במשק, ממשלתי ופרטי, קולקטיבי ויחידני, חייבים להודיע מה צרכיהם ומה יתרונותיהם היחסיים לא רק באמצעות הקביעות הסטטיסטיות של ועדות תכנון, אלא גם באמצעות הלחץ הישיר של היצע וביקוש. **התוכנית נבדקת ומתממשת, במידה מסוימת, באמצעות השוק (ההדגשה אינה במקור)... התוכניות שהוכנו במשרדים צריכות להוכיח את יעילותן הכלכלית על־ידי חישוב מסחרי.**

ובביקורת שלו על המתכננים הסטליניסטיים, בספר **המהפכה הנבגדת (The Revolution Betrayed)**, מעיד טרוצקי כי –

> הפרופסורים הממושמעים הצליחו ליצור תיאוריה שלמה שלפיה למחיר הסובייטי, להבדיל ממחיר השוק, יש אופי תכנוני או מנחה מובהק... הפרופסורים שכחו להסביר כיצד אפשר "להנחות" מחיר מבלי לדעת את העלויות הריאליות, וכיצד אפשר לאמוד עלויות ריאליות אם כל המחירים מבטאים את רצון הבירוקרטיה ולא את היקף העבודה החברתית שהושקעה... (יצירת הסוציאליזם אינה מתקבלת על הדעת) מבלי להכליל בשיטה המתוכננת את האינטרסים האישיים הישירים של היצרן ושל הצרכן, את האנוכיות שלהם – שיכולה לבוא על בטויה הפורה רק אם עומד לרשותה המכשיר המקובל, המהימן והגמיש – כסף.

להצהרות האלה של טרוצקי ושל בוכארין יש שני היבטים. ראשית, המבקרים הבולשביקים של סטלין מ"שמאל" ומ"ימין" מסכימים שכלכלת השוק היא גורם חיוני במעבר לסוציאליזם (אם לא, נחזור ונאמר, ב"מצב הסופי" המבורך של הסוציאליזם עצמו). הם טענו כי ללא שווקים תהפוך המערכת להיות בירוקרטית, בזבזנית ובלתי־יעילה, ולא תהיה מסוגלת לספק את הצרכים האנושיים הבסיסיים שיהיו הכוח המניע של הכלכלה החדשה, וההוכחה לעליונותה המוסרית. שנית, טרוצקי ובוכארין צדקו, כפי שחלק לפחות מן ההנהגה הסובייטית הנוכחית הודה בשתיקה (במקרה של בוכארין, ההודאה אפילו נאמרת בקול).

אולם סטלין יישב את הוויכוח הפוליטי בכוח, ותוך כדי כך חיסל גם את טרוצקי וגם את בוכארין. הוא המשיך ופיתח גרסה של תכנון כולל, שבה המדינה הכל יכולה בלעה לא רק את המשק, אלא את החברה כולה.

אין זאת אומרת שתחת שלטונו של סטלין לא היו קיימים שווקים. גם בימים הקיצוניים ביותר של שלטונו, אנשים רכשו מוצרי צריכה בעד כסף. אבל החלטות היסוד בכל הנוגע לעבודה, ייצור וצריכה נעשו על־ידי מינהל צנטרליסטי מנותק מן העם, וכמעט כל המוסדות שיכולים היו לתווך בין הממשלה לאזרחים הפכו ל"רצועות תמסורת" של המדיניות הרשמית. בשנים 1938 ו־1940, לדוגמה, הוחלט שלכל אחד יהיה ספר עבודה, שאיש לא יוכל לעזוב את עבודתו, ומי ש"יתעופף" ממשרה למשרה ייענש כעבריין; שההיעדרות הראשונה תגרור עונש של "עבודת כפיה במקום העבודה" (וכן קיצוץ של 25 אחוז בשכר), וההיעדרות השנייה – עונש מאסר מחייב, וכך הלאה. התקפה דרקונית זו על זכויות העובדים באה ביוזמתם של "איגודי העובדים", שנעשו כלים להשלטת משמעת בידי השלטון. והחוקים המחמירים ביותר הופעלו לא בתנאי המצור של מלחמת העולם השנייה, אלא בעת שסטלין האמין בחוזה שכרת עם אדולף היטלר.

החלטות לגבי השקעות וייצור התקבלו בהתאם למטרות כמותיות מתוכננות, והדבר עודד בזבוז ומוצרים מאיכות גרועה. בדיחה מציאותית מאוד סיפרה שאם היו מטילים על מפעל סובייטי לייצור סיכות, לייצר מכסה של כמה טון סיכות, הוא היה מייצר סיכת ענק יחידה שאין לה שימוש; ואם היו מטילים עליו לייצר מספר מסוים של סיכות, הוא היה עומד במכסה המספרית, אבל מייצר ערימה של סיכות כה דקות שגם בהן אין תועלת. המשקים הקולקטיביים נדרשו לשווק את גידוליהם למדינה במחיר שאינו מכסה את הוצאות הייצור, והייצור של מוצרי צריכה נעשה לא בהתאם לדרישה, אלא על־פי החלטות מראש של מתכננים. כתוצאה מכך נעשתה העמידה בתור כדי לרכוש פריטים שיש בהם מחסור לגורם עיקרי של בזבוז אנרגיה בברית המועצות.

ואף על פי כן, למרות המחיר האנושי והחברתי הבלתי־נסבל, השיטה "פעלה", כלומר – היא איפשרה לסובייטים ליצור תשתית תעשייתית בתוך עשור שנים. מארקס שיבח את הקפיטליזם עד מאוד על שהצליח בצורה דומה להעלות את רמת הפיתוח הכלכלי בדרך אכזרית של "צבירה פרימיטיבית", **וגם** גינה את התהליך כמושחת מבחינה מוסרית. אבל גם אם נתעלם מן הבעיה המוסרית, "תכנון" מסוג זה הוא שהניח את הבסיס למשבר הכלכלי של שנות השבעים והשמונים.

אפשר לעשות את ההשקעות הפיסיות הראשוניות הדרושות למודרניזציה בצורה אכזרית. את עובדי הכפיה של הגולאג אפשר היה לשלוח – וכך אמנם נעשה – לחפור תעלות, מפני שלפריון של עובד עם מכוש או עם את אין חשיבות רבה. לכך מתכוונים הסובייטים היום כשהם אומרים גידול "אקסטנסיבי", והוא תואם את התקופה של "הערך

העודף המוחלט", כאשר הקפיטליזם שגשג על־ידי ניצול עובדים כמעט עד מוות. אבל בסיס לשיטה מודרנית באמת, במיוחד בעידן של המיכון ושל המחשב, הוא גידול "אינטנסיבי", צמיחה אקספוננציאלית בפריון, המסתמכת על יכולתם של בני־האדם ושל המכונות גם יחד. צמיחה כזו דורשת דאגה לאיכות העבודה, דבר שעבדים, או עובדי כפיה, לעולם לא יגלו. ואף על פי שהמשק הסובייטי עבר שינוי מהותי בשנים שחלפו בין מותו של סטלין, בשנת 1953, לבין עליתו של גורבצ׳וב לשלטון בשנות השמונים, המגמה המוסדית נותרה צנטרליסטית, כמותית ו"אקסטנסיבית"; מגמה שיכולה הייתה להבטיח אך ורק ירידה בשיעורי הצמיחה ב־15 השנים האחרונות.

אולם בימיו של סטלין לא היה מנוס מצווים בירוקרטיים שנשענו על מדינה מדכאה. מציאות זו היא שהולידה את התיאוריה של "הטוטליטריות", הרעיון האומר שאכן נולדה חברה הנשלטת לחלוטין, ללא כל מקורות של ממש לאופוזיציה פנימית. היה זה ניסיון לגייס את המשק כולו לטובת מדינה, שקלטה את החברה כולה אל תוך המערכת הפוליטית הדיקטטורית שלה. חנה ארנדט (Hannah Arendt) עסקה בתופעה זו בספרה רב־ההשפעה **מקורות הטוטליטריות (Origins of Totalitarianism)**. היא כותבת כי "שליטה כוללת מוצלחת מצליחה לנתק את כל ערוצי התקשורת, את אלה שבין אדם לאדם, בתוך ארבע הקירות של פרטיותם, לא פחות מאשר את ערוצי התקשורת הציבורית המוגנים בחברות הדמוקרטיות על־ידי חופש הביטוי והדעה". המטרה, היא אומרת, היא להפוך "כל אדם למנותק".

הניתוק הדרמטי ביותר מן האורתודוקסיה הסטליניסטית התרחש בסין, ולא בברית המועצות, בהנהגתו של דנג זיאופינג.

מאו התנתק מן הסובייטים כבר בשנות החמישים המאוחרות. "הקפיצה הגדולה" הייתה שלילת הדגם של תכנון מרכזי על פי פקודה, של מפעלי ענק, והעלאה על נס של הפוטנציאל האוטופי הגלום בעם. אבל למרות התוכן האוטופי, הן של "הקפיצה הגדולה" והן של מהפכת התרבות (האחרונה כוונה כנגד הרעות של הבירוקרטיה, שמאו הכיר היטב בחברה הסובייטית), אופי המנהיגות היה עדיין סטליניסטי למדי. כלומר, מאו האמין שהוא יוכל "לכתוב" על העם הסיני, שאותו השווה לדף חלק. וממרומי שבתו הוא ארגן מהפכה מלמטה – מציאות שנראתה היטב באמצע 1968, כאשר מאו כיבה את התלהבותם של המשמרות האדומים, שהוא עצמו יצר וקידם כדי להשליט את רצונו. בקיצור, ההחלטות עדיין נתקבלו על בסיס פוליטי, על ידי חוג מצומצם – או אדם יחיד – ומאחורי דלתות סגורות.

מאו הלך לעולמו ב־1976, ולאחר מכן החלה תקופת מעבר שנמשכה עד שדנג נטל את השלטון לידיו ב־1979. כאשר זה קרה, הודיעה הממשלה כי על פי "שיטת האחריות המשפחתית" יכולות משפחות של איכרים – לאחר ששילמו את מסיהן, מכרו מכסה מתפוקתם למדינה, ועמדו בתשלומים לקולקטיב, שעדיין היה בעל הקרקע – לעשות בעודף ככל העולה על רוחן. למפעלים תעשייתיים ניתן חופש פעולה גדול יותר, וגם הם יכלו להחליט מה לעשות בעודפי הייצור. כמה רדיקלים רצו להרחיק לכת עוד יותר. הם הציעו שהשוק, ולא התוכנית, יהיה הבסיס הכלכלי, והציעו להפעיל "ויסות" במקום שליטה, ולהגדיל במידה ניכרת את הפלורליזם הפוליטי.

השינויים של 1979 גררו אחריהם בעיות, והמתונים תקפו את הרדיקלים. אבל ב־1983 החלה תקופה נוספת של רפורמות. למפעלים ניתן חופש פעולה רב יותר לנקוט יוזמה משלהם, "שיטת האחריות המשפחתית" חוזקה, וסחר החוץ זכה לדגש חדש. בסקטור הקמעוני עלתה בהתמדה חשיבותם של השווקים, נוצרו שוקי הון, ומפעלים מסוימים אפילו מכרו מניות. בשנת 1984 כתב הפרשן השמרני ויליאם ספייר (William Safire) בניו יורק טיימס כי האירוע החשוב ביותר של השנה היה "אימוץ הקפיטליזם" על־ידי המפלגה הקומוניסטית הסינית.

הצהרה זו הסתמכה על ההנחה לפיה כלכלת השוק כשלעצמה, ללא קשר להקשרה ולתוכנה, היא תמיד קפיטליסטית, וזוהי פשטנות יתר שאינה מסייעת כלל להסביר מה קורה בסין. לדוגמה, תוך כדי הנהגת הרפורמות עמד דנג תמיד על "ארבעה עקרונות מרכזיים": מארקסיזם לניניזם, הגותו של מאו, הנהגה על ידי המפלגה והמשך קיומו של מבנה המדינה הנוכחי. בשנת 1986, שנתיים לאחר שספייר גילה "קפיטליזם" בסין, נוצרו 68.7 אחוז מן התפוקה התעשייתית במגזר הציבורי, 29.2 אחוז בקולקטיבים ו־0.3 אחוז במפעלים פרטיים. הנתונים המקבילים במגזר הקמעוני היו 39.4 אחוז, 36.4 אחוז ו־23.9 אחוז, והם אמנם הצביעו על תזוזה רבת משמעות. אבל איך בדיוק תואמת כלכלה מרובדת, המנוהלת על־ידי מפלגה אחת, ונעזרת בכלכלת השוק, כדי לקדם את המדיניות המתוכננת שלה, את ההגדרה "קפיטליסטית"?

כפי שאמר ג׳ון קינג פיירבנק (John King Fairbank), "מי שמסיק כי החקלאות הסינית, לאחר שראתה את האור והיא רוצה להיות יותר דומה לנו, הפכה להיות "קפיטליסטית", טועה טעות חמורה. את שיטת החוזים (התרגום של פיירבנק ל"שיטת האחריות המשפחתית") צריך להבין כשלב חדש בניהול המדינה, כיצד לארגן את החקלאים, כך שאפשר יהיה לשפר את רווחתם ולחזק את המדינה". וקצת הלאה הוא כותב: "הרפורמות של דנג אינן מביאות

לסין קפיטליזם נוסח המערב, פרט לקפיטליזם ממשלתי של חברות המנהלות עסקים עם זרים; הן מביאות צורה רחבה יותר של מה שאפשר לכנות 'סוציאליזם בירוקרטי'... במלים אחרות, נראה כי המודרניזציה – שבכל מקום אחר יצרה בדרך כלל מעמד בינוני חדש – עשוייה ליצור בסין מנהיגות מקומית ומנהיגות בדרג ביניים שהיא עדיין בירוקרטית בעיקרה".

כאשר נכתבים דברים אלה, אי אפשר לומר כיצד ישנו הרפורמות הכלכליות שהונהגו בברית המועצות בתחילת 1988 את פני החברה. אין ספק, שגורבצ'וב החליט להתייחס ברצינות לצורך ב"צמיחה אינטנסיבית", בפריון, באמצעי ייצור איכותיים במקום כמותיים, ובאמות מידה של כלכלת השוק במדיניות ההשקעות. בדו"ח חשוב לוועדה המרכזית של המפלגה בפברואר 1986, לדוגמה, אמר המנהיג הסובייטי לעמיתיו: "עלינו לשנות מעיקרם את המהות, את הארגון ואת שיטות עבודתם של הארגונים הפיננסיים ושל ארגוני האשראי. מטרתם העיקרית אינה לפקח בצורה קטנונית על פעולתם של מפעלים, אלא **לספק תמריצים כלכליים ולבסס את מחזור הכספים ואת חישובי העלות, שהם הפיקוח הטוב ביותר**". (ההדגשה אינה במקור.)

פירושו של דבר, ארגון יסודי מחדש של ועדת התכנון הממשלתית, שהיא אחת מזרועות המינהל החזקות ביותר בחברה. הדבר גם ייצור עימות בין המדינה לבין המפעלים הלא־יעילים במיוחד, שלא יוכלו לעמוד בדרישות הרווחיות. ובחברה שלמרות כל חסרונותיה התגאתה תמיד ביכולתה לספק תעסוקה לכל אזרח (גם אם בצורה בלתי יעילה), אפשר שאבטלה, או לפחות פיטורין, יהיו צעד חיוני שיתבקש ממדיניות השוק.

הטיפול בבעיה זו – העמדת מנגנוני השוק לשירותן של עדיפויות חברתיות במקום שהם יכתיבו את הכלכלה – הוא נושא שסוציאליסטים דמוקרטיים יכולים להעלות בו תרומות חשובות. אבל לפני שנפנה לדון בפרטים אלה, חשוב לאתר את האפשרות לקיים דו־שיח דמוקרטי סוציאליסטי עם מתקנים קומוניסטיים בהקשר הרבה יותר רחב.

סוציאליסטים דמוקרטים ומחקנים קומוניסטים

ייתכן מאוד שהשינויים המתרחשים עתה בעולם הקומוניסטי מציינים את תחילתו של עידן חדש ביחסים בין הסוציאליזם הדמוקרטי לקומוניזם. הקרע המוחלט בין שתי האידיאולוגיות הללו התרחש בשנות השלושים, כאשר סטלין נטל טיעון סוציאליסטי כדי ליצור שיטה אנטי־סוציאליסטית חדשה. העוינות שנבעה מכך לא הייתה מבוססת על אי־הבנה. היא הייתה תוצאה של עימות ממשי בין גישות שונות לחלוטין – והפעלתן למעשה – שעניינן כיצד לארגן לא רק את החברה, אלא את העולם כולו. והדבר החמיר במיוחד, מאוחר יותר, בגלל העובדה שרוב המפלגות הסוציאליסטיות האפקטיביים היו אירופיות ועמדו לצדה של הברית האטלנטית במלחמה הקרה.

הממד הגיאוגרפי של המאבק האידיאולוגי אמנם היה אחד ההיבטים המדאיגים ביותר שלו, כפי שווילי ברנדט הודה בגלוי כאשר נכנס לתפקידו כנשיא האינטרנציונל הסוציאליסטי ב־1976. הסוציאליזם הדמוקרטי היה "מערבי", והיה מוגבל בעיקרו בגטו האירופי; הקומוניזם היה "מזרחי", היווה דרך לכפות מודרניזציה על כלכלות נחשלות. והיה גם העולם השלישי הבלתי־מזדהה, שבו ל"סוציאליזם" היו ברוב המקרים נטיות רודניות חזקות.

המקורות הכלכליים והמבניים לגיאוגרפיה אידיאולוגית זו לא חוסלו סתם משום שמתקנים קומוניסטיים שינו את יחסם אל כלכלת השוק. למרות התקדמותה החומרית, סין היא עדיין מדינה עניה מאוד, הנתונה לאילוצים האנטי־חברתיים האכזריים שמארקס תיאר לפני יותר ממאה שנה. ברית המועצות הגיעה לשלב כלכלי מתקדם יותר, כמובן, אבל הנטל המוסדי של ההיסטוריה הסטליניסטית מגביל מאוד את יכולת השינוי שלה. וכמובן נכון, שגם בברית המועצות וגם בסין הוצעו השינויים על־ידי בירוקרטים מודאגים, שאיש מהם אינו מציע שותפות דמוקרטית רחבה.

עם זאת, צודקים השמרנים הסובייטיים המתמידים בהגנתם על עצם מבנה השלטון: קשה עד מאוד להבדיל בין שינוי כלכלי לשינוי חברתי, ולהפעיל מגמה של ליברליזציה בתחום אחד מבלי לפתוח את האחר. אין זה מקרה **שהגלסנוסט**, על כל מגבלותיו, **והפרסטרויקה** הופעלו יחד. פשוט אין זה אפשרי לדרוש יוזמה ויצירתיות מכוח עבודה, שעם תום יום העבודה אוסרים עליו לחשוב בקול ולהתווכח בחופשיות. האם פירוש הדבר שהנהגה של כלכלת שוק תהיה מלווה מיד ובהכרח בדמוקרטיזציה? ודאי שלא. אבל נפתחות **אפשרויות**, ודאי גם משום שאיש אינו יודע לאן יובילו השינויים. ואלה כוללות גם אפשרויות לסוציאליזם הדמוקרטי, שלא היו קיימות במשך למעלה מחמישים שנה.

מן הראוי להביא כאן דוגמה הנוגעת לענייננו. אימוץ אמות מידה של יעילות, כמתבקש מכלכלת השוק על ידי מתקנים קומוניסטיים, יכול, כפי שראינו, להביא לידי כך שהעובדים יאבדו את משרותיהם במפעלים לא יעילים. אבל האם אין זה מוכיח שהקומוניסטים נאלצים, אם ירצו ואם לאו, לקבל את השיטה

קוצבי־לב פגומים וטיעונים כוזבים

ארוינג האו □ (IRVING HOWE)

בימים אלה אנו שומעים רבות אודות המעלות של "השוק החופשי". חלק מן הדברים נאמרים על־ידי אידיאולוגים שרוצים לפרק את מה שנותר ממדינת הרווחה בארצות הברית; אבל הדברים נאמרים גם על־ידי אנשים ממזרח אירופה, שהכלכלה הצנטרליסטית יתר על המידה, הבירוקרטית והבלתי־יעילה שהם סובלים ממנה, נמאסה עליהם לחלוטין, ובצדק. אולי מרוע לב ואולי מתמימות, מכנים את הכלכלה הזו "סוציאליסטית", למרות שמזה שנים רבות הסוציאליסטים הדמוקרטיים תוקפים הן את המדיניות והן את הכלכלה של הדיקטטורות הקומוניסטיות. עם זאת, אפשר להבין מדוע מישהו בפולין עשוי לחשוב רק טובות על כלכלת היוזמה החופשית של מילטון פרידמן. וחסידי הימין במדינות הקפיטליסטיות ששים על כך, כמובן, כמוצאי שלל רב.

אבל אפשר שהעליצות מוגזמת ודברי השבח ל"שוק החופשי" אינם מבוססים. הרשו לי להביא שתי דוגמאות – מוגזמות כמובן, אבל בעלות ערך סימפטומטי מסוים – של מה שיכול להתרחש בתנאים של "שוק חופשי":

ב־9 בספטמבר 1988 קבע חבר מושבעים פדרלי כי חברת "ג'ד סירל ושות'" (G.D. Searle & Co.) "גילתה רשלנות בבדיקה ובשיווק של התקן למניעת הריון Copper–7 המיוצר על־ידה, וכי עליה לשלם פיצויים של 8.75 מיליון דולר לתובע... (חבר המושבעים) קבע שסירל **תיארה במכוון בצורה מטעה** את הבטיחות של המתקן התוך־רחמי..." (הדגש אינו במקור.) לא מדובר באביזר למטבח; מדובר בבריאותן של אלפי נשים. "תיארה במכוון בצורה מטעה..." (ניו־יורק טיימס, 10 בספטמבר 1988).

אבל סירל נראית ממש נדיבה בהשוואה לחברת "קורדיס" (Cordis Corporation) ממיאמי, שהודתה באשמה של מכירת קוצבי־לב פגומים למרות שידעה על כך. קוצבי־לב כאלה במאות מיליוני דולר נמכרו לפני שמינהל המזון והתרופות האמריקני תבע לדין ארבעה ממנהלי חברת "קורדיס" על שהגישו דו"חות כוזבים על המוצר שלהם. "כאשר טענה (שהיא אשמה)," דיווח ניו־יורק טיימס ב־31 באוגוסט 1988, "הודתה חברת 'קורדיס' שהיא **הונתה במכוון** את הלקוחות בנוגע לאיכות" של קוצבי־הלב. (הדגש אינו במקור.) רוב האנשים שקיבלו את קוצבי־הלב הללו לא היו זקוקים להחלפת קוצב באמצעות ניתוח, אבל במקרים אחדים "הרופאים המליצו להסיר את המכשיר".

האם אנשי עסקים אלה טובים מן העבריינים שמוכרים סמים לילדי הרחוב? והאם אין התנהגותם דוגמה קיצונית לתאוות הבצע המטורפת המכערת כל־כך את הקפיטליזם? לפעמים היא לובשת צורה מתונה יחסית, כמו ההודאה באשמה של חברת ביץ' נאט, שדיללה את מוצרי הפירות שלה במים; ולפעמים היא עוטה צורה חסרת־רגש של סיכון חיי אדם, כמו במקרה של "סירל" ושל "קורדיס".

יש לומר, ובצדק, שרוב היצרנים אינם כה מרושעים; אכן, רבים מהם אנשים ישרים. סביר שזה נכון; אילוצים של מצפון פועלים כמעט בכל חברה. ואפשר שמנהלי מפעלים במשק הקומוניסטי מגלים טווח דומה של התנהגות מוסרית, למן בעל מצפון מפותח ועד לבלתי־אנושי בצורה מבישה. אבל בהקשר זה מן הראוי לזכור שתי נקודות: ראשית, שאין ב"שוק החופשי" כל יתרון מהותי, והלחצים של משק קפיטליסטי אכן יכולים להוביל לאי־יושר בגלל רדיפה אחר רווח. שנית, שהשגחה מתמדת, ערנות דמוקרטית ופיקוח קבוע, דרושים בכל חברה שהיא. ולכן, אנא מכם, קצת פחות פטפוטים על מעלותיו של "השוק החופשי" וקצת יותר יושר לב לגבי אפשרות הופעתה של התנהגות אנטי־חברתית פה, שם ובכל מקום.

(מתוך Dissent – גם במקור מופיע בהמשך לרשימתו של הרינגטון.)

הקפיטליסטית הקלסית, על האכזריות המיוחדת לה כלפי אלה שנמצאים בתחתית? לא בהכרח. אפשר שאחד הניסיונות הסוציאליסטיים המעניינים ביותר לפתור בעיה זו – ואחת הדוגמאות היצירתיות ביותר של שימוש בכלכלת השוק בתוך מסגרת מתוכננת – יתאים למתקנים הקומוניסטים. אני מתכוון למדיניות הפעילה של שוק העבודה בשוודיה.

לאור הסוציאליזם האירופי

כבר בתחילה, מן הראוי לציין שוב את "הייחודיות השוודית", שהיא חזקה במיוחד בעניין המדיניות הפעילה של שוק העבודה. הכוונה אינה דווקא להציע דגם לחיקוי, אלא לבדוק כיצד יכולים הסוציאליסטים לשלב יסודות של תכנון דמוקרטי עם היעילות המתבקשת מכלכלת שוק. השילוב הזה הוא שיתאים לסוציאליזם בין־לאומי חדש, שיהיה מסוגל להעלות תרומה לדמוקרטיזציה של המזרח.

עוד בשנות העשרים גילו איגודי העובדים בתעשיה בשוודיה – הסתדרות העובדים השוודית (LO) – דאגה לעובדים מעוטי ההכנסה בחקלאות וביערות. אבל רק ב־1936, כאשר עובדי המתכת נטלו על עצמם תפקיד מרכזי, זכה הרעיון של "מדיניות שכר סולידרית" למקום נכבד, והוא נוסח סופית רק ב־1951. לפי רעיון זה ינצלו האיגודים את עמדת המיקוח שלהם כדי לצמצם את פערי השכר בתוך מעמד העובדים על־ידי שיפור מעמדם של מעוטי ההכנסה במהלך המשא ומתן עם המעסיקים.

אימוץ הגישה הזו נבע מסיבות אחדות, שאחת מהן נגעה לסירוב לקבל את התנאים שהכתיבו שוקי העבודה הקיימים. בנסיבות קפיטליסטיות "רגילות", המועסקים במגזרים הנחשלים ביותר יקבלו שכר נמוך יותר מאלה שיעבדו בחברות מתקדמות ותחרותיות יותר. אבל תנועת העבודה, וגם הסתדרות העובדים LO, צריכים להעדיף את העיקרון האוניברסלי של שכר שווה עבור מאמץ שווה במשק כולו. פירושו של דבר, שהאיגודים צריכים להפעיל מדיניות מודעת שכוונתה לעצב מחדש את התוצאות של שוק העבודה. אמצעי זה ננקט בגלל שיקולי "איגוד מקצועי", לא בגלל שיקולים פמיניסטיים, אבל זו הייתה אחת הסיבות לכך שהנשים בשוודיה זכו לשוויון כמעט מוחלט. הן נהנו ממדיניות שכוונה לא כלפי מינן, אלא כלפי המעמד הנחות שהיו נמנות עליו, כתוצאה מדרך הפעולה "הרגילה" של שוק העבודה.

מדיניות זו נתקבלה בשנת 1951. אולם במועד זה היו הנסיבות הכלכליות שונות לחלוטין מאלה שאפיינו את שנות השלושים. במקום אבטלה המונית ומיתון, התאפיינה הכלכלה בתעסוקה מלאה ובחשש מאינפלציה. כיצד אפשר ליישב את מדיניות השכר הסולידרית, ואת כל המטרות החברתיות האחרות של איגודי העובדים, עם יציבות מחירים? את התשובה ניסחו שני כלכלנים מאיגודי העובדים, גוסטה רן ורודולף מיידנר (Gosta Rehn, Rudolf Meidner), והיא אומצה על־ידי הסתדרות העובדים השוודית.

עשר שנים לפני שפורסם המאמר הידוע של פיליפס (Phillips). על הקשר בין אבטלה לשכר, זיהו איגודי העובדים בשוודיה את מה שנודע לאחר מכן כ"עקומת פיליפס". כמעט בכל המדינות הקיינסיאניות של שנות השישים, היה זה הבסיס התיאורטי לרעיון שקיימים יחסי גומלין בלתי־נמנעים בין תעסוקה מלאה ליציבות מחירים – רעיון שקיינס עצמו האמין בו ושפיליפס תיעד כעובדה היסטורית במהלך מאה שנים של התנסות בבריטניה. אבל האיגודים והסוציאליסטים השוודיים לא היו מוכנים להסכים לתקופות של אבטלה, אפילו בשיעורים נמוכים יחסית, כדי לטפל באינפלציה ולאפשר עדיפויות חברתיות אחרות.

מיידנר ועמיתתו אנה הדבורג (Anna Hedborg) בחנו את הגישה של הסתדרות העובדים השוודית מנקודת הראות של שנות השמונים הראשונות: "עקומת פיליפס מניחה הנחות לגבי קשרים כלכליים מסוימים על־פי השערות של מדיניות מוסרית וכלכלית נתונה. אלה הן ההשערות שיש לשנותן".

לפני שאימצו את המדיניות הפעילה של שוק העבודה, ובמיוחד בשנים 1949–1950, ניסו האיגודים השוודים, כמו עמיתיהם בכל ארצות המערב, להשתמש ב"מדיניות הכנסות" כדרך לפתור את הבעיה. כלומר, האיגודים הסכימו לוותר מרצון על תוספות שכר למשך שנתיים, ונטלו על עצמם את עיקר האחריות לאינפלציה. מאחר שהסתמכו על המנגנונים "הכלליים" של מדיניות כלכלית, הסתבר שזהו מכשיר מטעה מאוד למאבק אפילו בתוספות שכר. מפני שלמרות הוויתור, חלה "זחילת שכר" כלפי מעלה, כתוצאה מתנאים מקומיים, מעובדים בקבלנות שהרוויחו יותר, מתחומי עבודה חדשים לגמרי שהופיעו בשוק, ומגורמים אחרים שהתחמקו מן הרשת של כלכלת המקרו.

ריסון השכר עורר את הסוגיה המוזרה של איגודים המפקחים על דרישות העובדים במקום להיאבק למענן. הוא גם השפיע הן על מדיניות השכר הסולידרית והן על היעילות של הכלכלה הלאומית, שנועדה בעיקר לתחרות בשוק העולמי. למרבית האירוניה, הסירוב להסכים לשכר נמוך גרם לכך שדווקא מפעלים שוליים, שיכולים היו להתקיים במשק אחר, היו נתונים ללחץ מיוחד מפני שהם העסיקו את המספר הגבוה ביותר של מעוטי הכנסה. הם היו יכולים לפתור את הבעיה על ידי הגברת

הפריון – דבר שהיה מעלה את רמת היעילות של המשק כולו – או על ידי חיסול המפעל. הסוציאליסטים השוודים לא נסוגו לנוכח האפשרות של סגירת מפעל (ואני מניח שהנגיעה של עניין זה לבעיות הסובייטיות של בנייה מחדש ברורה). הם שינו את התוצאות של פעילות השוק הזו באמצעות צעדים סלקטיביים אשר דאגו לכך שהעובדים לא יסבלו כתוצאה מסגירה או מייעול.

לשכות עבודה מקומיות הוקמו בהנהגתה של מועצה לאומית לשוק העבודה. הוצע מגוון רחב של אפשרויות לטפל בתנאים ייחודיים של מפעל או של תעשיה באזור נתון. המערכת כוללת הכשרה מקצועית, תעסוקה בעבודות ציבוריות, שיטה מתוחכמת לזיהוי מקומות עבודה חדשים, סיוע למעסיקים ביצירת מקורות תעסוקה נוספים, מענקים לתשלום דמי הסעה של עובדים הנאלצים לעבור לאזור אחר, וכן דמי אבטלה בצורה זו או אחרת. **בשנת 1979, למשל, הקדישו השוודים רק 10 אחוזים מקרנות שוק העבודה למובטלים, לעומת 31 אחוז להכשרה מקצועית, 13 אחוז כתמיכה למעסיקים קואופרטיביים, ו־45 אחוז לאמצעים אחרים שנועדו לסייע לפרט למצוא משרה חדשה. המטרה הייתה לא להסכים לאבטלה, אפילו היא מסובסדת, אלא למצוא עבודה מועילה לכל אזרח ואזרח.**

אין כל צורך לתאר מדיניות זו כאוטופיה בפעולה. בשנות השבעים והשמונים התעוררו קשיים חמורים כתוצאה מן ההאטה בצמיחה בארצות המערב, וחלק ניכר מן ההצלחה של הסוציאליסטים אחרי שובם לשלטון ב־1983 נבע מפיחות תחרותי של המטבע, כמקובל מאז ומתמיד. אבל נוקטו גם אמצעים חדשים של תעסוקה ציבורית, שנועדו לפתור את הבעיה המיוחדת של אבטלה בקרב הנוער. אולם אינני רוצה לתאר את דרך פעולתה של השיטה לפרטיה. אני רוצה ליישם את הניסיון העשיר הזה לגישה סוציאליסטית כוללת אל הקשר שבין תכנון לשוק.

מתעוררת השאלה, כיצד יכולה מדיניות שנועדה להגן על העובדים מפני ההשפעה של כלכלת השוק הקפיטליסטית, לשמש דגם לעתיד הסוציאליזם? והאם העובדה שאיגוד עובדים אימץ מדיניות זו כתגובה פרגמטית לבעיה כלכלית מסוימת מחזקת התנגדות זו? למעשה, רעיון הקשר בין כלכלת השוק לתכנון טבוע בהיסטוריה השוודית הזו, שיכולה להיות רלבנטית למדי לסוציאליזם החדש של המאה העשרים ואחת.

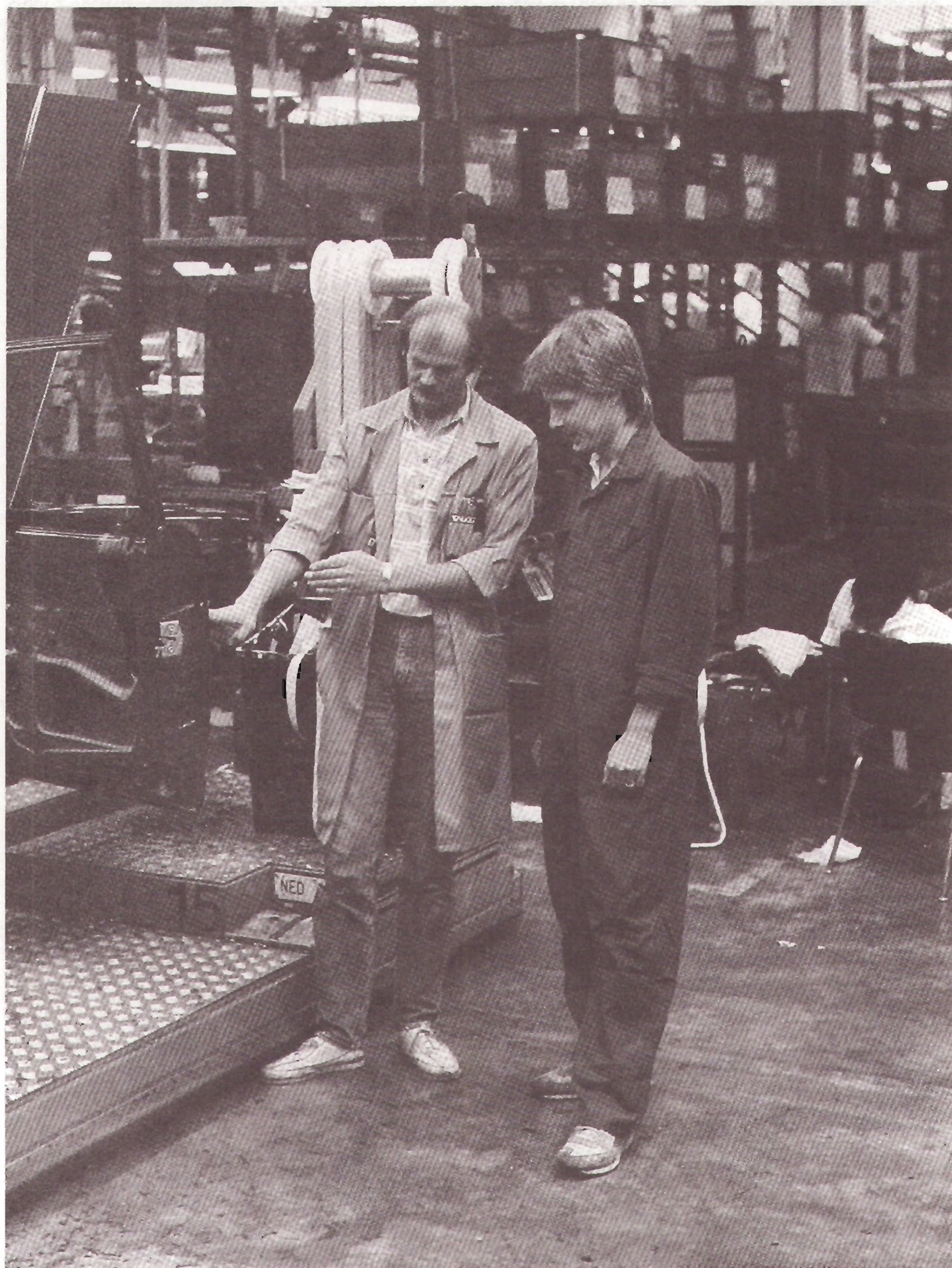
ההיבט החיובי של המדיניות השוודית זכה לביטוי נאות בדברים שכתב ז'ק אטאלי (Jacques Attali) בשנת 1978. בתקופה זו היו הוא והתנועה הסוציאליסטית הצרפתית כולה ביקורתיים למדי לגבי פתרונות סוציאל־דמוקרטיים "בלבד". לדבריו של אטאלי, "תכנון ושוק הם שני אתרים בלתי־נפרדים של המפגש בין הייצור של הביקוש והייצע: תכנון שותף ליצירת שוק משוחרר מן ההיגיון של ההון; השוק משדר את הביקוש הקולקטיבי שפותח באמצעות התוכנית אל המפעלים". בתרגום למציאות השוודית: התוכנית מונעת התמסחרות של שוק העבודה ומתייחסת אל העובדים כאל יצורי אנוש, אבל היא עושה זאת בתגובה לאותות שמקורם בשוק העבודה.

אם לדון בשיקולים אלה בהקשרם הרחב, אניח שהמציאות של מחצית המאה הבאה, פחות או יותר, תהיה לא־אוטופית. מארקס חשב שבסופו של דבר יהיה שפע רב כל־כך, ששוב לא צריך יהיה "לחסוך"; שמשאבים יהיו זמינים, כפי שאמר אלק נוב (Alec Nove), הוא ציפה שיישום המדע למטרות כלכליות יגביר את הפריון עד כדי כך, ששוב לא תהיה אפשרות – ובוודאי שלא צורך – למדוד את התרומה לתפוקה ולפצותה במושגים של שעות עבודה שהושקעו. בשלב זה, "**העבודה העודפת** של ההמונים שוב אינה תנאי מוקדם להתפתחותו של עושר אוניברסלי, **ואי־העבודה** של מעטים שוב אינה תנאי מוקדם להתפתחות הכוח האוניברסלי של המוח האנושי".

נוב צודק בהחלט כאשר הוא דוחה את האוטופיה הממוכנת הזו כמדריך לניסוח מדיניות סוציאליסטית בעולם בן־ימינו. גם אם טמון בטכנולוגיה פוטנציאל העולה על כל דמיון, אין כל סיכוי שייווצר שפע כולל בחמישים, ואפילו במאה השנים הבאות; לפיכך, אין זה רלבנטי אפילו לתכנון "ארוך הטווח" ביותר. אבל אני חושב שנוב מחמיץ את האפשרויות שטמונות בקירוב המעשי של אוטופיה זו. אפשר יהיה לחסל את הרעב בעתיד הקרוב גם אם אי־אפשר יהיה לחסל את המחסור, ולו מפני שהיום העולם כבר מסוגל להזין את עצמו. עלינו להיות רגישים לא רק למשמעות החומרית של התפתחות כזו, אלא גם ליכולתה המוסרית לשנות את "טבע האדם".

אבל לגבי העולם בכללו, החיסכון נמצא ללא ספק על סדר היום לכל תקופת זמן המתאימה לניתוח רציני. השאלה היא, אם כן, איך אפשר לחסוך באופן סוציאליסטי? כדי לענות על שאלה זאת אנו חוזרים לכמה עקרונות יסוד.

בכל חברה דינמית שעדיין לא הגיעה לשפע המוחלט, חייב להיות בטווח הלא כל כך רחוק עודף שמקורו במערכת הייצור. חברה אינה יכולה לצרוך את כל מה שהיא מייצרת בשנה או בעשור; היא אינה יכולה לאכול את התירס המיועד לזרעים. היא צריכה לפחות לדאוג לפחת ולהשקעות חדשות. הצורך בעודף מסוג זה הופך לרווח אך ורק בכלכלה קפיטליסטית. רק בשיטה זו העודף הוא רכושם של פרטים או של

NED

חברות פרטיות, הממלאים את התפקיד החברתי של פחת והשקעה כדי לקדם את עניינם הפרטי. בברית המועצות, תחת שלטונו של סטלין, לדוגמה, היה קיים עודף תוצר שלא הוענק למעמד של קפיטליסטים פרטיים, אלא הוקצה על־ידי מעמד של בירוקרטים, אשר הבטיחו, כפי שטרוצקי טען היטב, שהתכנון לא יתעלם מדבר אחד – רווחתם שלהם.

בחברה דמוקרטית סוציאליסטית, השבוייה באילוצים של מחסור ומחויבת לפעול לחיסול הרעב בעולם, עודף התוצר יוקצה בצורה דמוקרטית לטובת החברה. וכול עוד העובדים ו/או הסביבה האקולוגית אינם נפגעים, תדאג החברה – מטעמים של סולידריות וצדק חברתי – ליעילות לא פחות מאשר בתנאי הקפיטליזם. ה"יעילות" הזו תוגדר, כמובן, אחרת מאשר בתנאי הקפיטליזם, כדי להביא לידי ביטוי מטרות חברתיות ולא רק אינטרסים פרטיים. **אבל עדיין יש צורך מוסרי, ולא רק כלכלי, לצמצם את התשומות האנושיות והחומריות בייצור – הן במגזר הציבורי והן במגזר הפרטי – כדי להגדיל עד כמה שאפשר את עודף התוצר שיעמוד לרשות הצדק.**

הרשו לי לפרט כיצד משתמע מכך שיש להשתמש הן בעקרונות התכנון והן בעקרונות של כלכלת השוק. אחד ההישגים הגדולים של התנועה הסוציאל־דמוקרטית האירופית היה, ועדיין הוא, ניתוק הטיפול הרפואי המינימלי מהקצאות השוק. אבל גם באנגליה וגם בהולנד נתקל הישג זה בביקורת חריפה בשנות השמונים. ביקורת זו נובעת בחלקה מכך שהסוציאליזציה של שירותי הרפואה אמנם הגבירה את הביקוש, באשר אנשים "רגילים" רוצים לקבל אותו טיפול שהיה שמור בעבר לעילית בלבד.

נכון גם, שמגזר שאינו פועל בתנאי שוק יכול לפתח אי־יעילות משלו. תכונה זו חושפת אותו לביקורת של שמרנים חסידי "ההפרטה". בבריטניה של מרגרט תאצ'ר, למשל, 10 אחוזים מן הטיפול הרפואי ניתנים במסגרות של ביטוח רפואי פרטי, ובדיונים על הביטוח הרפואי הממלכתי שנערכו בשנות השמונים היו לא מעט שרצו להרחיב את היקפו של השירות הפרטי שניתן בעבור רווח. ואמנם, תאצ'ר ניסתה להגדיל את חלקו פי חמישה. במקרים רבים את ההתקפה על הביטוח הרפואי הממלכתי מנהיגות חברות מארצות הברית, שהיא נחשלת מבחינה חברתית. התקפות אלה מאיימות על אחד הניצחונות החברתיים הגדולים ביותר על "ההיגיון של ההון".

כאשר נוסד הביטוח הרפואי הממלכתי בשנת 1947 על־ידי ממשלת הלייבור, הוא הוקם כזכות **אוניברסלית.** הייתה זו, במידה מסוימת, תגובה שלילית נאותה לבחינת יכולת תשלום (means–testing) של תוכניות חברתיות בתקופת השפל; ובחלקה, עמידה על עיקרון סוציאליסטי בסיסי, לפיו זכותו של כל אזרח לקבל טיפול רפואי, ולא רק של האזרח העני. אולם עם ההפרטה התעוררה נטיה ל"אמריקניזציה" של המערכת כולה, כלומר – ליצירת שתי מערכות רפואה נפרדות: מערכת ממומנת בכספי ציבור לאלה שנמצאים בתחתית סולם ההכנסות ובאמצעיתו; ומימון פרטי – וטיפול מעולה – לאלה שנמצאים בראשו.

מן הראוי לציין, שההתקפה של היוזמה הפרטית על האוניברסליות הסוציאליסטית היא נטיה המאפיינת חברה ששוב אינה קפיטליסטית לגמרי, אך ודאי שאינה סוציאליסטית עדיין. בנסיבות אלה, ינסו עושי הרווחים הפרטיים לאסוף את "השמנת" מן התפקודים המשגשגים במגזר נתון, ויתירו למדינה ברוב חסדם לשאת בנטל ההפסדים הנותרים. אי־אפשר להילחם בנטיה זו בהצלחה על־ידי פניה למערכת ערכים שוויונית בלבד (אם כי בבריטניה של שנות השמונים ברור שיש תמיכה פוליטית אדירה בביטוח רפואי **ממלכתי**). המגזר הציבורי חייב להגיב על המתקפה של השוק הפרטי על־ידי פיקוח על העלויות, מבלי להקריב את האיכות או את עיקרון האוניברסליות. באמצע שנות השמונים עסקו בסוגיה זו גם הסוציאליסטים השוודיים. הם הפעילו במגזר הציבורי רפורמות שנועדו להשיג רמות יעילות שמאפיינות את המגזר הפרטי ואת כלכלת השוק, מבלי להתפשר על המחויבות הבסיסית להעניק שירותים לפי הצורך.

לשאלות של יעילות – המוצגות לעיתים כברירות יסוד שעניינן חיים או מוות – יש חשיבות גם במגזר שאינו פועל על־פי חוקי השוק. תהיה להן משמעות מכרעת אם הסוציאליזם החדש יתחייב לצורות **דצנטרליסטיות** של בעלות חברתית, אשר יפתחו אופקים חדשים לחופש האישי וליצירתיות ואף יאפשרו שליטה מלמטה בכלכלה בקנה־מידה אנושי.

אלק נוב טוען, שחייבת להיות תוכנית צנטרליסטית וסמכותית להקצאת משאבים, או שחייבת להיות כלכלת שוק. בפולמוס עם מארקסיסט אורתודוקסי "מתוחכם", ארנסט מנדל (Ernest Mandel), הוא טוען שאין אפשרות שלישית. לדעתי, נוב מגזים בהצגת התנגדותו, ומנדל חוזה תכנון דמוקרטי שיש לו לפחות סיכוי. הבעיה היא שהדגם של מנדל זקוק לצרכנים על־אנושיים, שיהיו מוכנים להשתתף באין־ספור פגישות כדי להבטיח שהם מקבלים בדיוק את מה שהם רוצים. אינני בטוח שהדבר אפשרי; אני די בטוח שהדבר אינו רצוי. מפני שאחד הטיעונים החזקים ביותר נגד הסוציאליזם אומר, כפי שאוסקר ויילד טען לפני זמן רב, שהסוציאליזם ייצור חברה המתנהלת על ידי אספות אין־סופיות.

כלומר, נוב צודק אם אנו מתייחסים ברצינות לבעלות חברתית דצנטרליסטית. מה הטעם בקיום מגוון של צורות השתתפות בשליטה מלמטה – בתעשיות

מולאמות, בקואופרטיבים, במפעלים פרטיים קטנים – אם כל ההחלטות המכריעות נעשות במרכזי השליטה? הדבר יבטל את אחד ההישגים החשובים ביותר שאפשר להגיע אליהם באמצעות מבנה כזה של בעלות, כלומר – את קידום העצמאות של העובדים. מפני שאחד המקורות של הפריון הסוציאליסטי יהיה דווקא שחרור היצירתיות, הנחנקת בכלכלה קפיטליסטית על־ידי העוינות השוררת באולמות הייצור.

התפיסה הצרפתית של "סוציאליזם מנוהל באופן עצמאי על־ידי העובדים" (socialisme autogestionaire) התעררה לנוכח האירועים שגרמו לסוציאליסטים לשנות כיוון באופן דרסטי בעת היותם בשלטון. אבל היא נוגעת לסוציאליזם של העתיד. וחשוב שכל החסידים של גישה זו יבינו שאם רוצים להגיע לאוטונומיה אמיתית מלמטה, חייב להיות מרחב שוק – מותאם, כמובן, לעדיפויות התכנון – שבתוכו יש למפעלים הדמוקרטיים חופש להפעיל את הדמיון המשותף שלהם וליצור יחסי גומלין ללא פיקוח מלמעלה.

אולם כאשר כל ההחלטות נעשות במרכזי תכנון, יאבד המקור החדש הזה לפריון, גם אם המתכננים יעבדו לפי ההנחיות של העם. מפני שעל מנת לקיים את המקור הזה, המפעל – פרטי או ציבורי, גדול או קטן – צריך להיות חופשי להציע רעיונות ומוצרים חדשים. וכל זה מוליך למחשבה שוודאי תיראה לסוציאליסט כופרת בעיקר: בתהליך זה חייבים להיות מקורות לרווח אישי וקולקטיבי.

הסוציאליזם יתאפיין, כמובן, בהרחבה של התמריצים הלא־חומריים, במאמץ שיעשו האנשים להצטיין מטעמים חברתיים, או בגלל שההצטיינות כשלעצמה תהיה התמורה. אבל כל עוד יש מחסור ורמות הכנסה מבדילות, כל עוד חייבת להתקיים דאגה **חברתית** לחיסכון בתשומות, היוצרת קשר בין ביצועים להצלחה, יש צורך בתמריצים חומריים. ואין כל ספק שמצב זה יתמיד בעתיד הנראה לעין. ברור שהסוציאליסטים ימשיכו לחפש כל העת דרך לצמצם באופן קיצוני את אי־השוויוניות המאפיינת את החברה הקפיטליסטית; תכונה זו איננה צורך תפקודי, כפי שטוענים חסידי השיטה, אלא עניין של אתוס ותאוות בצע שזכתה ללגיטימציה.

אבל האם אין זה נכון שכלכלת השוק, אפילו בתנאים סוציאליסטיים אופטימליים, מעוררת מטבעה תועלת עצמית ואפילו תאוות בצע? שהיא מנוגדת לחברה המבוססת על סולידריות ושיתוף פעולה?

ההוכחה אינה חד־משמעית. אין כל ספק, שהעלייה ברמת החיים של ההמונים במדינות קפיטליסטיות מתקדמות במערב, שחררה מיליונים של אנשים מן המאבק ההיולי להשגת צורכי יסוד, ואיפשרה להם לבחור מרצונם החופשי בנתיבים של תרבות, לימוד ושירות. לפיכך, אנו יכולים להיות אופטימיים ולקוות שעלייה ברמת הסיפוק החומרי, גם אם היא עדיין רחוקה משפע, תביא לידי שינוי בהנעה האנושית, ותגן על האנשים מפני התכונות המשחיתות שליוו את התחרות במהלך ההיסטוריה. עם זאת, אנו יודעים שהנוער המערבי בשנות השישים, שכונה לעיתים "הדור שלאחר החומרנות", היה לעיתים קרובות רכושני לא פחות מהוריו; הוא לא נבדל מהם בחמדנותו, אלא בדברים שחמד; הוא בז לנוחות החיים בפרברים, אבל העלה על נס את מוצרי הצריכה האלקטרוניים. מאכזבת עוד יותר העובדה שלא מעט ממורדים אלה היו לאזרחים מסתגלים בחברות שיש בהן עוני ואבטלה כרוניים.

אל לסוציאליסטים להמתין ללא מעש כדי לראות מה תהיינה התוצאות של אי־הבהירות הזו. אפשר לעצב את שוק העבודה בצורה מודעת, כך שייווצרו יותר הזדמנויות לעבודה בעלת משמעות חברתית, שאינן מחייבות קורבנות על־אנושיים. כי הרי הדעה הקדומה, לפיה הפרטי עדיף על הציבורי, אינה אלא מוצר מלאכותי של מערכת המעדיפה את הראשון על פני האחרון. במלים אחרות, התגובה הפסיכולוגית לשימוש הסוציאליסטי בכלכלת השוק אינה גורם נתון, אלא סוגיה של מדיניות. ובה בעת, אם לחזור על אזהרה קודמת, אין בנמצא אוטופיה סוציאליסטית של שוק. ולעשות את האינטרס האישי – הכולל אינטרס קולקטיבי – למכשיר להשגת מטרה קהילתית הוא רעיון סותר, ואפילו הרסני, לעתיד הנראה לעין.

המארקסיסט היוגוסלבי המבחין – וההטרודוקסי – סווטוזאר סטויאנוביץ' (Svetozar Stojanovic) עורר נקודה חשובה מאוד בעניין זה. מצד אחד, הוא כותב, ניהול עצמי של העובדים יכול להוביל ל"אוליגרכיה דצנטרליסטית", לאנוכיות, למעין קפיטליזם קולקטיבי של המפעל הדמוקרטי. במקרה זה, ההיגיון של ההון מקבל צורה שיתופית במסגרת של כלכלת השוק. מצד שני, "על הניהול העצמי מאיימים לא רק הממלכתיות, אלא גם דמות אוטופית של הטבע האנושי, וזו יוצרת את הציפיה התמימה, שקבוצות המנהלות את עצמן מייצרות באופן רציונלי גם ללא האתגר של התחרות. במערכת שאין בה תחרות, הסולידריות מתהפכת על פיה ונעשית טפילית". כלכלת שוק אינה תנאי מספיק לתפקוד הסוציאליסטי של ניהול עצמי, אבל היא תנאי הכרחי.

נשלב את הרעיון של סטויאנוביץ' עם הניסיון שנרכש בשוק העבודה השוודי. אחת המטרות של האיגודים השוודיים הייתה לבטל את ההשלכות של כלכלת השוק, לפיהן עובדים בחברות מתקדמות מקבלים שכר גבוה יותר מעובדים בתעשיות פחות מצליחות.

אבל עם זאת, השוודים לא חיסלו את המנגנון של שוק העבודה; הם עיצבו אותו מחדש, כך שיתאים לסדר העדיפויות שלהם. פתרון דומה יכול להתאים למקרה שמציג סטויאנוביץ: מדיניות מתוכננת אשר תדאג לכך שבפריון של מפעלים המנוהלים על־ידי העובדים תשותף במידה כלשהי גם החברה, מבלי לבטל את התמריצים המקומיים לפריון זה.

חייב, אם כן, להיות מקום בסוציאליזם החדש ליוזמה מלמטה, ואחת הדרכים לעודד אותה היא דווקא כלכלת השוק, שתפצה – במובן שזה עתה תיארתי – גם את היצרנים המחדשים ביותר. הקואופרטיב צריך לרצות, למשל, לייצר טכנולוגיות רפואיות שיגבירו את היעילות של המגזר הרפואי שאינו נושא רווחים, וישחררו משאבים למטרות אחרות; בית החולים צריך להיות מסוגל להיעזר במומחיותו כדי לבדוק טכנולוגיות רפואיות שונות, ולבחור בזו שמתאימה ביותר לצרכיו. נוב טוען שנודעת לכך חשיבות מיוחדת בתחום של סחורות הון, ש"צרכניהן" הם מפעלים אחרים החייבים להעריך את רכישותיהם מנקודת הראות של תועלת עצמית.

לדבריו של ז'אק אטאלי, פירוש הדבר שבחברה סוציאליסטית מוכרחים להביא בחשבון כישלון. קואופרטיב בלתי־מיומן או הנהלה לא־יעילה בתעשיה סוציאליסטית מבזבזים מיומנויות אנושיות וחומרים שאפשר היה לנצל טוב יותר למען החברה. וכפי שהבינו הסוציאליסטים השוודיים בהקשר הקפיטליסטי, חייבות להיות דרכים מקובלות מבחינה חברתית להביא פעילות כזו לידי סיום. ה"עונש" המתבקש מתנאי השוק אינו חייב להיות אכזרי, כפי שהוא היום, כאשר קהילות שלמות הוקרבו בבריטניה של תאצ'ר על מנת שהתעשיה תהיה "רזה" ותחרותית. אבל חייב להיות עונש, במיוחד אם כוונתנו לחסל את הרעב בעולם היא רצינית. הסוגיה כאן אינה האם תהיה כלכלת שוק, אלא איזה סוג של כלכלת שוק ואיזה השלכות תהיינה לה.

הכללה זו חלה גם על התחום שמתבקשת בו יותר מכל כלכלת שוק סוציאליסטית: הבחירה של הצרכן.

בתיאוריה הקפיטליסטית של "ריבונות הצרכן", הפרט בשוק הוא שמכתיב את מתכונת הייצור. במציאות, ההון המונופוליסטי מייצר מה שמביא לו את הרווח הגדול ביותר, משתמש בכל התחבולות של הפסיכולוגיה ושל המדע כדי להבטיח שהצרכן יבחר מה שטוב למאזן של החברה, וכן מייצר ומספק צרכים מדומים, בעוד צרכים אנושיים בסיסיים – כמו, למשל, מגורים במחיר סביר בערים המרכזיות המתנוונות של בריטניה בשנות השמונים – אינם באים על סיפוקם. ומעל לכל, ב"דמוקרטיה" של הצרכן של הקפיטליזם בן זמננו, זכות ההצבעה מוענקת לפי ההכנסה והעושר, ולכן השוק הוא מנגנון לשידור רצונם של בעלי זכויות היתר.

אבל, כפי שאנתוני קרוסלנד (Anthony Crosland) טוען בספרו **עתיד הסוציאליזם** (The future of Socialism), **אילו הייתה החברה הרבה יותר שוויונית, אז – ורק אז – היה מתגלה היתרון האמיתי של כלכלת השוק.** היא הייתה פועלת כמכשיר דצנטרליסטי ומיידי לרישום הצרכים של העם, כפי שהם באים לידי ביטוי על ידי העם. את זאת אין היא יכולה לעשות בתנאים של הקפיטליזם בן זמננו; ולפיכך, **אחת הביקורות הסוציאליסטיות הבסיסיות של השיטה הקיימת האומרת, שהיא מזייפת ומדכאה באופן שיטתי את הבחירה החופשית, אשר לדבריה היא מעלתה הגדולה ביותר. הסוציאליסטים החדשים יכולים וצריכים לטעון שהמדיניות שלהם תביא לשחרור השווקים מן המניפולציות שנכפו עליהם בתנאי הקפיטליזם.**

לכן, בשלושה תחומים לפחות – יעילותו של המגזר שאינו פועל לפי חוקי השוק, הקשרים בין מפעלים דמוקרטיים דצנטרליסטיים, והבחירה של הצרכן – יש לכלכלת השוק תפקיד מרכזי בסוציאליזם החדש.

כלכלת השוק אינה מקובלת על הסוציאליסטים כשרואים בה מנגנון אוטומטי ויעיל לקבלת החלטות מאחורי גבם של אלה שמושפעים מהן. זה באמת רעיון קפיטליסטי לחלוטין, ועל הסוציאליזם החדש לדחותו מכול וכול. אבל בתוך ההקשר של תכנון, כלכלת השוק יכולה להיות, **לראשונה בהיסטוריה שלה,** מכשיר להגברה ממשית של חופש הבחירה של פרטים ושל קהילות.

המטרה היא, אם כן, סוציאליזם שמשתמש בכלכלת השוק כמכשיר למטרותיו. הסוציאליסטים יכולים לטעון, שעל ידי שחרור כלכלת השוק מן ההקשר הקפיטליסטי אשר מדכא את יתרונותיה, היד הנראית יכולה להשתמש ביד הבלתי־נראית למטרותיה היא.

הומו־אקונומיקוס

אלן רייאן □ Alan Ryan

Passions Within Reason: The Strategic Role of the Emotions by Robert H. Frank, Norton, 304 pp.

Trust: Making and Breaking Cooperative Relations, edited by Diego Gambetta, Basil Blackwell, pp. 246

ספרו העליז של רוברט פרנק הוא מסה נגד האנוכיות, אולם בניגוד למה שעשוי להשתמע מכך, אין זו מסה מוסרית לעידוד האלטרואיזם, נדיבות הלב ואחווה בקרב קוראיו שסרו מדרך הישר. מטרתו של פרנק אינה הכישלונות המוסריים של "האדם החושני הממוצע", אלא הכישלונות האינטלקטואליים של העוסקים במדעי המדינה, אשר נסחפו על־ידי השאיפה להסביר את ההתנהגות האנושית כולה במונחים של חישוב האינטרס האישי, והמסר שלו פשוט: התפיסה לפיה אנו עורכים חישובים הגיוניים של הטובה האישית – התפיסה שהכלכלה הפיצה, ומדעי החברה האחרים שאלו ממנה – שגויה. למעשה היא מסוכנת כבסיס תיאורטי למדעי החברה, ויש בה סכנה כאשר מלעיטים בה את הסטודנטים לכלכלה, לפסיכולוגיה ולמדעי החברה האחרים.

טיעונו של פרנק נשען על השכל הישר, ואין דרך טובה יותר להציגה מאשר בדבריו:

> בשנים האחרונות טענו העוסקים במדעי ההתנהגות כי בני־האדם הם ביסודם אנוכיים. הביולוגים אומרים לנו כי את ההתנהגות מעצבות בעיקר תמורות חומריות, כי הלחצים הבלתי־פוסקים של הברירה הטבעית יסלקו כל אורגניזם שמתעלם מן ההזדמנויות להשיג רווח אישי. הפסיכולוגים מאשרים תפיסה זו ומצביעים על תפקידן הרווח של התמורות החומריות בתהליך הלמידה. הכלכלנים מצדם מצביעים בגאווה על כוחו של האינטרס הפרטי להסביר ולנבא התנהגות, לא רק בעולם המסחר, אלא גם במערכות של יחסים אישיים.

מתוך: The New York Review of Books, 18 במאי 1989.

תרגום: נורית גורן.

אף־על־פי־כן, הוא אומר:

> העובדה הפשוטה היא, שאנשים רבים אינם מתאימים לקריקטורה של "אני הראשון". הם תורמים בעילום שם לתחנות הטלביזיה הלא־מסחרית ולקרנות צדקה פרטיות. הם תורמים מח עצמות לזרים חולי לוקמיה. הם מוכנים לשאת בתלאות ובהוצאות רבות כדי שהצדק יצא לאור, גם אם הוא לא יתקן את העוול שנעשה. תוך סיכון חייהם הם מצילים אנשים מבתים בוערים, ומזנקים למים קרים כקרח כדי להציל אנשים שעומדים לטבוע. חיילים מפילים את עצמם על רימונים חיים כדי להגן על חבריהם. אם מסתכלים בכל אלה דרך העדשה המודרנית של תיאוריית האינטרס הפרטי דומה התנהגות זו לתנועת כוכבי לכת במסלולים מרובעים.

לעיתים קרובות מפסיק פרנק את הדיון על מנת למנות עוד פעילויות רבות שאין בהן טובה אישית, החל ממתן תשר נדיב במסעדות שלעולם לא נחזור אליהן ועד להליכה להצבעה במזג אוויר גרוע. מאחר שכולנו מכירים מקרים כאלה, ייתכן שנשאל את עצמנו **מדוע הזדרזו האנשים כל־כך לזהות התנהגות רציונלית עם התנהגות אנוכית מחושבת?** פרנק מעלה שתי סיבות: אחת היא הרצון להראות חכם, להראות שאין הוא תמים. המשפט "בחורים טובים מסיימים אחרונים", נשמע כמו דברי חוכמה נבונים. "בחורים טובים מסיימים לעיתים קרובות ראשונים", הוא קצת פחות מתוחכם, ובכל מקרה הוא נשמע סנטימנטלי. הסיבה השנייה היא עמדתה האינטלקטואלית הגבוהה של הכלכלה במדעי המדינה. זה מה שמטריד את פרנק, שהוא עצמו מלמד כלכלה באוניברסיטת קורנל. לפני מאתיים שנה, הודות לתיאוריות של אדם סמית, הופיעה הכלכלה באוניברסיטה כמדע המצליח הראשון מבין מדעי החברה – בעל השפעה פוליטית, מגובש מבחינה אינטלקטואלית, והעוסקים בו היו חדורים אמונה שהם נמנים על תחום מוגדר. לפני כמאה שנה לבשה הכלכלה צורה של מעין מדע מודרני. על סמך ההנחה **שהאדם הכלכלי** (homo economicus) הוא מחשב בעל אינטרס אישי ומידע רחב, בנו הכלכלנים דגמים מתימטיים של פעילות כלכלית, שנדמה היה כי הם מעניקים לכלכלה מסגרת מדעית שעדיין אין להיסטוריה, לסוציולוגיה ולמדעי המדינה.

העוסקים במדעי החברה האחרים הגיבו כצפוי; רבים מהם הדגישו את ההבדלים שבין תחומי עיסוקם לפשטות המחמירה של התיאוריה הכלכלית. אחרים חשבו כי יוכלו לקדם את נושאיהם רק על־ידי אימוץ ההנחות והשיטות הנהוגות בכלכלה. ריצ׳רד פוזנר (Richard Posner), שופט פדרלי והוגה דעות שמרן רב־השפעה, נתפרסם כמחבר הספר The Economic Analysis of Law. הסוציולוג והכלכלן האמריקני גרי בקר (Gary Becker) נודע ברבים כאשר הציע להסביר את כל ההתנהגות החברתית כסדרה של עסקות רווחיות. המומחה לעיור, למדעי המדינה ולכלכלה, אנתוני דאונס (Anthony Downs), נתפרסם בעקבות ספרו Economic Theory of Democracy. והשפעתה של הכלכלה חרגה אל מחוץ למדעי החברה, אמנם תיאור האבולוציה שנתן דרווין באמצעות המאבק התחרותי לקיום סייע להעניק לגיטימציה להתלהבות שמגלה הכלכלה למאבק התחרותי של השוק, אולם לכלכלנים הייתה השפעה רבה על הכנת הרקע לדרווין. כאשר נתפרסם **מוצא המינים** של דרווין בשנת 1859, כבר הייתה מקובלת על הכלכלנים התפיסה לפיה כלכלת שוק היא מאבק המאפשר הישרדות רק לחברות החזקות ביותר, לעובדים המוכשרים ביותר ולצרכנים הנבונים ביותר.

כפי שאומר רוברט פרנק, הקשר האינטלקטואלי שבאמצעותו מחזקים מדעי ההתנהגות זה את זה באמונתם שאפשר להשוות התנהגות ״רציונלית״ עם הרדיפה אחר אינטרס הפרטי, אינו עומד במבחן. אבל מאחר שפרנק כותב בצורה רעננה מאוד ובסגנון פולמוסי מיומן, קורא שאינו ערני עלול לחשוב שמטרת ספרו להראות לכלכלנים את הדרך החוצה, ולהגיד להם לקחת עמם את הדיבוק שלהם בעניין ״היתרונות החומריים״. למעשה, יש לו טיעון הרבה יותר מורכב מזה. הוא רוצה להראות שאנוכיות **פשוטה** אינה מרכיב עיקרי בהנעה האנושית. אבל ככלכלן, פרנק רוצה להסביר כיצד לאי־אנוכיות יכולה להיות תמורה חומרית. הגזמות פשטניות של הנחות הכלכלנים בדבר האנוכיות עשויות להטעות, אבל פרנק עדיין מסתמך בכל מקום על הרגלי החשיבה של הכלכלנים ועל התובנות שלהם.

הטיעון שלו הוא זה: במקרים רבים האנשים אינם פועלים על סמך חישוב רציונלי של תמורות אפשריות שונות, אלא על סמך רגשות בלתי־מחושבים, כמו אהבה, כעס, רעב, טינה על אי־צדק, רוגז מוסרי, אשמה ואהדה. גם אם הפירות מדרום אפריקה הרבה יותר זולים מן הפירות האחרים, ואפילו אם יטענו בפני בצורה משכנעת כי החרם לא יביא קץ לאפליה, עדיין לא אקנה מלון מדרום אפריקה. אני פשוט לא ארצה לקנות מוצרים שנוצרו בתנאים כאלה של אי־צדק. ומעניין עוד יותר, פרנק טוען כי יש לנו סיבות רבות לשמוח על כך שאנו פועלים על סמך רגשות כאלה. יצורים מחושבים ואנוכיים מסוג ״אני הראשון״ יצליחו תמיד הרבה פחות מאשר אנשים כמו מרביתנו, אימפולסיביים ורגשניים. שם הספר הוא כותרת הולמת; יש לנו סיבה טובה להיות רגשניים.

ואף־על־פי־כן יש כאן סתירה; אנו מתבקשים להאמין שאנשים מיטיבים עם עצמם לאורך זמן אם הם נוטים לפעול בדרכים שאינן מביאות להם טובה מידית – שהדחף עדיף על החישוב. אבל מן הדוגמה המרשימה ביותר של פרנק לנכונותנו לפעול מבלי לדאוג לעצמנו משתמע שמצבנו עלול להיות חמור ביותר אם לא נתחשב בתוצאות.

במשך כעשרים וחמש שנה, אחדים לפחות מתושבי ניו יורק, חשו אשמה כאשר נזכר שמה של קיטי ג׳נובזה, האישה הצעירה מקווינס שנאנסה ונרצחה במרס 1964 על־ידי וינסטון מוזלי, בטווח שמיעתם של 38 איש לפחות, אשר שמעו מה קורה ואפילו לא הזעיקו את המשטרה. הם מסיקים מכך שהדבר מראה עד כמה אנו באמת אנוכיים ואדישים לאחרים. אבל באותה עיר, באביב 1982, שלושה טכנאים של CBS, ליאו קורנסקי, רוברט שולץ ואדוארד בנפורד, ניסו להציל את מרגרט ברברה מתוקף שהחזיק אקדח ארוך־קנה במגרש חניה במערב מנהטן. כל השלושה נורו ונהרגו. מהתנהגותם משתמע, ללא ספק, שלפחות אחדים מתושבי ניו יורק אינם אנוכיים, אלא אפילו גיבורים. ומצד שני, העובדה שנרצחו מעמידה בספק את המחשבה שאי־אנוכיות מניבה תמורה. הדחף שלהם לעזור למרגרט ברברה לא עזר להם. אם שכניה של קיטי ג׳נובזה היו אנוכיים, הרי האנוכיות שלהם הזיקה להם פחות מאשר האומץ של קורנסקי, שולץ ובנפורד.

אפילו חשיבה שטחית מצביעה על הסכנה של הכללה ממקרה אחד לשני. אי־אנוכיות ואימפולסיביות עלולות להכניס אנשים לצרה שהאנוכיות תשמור אותם מפניה, אבל חברה של אנשים אנוכיים תהיה הרבה פחות מוצלחת מאשר חברה של אלטרואיסטים אימפולסיביים. שכניה של קיטי ג׳נובזה ניצלו מאי־נוחות קלה; היא נרצחה. לו היו במקומה, היו רוצים שיהיו להם שכנים אחרים. עצם קיומו של החוק ואכיפתו תלויים בכך שאנשים **לא** יהיו מחשבים אנוכיים. לו כל שוטר, שנדרש למנוע פשע תוך סיכון מסוים לבטיחותו שלו, היה עושה חשבון שהסיכון לא כדאי, כמה זמן יכול היה להתקיים שלטון מכל סוג שהוא? ולמשך כמה זמן היה השוטר מסכים למלא את חובתו, אם לא היינו מרגישים חובה לסייע לו? ולא רק הרגשות החיוביים ביותר – אהדה, רוגז על אי־צדק ותחושה של הגינות – מביאים לנו תועלת שמחושבות אינה מביאה. הדחף להתנקם עלול להכניסנו לצרות, אבל הוא עשוי גם

לעזור לנו, כפי שמגלה הרהור קל בעניין ההרתעה הגרעינית.

אם נתעלם לרגע משיקולי מוסר, הרי שהרתעה גרעינית בצורת הרס הדדי מובטח היא יעילה, משום שלכל צד יש כמות מספקת של נשק כדי לגמול בצורה הרסנית לצד שיפתח באש. הסכנה שהצד שכנגד יצא לפעולת תגמול מספיקה כדי למנוע את שני הצדדים מלפתוח במלחמה. אבל כבר נאמר פעמים רבות, שבהרתעה יש פגם רציונלי:

> הרציונליסטים טוענו שאין כל היגיון בסוג זה של הרתעה. כאשר ייוודע לנו שאנו קורבנותיה של התקפה, הם טוענים, יהיה מאוחר מכדי להרתיע. בשלב זה, האינטרס שלנו מחייב אותנו **שלא** להשיב מלחמה שערה, מפני שמעשה כזה רק יגביר את הסיכוי שעולמנו ייהרס.

זה שומט לחלוטין את הקרקע מתחת לרגליו של המרתיע; תוקפנו מניח כי משהחל בתקיפתו, התגובה "ההיגיונית" היחידה שלנו תהיה לא לעשות דבר, ובמקרה זה אין לו ממה לחשוש.

פרשנים רבים כבר כתבו, כי המרתיע ירתיע רק את מתנגדינו יאמינו שיש סיכוי סביר כי אחרי שנותקף נגיב בצורה לא היגיונית, ונתנקם מבלי להתחשב בתוצאות. או, אם לנסח זאת בצורה פרדוקסלית, שבוני ההשערות כה אוהבים, לפני האירוע זה דבר רציונלי לגלות נטיה להיות לא־רציונליים לאחר מכן. המקרה של ההרתעה הגרעינית הוא רק דוגמה בקנה מידה גדול לסוגיה אוניברסלית. כמעט כל הענשה עולה לחברה מחיר גבוה יותר מאשר העבירה שבשלה היא הוטלה. אבל לאיום בהענשה לא היה כושר הרתעה אם האנשים לא היו בטוחים שהעונש יוטל מבלי להתחשב במחירו. הדחפים הנקמניים שבגללם אנו תומכים ברשויות המטילות עונשים, עוזרים לנו בעיקר מפני שהם מונעים מאתנו לשאול, מה התועלת בעונש לאחר שהפשע כבר נעשה.

אף־על־פי־כן, כפי שמשתמע מן הדוגמה של קיטי ג'נובזה, שכניה האנוכיים הצליחו יותר מאשר מציליה חסרי המזל של מרגרט ברברה. מתיאוריית האבולוציה משתמע כי אנשים עושים מה שמשתלם להם, כלומר, מה שעוזר להם להישרד טוב יותר. האם אין פירוש הדבר שהאלטרואיסטים ייכחדו מן העולם על־ידי המאבק להישרדות? זו שאלה ישנה, והמצדדים בתיאוריית האבולוציה ניסו לענות עליה זה מכבר. הטבע מלא דוגמאות של התנהגות של "הקרבה עצמית", הסותרת לכאורה את אמונתו של דרווין, לפיה המאבק לקיום מתחולל בין פרטים אנוכיים. כדי להוכיח כיצד האימפולסיבי עשוי להתגבר על המחושב, וכיצד משתף הפעולה עשוי להביס את אלה שמרמים, פרנק נעזר גם במצדדים בתיאוריית האבולוציה, כמו ריצ'רד דוקינס (Richard Dawkins), הטוען כי הגורם לכך שמין כלשהו משגשג הוא העובדה, שלפרטים ממוצעים של המין יש גנים שגורמים להם להצליח, ולא בגלל שיש גנים מעולים לפרטים מסוימים. אבל תפיסה זו הולמת במיוחד התנהגות שמביאה תועלת לקרובים מדרגה ראשונה, שיש להם גנים משותפים רבים – זו הסיבה להצעתו המפורסמת של ג' ב' ס' הלדיין (J.B.S.Haldane) להקריב את עצמו עבור שני אחאים או שמונה דודנים מדרגה ראשונה – ולכן היא מתאימה יותר לנמלים, שהן בעצם בנות שבט אחד, מאשר לנו, שאיננו כאלה.

מחשבה טובה יותר, שפרנק ממצה אותה ככל יכולתו, אומרת כי האבולוציה בוררת מה שאפשר לכנות נכונות להצטרף למפעל משותף, נטיה לגלות אהדה למטרות של האחרים, שמעודדת שיתוף פעולה, מונעת עריקה מהסכמים, ומספקת את חומר הגלם לתחושה של משחק הוגן. אנוכיות בוטה מעודדת את בעליה לכרות הסכם, ליטול את הרווחים, ולהתחמק מלמלא את חלקו או חלקה בעסקה – אני לוקח את ההמחאה שלך, אבל אני מסתלק עם הכסף ולא מעביר לידיך את המכונית שהסכמתי למכור לך. זו נראית התנהגות "רציונלית" לאדם האנוכי. למה, אם כן, לא רב מספרם של המתחמקים והרמאים יותר משהוא באמת? בעיקרו של דבר, מפני שהאנשים שמשתפים פעולה זה עם זה מזהים את אלה, והמגבילים את שיתוף הפעולה שלהם רק לעמיתיהם המאמינים והנאמנים. עובדה זו מסבירה מדוע מספר מסוים של רמאים ומתחמקים מצליחים להוליך שולל את יכולת הגילוי שלנו. אבל מנגנון זה מספק לטיפוסים האנוכיים סיבה להיות הוגנים. כאשר אנו קונים מכונית משומשת, אנו נזהרים מפני סוחרים שירמו אותנו. לכן, מנקודת מבטו של סוחר המכוניות, יש תועלת לפחות **בשם** של סוחר הגון. אם קשה לזכות בשם של סוחר הגון ללא הצדקה, כי אז הגינות היא למעשה המדיניות הטובה ביותר.

איזה תפקיד ממלאים הרגשות בכל זה? פרנק מקדיש דיון ארוך ומשעשע לסוגיה זו. במקום מסוים הוא טוען, כי מאחר שקשה לדכא סימפטומים רגשיים של כוונות לא הוגנות, כמו הסמקה או הסתכלות לכיוון אחר, היעדרן הוא סימן טוב למהימנות. הופעה כנה מבטיחה לאחרים שיזכו להגינות מסוימת.

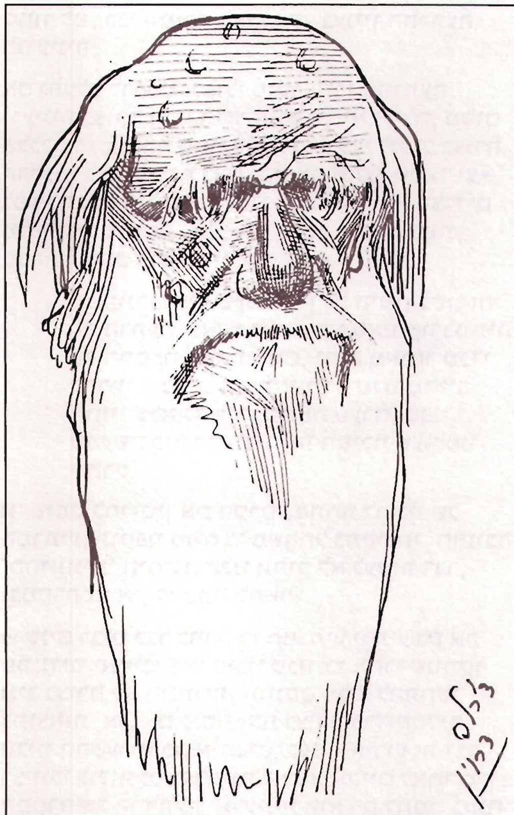
אבל זה כמובן לא הכול. התווית "רגשות" מתייחסת לטווח עצום ומגוון של מצבים, החל מרעב בקצה האחד והלא־מורכב ועד לתחושת אי־צדק בקצה השני והמורכב. פרנק משער כי במונחים מקצועיים של מדעי ההתנהגות, אחדות מן התגובות שלנו הן "hard-wired", כלומר קשורות כה חזק למערכת הפיסיולוגית עד שאי־אפשר לדכאן. רעב הוא דוגמה מובהקת. אם היה עלינו להחליט האם לחפש מזון,

היינו יכולים לגווע מרעב; העובדה שיש לנו תיאבון חזק, שהוא כביכול מחובר למערכת, פותרת את הבעיה הזו:

> כאשר המזון נדיר, מציאת משהו לאכול כרוכה במאמץ גדול, ואין זה דבר של מה בכך למישהו שכבר נחלש מחוסר תזונה. אצל אדם שכזה, תחושה של רעב חזק יכולה לגייס עתודת אנרגיה בדרך ששום חישוב היגיוני בלבד לא יכול לגייס.

תשובות אחרות הן יותר מסובכות, וכאן פרנק מותח ביקורת על ההשפעות המוסריות של הוראת הכלכלה. קח לדוגמה את הרגשות המורכבים המעורבים בהסתייגות מעסקה לא הוגנת. אנשים אנוכיים במובן המקובל של המלה הם מעסיקים גרועים. הם מנסים לכפות על המועסקים שלהם עסקאות לא הוגנות, וגורמים על ידי כך להתעוררות של רגשות כעס וטינה, שגומרים בדרך כלל לחברות עלובות ולפריון נמוך. תיאוריה כלכלית אורתודוקסית טוענת שמעבידים כאלה הם רציונלים לחלוטין, ואילו המועסקים על־ידם לא רציונליים לחלוטין. אם אתה מעסיק בעמדת כוח, אין זה רציונלי לשלם לעובדיך אגורה אחת יותר משאתה חייב. אם אתה פועל בעמדה נחותה, אין זה רציונלי לדחות עסקה כלשהי שמציעה לך יותר משאתה מקבל עתה. פרנק חושד כי אנשים שהתחנכו על ברכי הכלכלה האורתודוקסית מאמינים שרציונלי זה להיות אנוכי, וכך להיות למעסיק גרוע מן הסוג שתורתו חוזה.

פסיכולוגים באוניברסיטת ייל ערכו ניסוי מעבדה כדי לבדוק עד כמה הסטודנטים מתנהגים כאנוכיים רציונליים של תיאוריית הכלכלנים. במהלך הניסוי סודרו בזוגות הסטודנטים שהשתתפו בו, ולאחד מהם ניתן סכום כסף כדי להתחלק בו עם בן־זוגו. בן הזוג השני יכול רק לקבל את החלוקה או לדחות אותה – אם הוא, או היא, דוחים אותה, איש אינו מקבל דבר. לפיכך, הדחיה היא מעין דרך להעניש את בן־הזוג על הצעה בלתי־הוגנת, אבל יש לה מחיר גבוה, מפני שכאשר מונעים ממנו, או ממנה, חלק בלתי־הוגן של הכסף, אתה מונע גם מעצמך חלק כלשהו מן הסכום. לפי התיאוריה האורתודוקסית של אינטרס הפרטי אין זה היגיוני להציע לבן־זוגך סכום העולה על המינימום ההכרחי. באותה מידה אין זה הגיוני מצדו, או מצדה, לדחות כל סכום שהוא – שהרי גם אגורה אחת טובה מלא־כלום. הממצא שעניין את פרנק הוא, שסטודנטים למסחר ולכלכלה נוטים הרבה יותר מאשר סטודנטים של מקצועות אחרים להציע הצעות לא־הוגנות; ולהיפך, הם הרבה פחות נוטים לוותר על הצעות שהן בלתי־הוגנות בגלוי. נראה שהם חסרים את התאווה להגינות, שמאפיינת סטודנטים אחרים.

"מדוע הכלכלנים כל־כך שונים?" שואל פרנק. הוא מודה שאחת האפשרויות היא כי סטודנטים שהשתתפו בניסויים ראו בהם חידה כלכלית, ולכן הגיבו כפי שהתיאוריה הכלכלית מחייבת לדעתם. פרנק מעדיף תשובה פחות מלבבת:

> אפשרות אחרת היא שלכלכלנים יש אישיות מיוחדת מלכתחילה. אם אנשים מסוימים באוכלוסיה, הם מטבעם הרבה יותר חומרניים, הרבה פחות נוטים לרגשנות, בהשוואה לאחרים, אפשר להבין מדוע רבים מהם נמשכים לכלכלה כפי שהיא נלמדת.

אם המסר המועבר לתלמידי תואר שני במינהל עסקים הוא שהלשנה על עמיתיך היא שיא ההתנהגות הרציונלית, קשה להאמין שאיבן בוסקי (Ivan Boesky), יהיה אחרון הגנבים הגדולים.

הדיון של פרנק לוקה לעיתים קרובות בחלקלקות. הוא נע הלוך ושוב בין הטיעון לפיו מגזימים בחשיבותו של "היתרון החומרי" כמניע, ובין הטיעון שאנו מרוויחים את היתרונות החומריים שלנו בדרך יותר עקיפה מזו שמסבירות התיאוריות הפשוטות

ביותר של האינטרס הפרטי, אבל יש הבדל ניכר בין התעלמות מוחלטת מעניין "היתרון החומרי" לבין הענקת מעמד שונה לו בטיעון שמתבסס, למרות הכול, על יתרון חומרי ככוח מניע. פרנק איננו מבחין במפורש בהבדל זה. כמו כן הוא נע בין קבלת ההגדרה של הכלכלן להתנהגות "רציונלית" כהתנהגותו של אנוכי מחושב – ולפיכך הוא עצמו תומך בהתנהגות לא־רציונלית – לבין הרחבת ההגדרה של הרציונלי, על ידי כך שהוא מראה כמה זה רציונלי שנגיב בצורה לא־רציונלית. ושוב, הטיעון שלו לוקה בחסר משום שהוא אינו עוסק בהבדל.

אף־על־פי־כן, מן הראוי לזכור שהוא כותב עבור כלכלנים, ואלה מתייחסים לעיתים קרובות אל האקסיומות של דגם שימושי כאל הבנה מעמיקה של הנפש האנושית. הספר שלו יצדיק את עצמו אם פחות כלכלנים ימשיכו להאמין כי מקצועם "מראה" שיצורי אנוש הם בעיקרם אנוכיים, או שמדיניות המתבססת על מניעים אנוכיים בהכרח תצליח יותר מאשר מדיניות המסתמכת על אלטרואיזם – תפיסה שהניגוד בין שירותי הבריאות האירופיים והאמריקניים צריך היה לחסל משכבר. פרנק כותב גם לסטודנטים שחושבים כי כלכלה היא מקצוע "קשוח", המתאים לעולם קשוח, ושהוא חינוך מתאים לפרטים קשוחים שמטרתם ליטול לעצמם כל מה שאפשר. לאחר קריאת הספר Passions Within Reason יבינו אחדים מהם כיצד התעשיה הגרמנית והיפנית משגעת את התעשיה האמריקנית, בכך שהיא מעודדת מחויבות מוסרית ולא תאוות בצע שלוחת רסן. ומעל לכול, הוא כותב עבור הקורא ההדיוט, התוהה לעיתים – ובצדק – האם אין הוא טועה כאשר הוא משלם את מסיו, טורח ללכת לקלפי או תורם מדמו. המסר לקורא זה הוא, כי ברוב המקרים אין הוא טועה. לאלטרואיסטים ומשתפי הפעולה ניתנות הזדמנויות שאינן פתוחות בפני אנשים אנוכיים מאוד, ואין שום סיבה שכאשר אנחנו מיטיבים לא נהיה גם מצליחים.

* * *

נקודת המוצא של קובץ המאמרים של דייגו גאמבטה בנושא האמון (trust) היא הסוגיות שפרנק זיהה.

תרמו לספר כמה מן המדענים החשובים ביותר היום, ובין הבולטים שבהם הנשיאים היום ולשעבר של קינגס קולג׳ באוניברסיטת קמברידג׳. ברנרד ויליאמס (Bernard Williams) תורם מאמר קצר וחריף, ששואל האם יש מערכת מהימנה של מניעים אשר תגרום לכך שאנשים יתנהגו בצורה ראויה לאמון. מסקנתו הצפוייה היא שאין דבר כזה – על האלטרואיזם מאיים תמיד הסיכון שמחירה של התנהגות אלטרואיסטית יהיה גבוה מדי, בעוד אשר את האנוכיות קשה לגלות ולהעניש, אפילו – הוא מעיר ביובש – כאשר אנו נעזרים באיומים דתיים כדי לשכנע אנשים שאם החוק לא ישיגם, יד אלוהים תשיגם. פטריק בייטסון (Patrick Bateson) מביא דיון דחוס ורציני בסוגיות הטכניות המונחות ביסוד ההתייחסות של פרנק לתיאוריית האבולוציה. אולם הוא, להבדיל מפרנק, מבחין בין צורות פשוטות של שיתוף פעולה לצורות שמחייבות אמון אמיתי, וכן הוא מבחין בין ההסברים המתאימים לכל סוג.

מאמר מעניין, אף זועף, נכתב על־ידי העורך עצמו, על ה"קאמורה" (Cammora) בנאפולי, ו"המאפיה" בדרום איטליה. זהו מעין משקל שכנגד הולם לדיון של פרנק על הדרך שבה מתקיימים האמון ושיתוף הפעולה, שכן הוא מתאר מה מתרחש כאשר אלה אינם קיימים, וכאשר המקור היחיד למידע מסחרי מהימן הוא קשר של עבריינים. כאשר הממשלה מושחתת והחוק אינו נאכף, מה עליך לעשות אם ברצונך לקנות סוס מהימן? עליך ללכת אל הסוחר שה"קאמורה" מציע. הלה, אילו היה פועל לבד, לבטח היה מרמה אותך, אבל הוא אינו מעז להשפיל את חברי הארגון הסודי בכך שירמה אותך, לאחר שהם הציגוך בפניו. למה, אם כן, אין ה"קאמורה" מנסים לנהל מדינה פרטית משלהם? מפני שיש להם עניין לקיים אווירה כללית של חוסר אמון, שבה יש להבטחות שלהם ערך רב כל כך. גאמבטה טוען בצורה משכנעת, כי דוגמה זו לבידוד אנוכי מסבירה היטב מדוע נמשכים העוני, האלימות והאומללות המשוועים שמאפיינים את ההיסטוריה הכלכלית של ה"מצוג׳ורנו" במאתיים השנים האחרונות. המשתמע מכך לגבי הכלכלה של הערים הגדולות באמריקה מובן מאליו לכל קורא אמריקני.

יותר שגשוג, יותר רעב

MONTHLY REVIEW
מאי 1989

הופיע בניו יורק טיימס של 25 בפברואר

מאמרם של שניים מברי־הסמכא החשובים בעולם בתחום תזונת בני האדם – ז׳אן מאייר, נשיא אוניברסיטת טאפט, וג׳. לארי בראון, יו״ר כוח המשימה הרפואי האמריקני בנושא הרעב, מאוניברסיטת הרווארד, תחת הכותרת התמציתית **״יותר שגשוג, יותר רעב״**. הרי דוגמאות מתוך הרשימה הארוכה של העובדות שצוטטו: ״במשך כל העשור הזה, רעב היא הפומבית ביותר מכל הטרגדיות האישיות... מחקרים מראים יחס ברור בין תזונה לא נאותה ובין מחלות... להתאוששות הכלכלית של הזמן האחרון אין כמעט השפעה על 20 מיליוני האזרחים הרעבים – מצב שהוא ללא תקדים... מחצית מקומות העבודה שנוצרו מאז 1980 לא הצליחו להוציא משפחות ממצב של עוני. המגמה של ירידה בשכר הריאלי פוגעת אף ביחידות משפחתיות לבנות, שבראשן גבר, המהוות מחצית מכלל הנפגעים מהתפשטות העוני... משפחה עניה טיפוסית מוציאה 78% מהכנסתה על שיכון, נטל שנוצר בעיקר בשל הירידה בהשתתפות הרשות הפדרלית בסובסידיות לשיכון. בעשור זה ירדה סובסידיה זו מ־30 מיליארד דולר ל־8 מיליארד״.

הקטע השני, מתיישב יפה עם הראשון, זהו דיווח, בניו יורק טיימס מה־22 במרס מאת מרטין טולצ׳ין: ״הפער בין העניים והעשירים בארץ זו מתרחב, אם לשפוט על פי נתוני הקונגרס אשר שוחררו היום לפרסום. הכנסתה הממוצעת של משפחה מהחמישון הדל ביותר של האוכלוסיה ירדה בין 1979 ו־1987 ב־6.1%, וזאת לאחר ניקוי האינפלציה, בעוד שהאמריקנים, בעלי המשכורות הגבוהות, זכו לעלייה של 11.1% בהכנסת המשפחה. נתונים אלה ואחרים מראים מגמות שהן ״מנוגדות לבריאות הדמוקרטיה״, כפי שאמר תומאס ג׳ דאוני, יו״ר ועדת המשנה למשאבי אנוש בקונגרס.״ מר דאוני אמר שהפער הגדל והולך בין עשירים ועניים עלול להוביל לזעזוע חברתי, כולל גידול בפשיעה ושימוש מוגבר בסמים. ״לא יהיו די מנעולים על הדלתות, וכוחות משטרה ברחובות, להגן עליכם מפני דור של אנשים שאינם חלק מהזרם העיקרי של החיים האמריקנים״, אמר חבר הקונגרס. זוהי, אולי, כתובת הולמת על מצבת שלטונו של רונלד רייגן.

"הנאשמים" – האמנם אחד מחשובי הסרטים בעשור הנוכחי?

ביאטריס קמבל ◻ Beatrix Campbell

"הנאשמים" הינו הסרט הפופולרי הראשון בשנות ה־80, הניצב במודע לצידן של הנשים ודורש מן הגברים לקבל אחריות על מעשי אונס. נראה כי לסטנלי יפה (Jaffe) ושרי לאנסינג (Lansing), המפיקים, הייתה זו מעין כפרה עבור ההלם שנגרם בעטיו של סרטם "חיזור גורלי", אשר היה ללהיט בין־לאומי. סרט זה, שהייתה בו רגרסיה רצינית, סימל יותר מכול את האנטי־פמיניזם של שנות ה־80. "הנאשמים", לעומת זאת, מושפע מן הזרם המרכזי המלודרמטי, ומכיר בפמיניזם המודרני.

בניגוד לסרטים רבים המשרטטים נופים גדושי מיניות, נמנע "הנאשמים" מלהעמיד את הצופות בו בפני דילמה של הזדהות: האם כאישה המודעת למיניותה, עליה לחזות בהרס עצמיותה הנשית שעה שהיא צופה בדרמה, שבה התאווה משמשת אמצעי להרס האישה? סרט זה מגיש לנשים אישור לסבלן כקרבן, ויחד עם זאת גם הנאה.

ההנאה מתבטאת בעצם המטאמורפוזה המתרחשת כאשר נשים – המוצגות על פי רוב כקרבנות של הגברים שבהם גם תלוייה הגנתן – הופכות לבעלות כושר הישרדות שניתן להזדהות עימן. לראשונה אין הנשים מובסות, אלא קמות להגן על עצמן.

הנאת הצופות כפולה ומכופלת הודות להזדהותן עם השחקניות. ג'ודי פוסטר המשחקת את תפקיד הנאנסת, וקלי מקגילס, שהיא סגנית התובע הכללי, ביטאו את גאוותן הן בסרט והן מן המדיניות המוצגת בו. ג'ודי פוסטר, הכוכבת הצעירה הלומדת באוניברסיטת ייל, הודיעה כי רצתה לשחק את תפקידה של שרה טוביאס, המלצרית "הפרפרית בת מעמד הפועלים הנופלת קרבן לאונס הקבוצתי, "כי היא קרובה ללבי". היא שאפה "לאפשר לשרה להשמיע את קולה ולהוכיח לחברה כולה כי ביכולתה להתעלות מעל ומעבר לציפיות הנמוכות שהיו מנת חלקה בעבר."

קלי מקגילס רצתה למלא את תפקידה של שרה, או של קתרין מורפי, עורכת הדין המטופחת וקרת המזג, היות שביקשה "לעזור לקרבנות אונס אחרות להשמיע את קולן."

קיים מקור הזדהות נוסף: פוסטר ומקגילס. שתיהן שחקניות מפורסמות, ועם זאת אינן משוחררות משותפות לגורלן של כלל הנשים. ואכן, בעקבות ויכוח שהתעורר בארצות הברית, חשפו שתיהן את ניסיונן בתחום האלימות המינית. במציאות הן היו חשופות לא פעם לטרור מיני, בדומה לנשים רבות אחרות. הן סבלו, והפרסום משמש להן אמצעי לא לעלות מעל המציאות אלא להתערב בה.

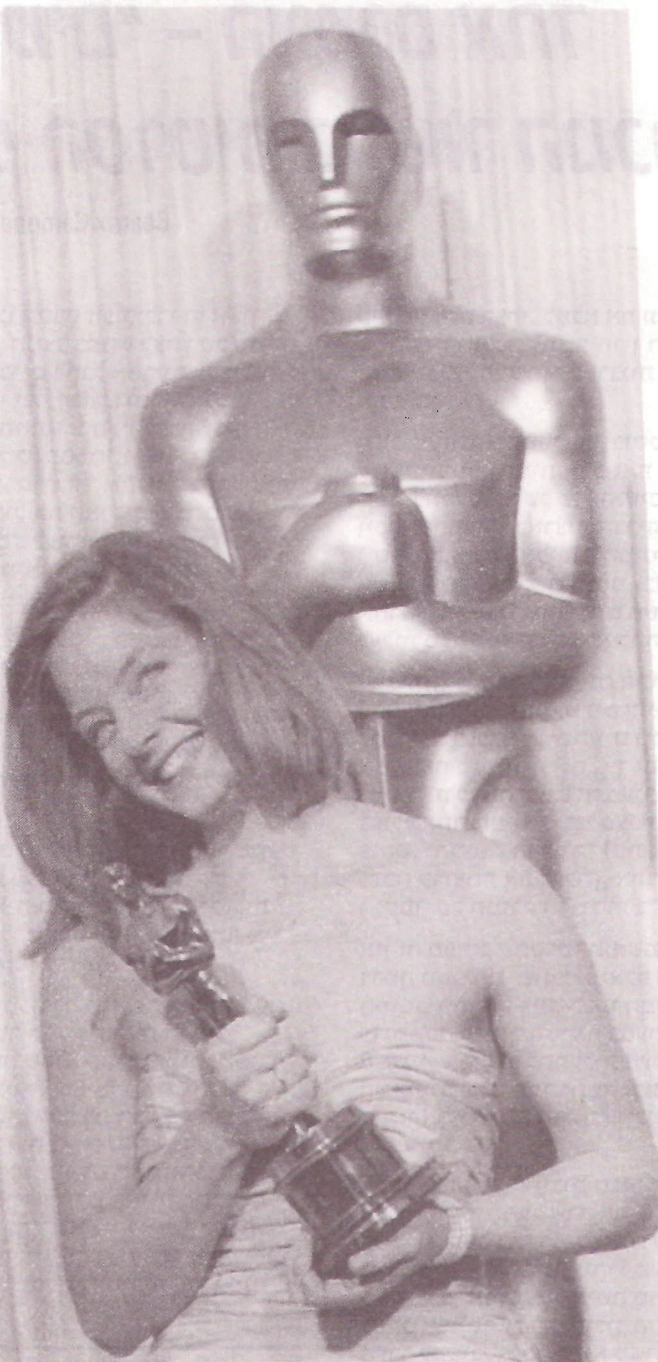
יציבותו, ומאידך גיסא, גם התרופפותו של הפטריארכיזם, יחד עם נוכחותן העיקשת של הנשים בחברה בת־זמננו, מומחשים בעובדה כי התרבות המערבית מגישה לנו זה בצד זה סרט קלוקל כמו "חיזור גורלי" ויחד עם זה מעורבות מעמיקה בפוליטיקה המינית, כפי שצפינו בסרטה של פארה פוסט, "המיטה הבוערת" (סיפורה המזועזע של אישה מוכה הרוצחת את בעלה), או ב"תשע עד חמש" (סרט הנקמה של המזכירות) וכעת ב"הנאשמים".

אין זה מפתיע שהסרט "הנאשמים" לובש צורה של דרמה משפטית, שהרי המאבק הדרמטי ביותר בין המינים מתרחש כיום בבתי המשפט. ואכן, שם אנו עדים לפוליטיקה המינית במערומיה – ולא בתחום המדיני, המעדיף להתעלות מעל ומעבר לתנודות הסיסמוגרפיות המתרחשות בתרבות המינית בימינו. אין זו אלא דוגמה נוספת לניכור של הפוליטיקה מן המציאות.

חלקו הארי של הוויכוח סביב "הנאשמים" בארצות הברית, התמקד על שרה ועל סצנת האונס המוצגת ללא רחם ובפירוט רב. נשאלה שם השאלה, כלום אין כאן משום גירוי לשמו? והרי מעצם הצגת השאלה משתמע כי תמונה של אישה מותקפת עשוייה לגרות גברים... נוסף על כך, מוליך הסרט את הצופים אל מעבר למקובל, בכך שהוא משרטט את שרה כדמות חריגה השותה, מעשנת סמים ומפלרטטת עם תוקפיה.

מתוך: Marxism Today, ירחון המפלגה הקומוניסטית באנגליה, מרס 1989.

תרגום: חנה לש

ג'ודי פוסטר – הזוכה המאושרת

עם זאת, הסרט הוא בהחלט עכשווי. שרה נאנסת על־ידי סטודנט נאה מן המעמד הבינוני, שעה שקבוצת גברים מעודדים אותו ואף מצטרפים אליו. המצלמה מוצבת בצורה כזאת שאין היא מזדהה לא עם הקרבן ולא עם התוקפים. שעה ששרה מוטלת על גבי שולחן המשחקים מתחת לגופותיהם של האנשים, משוטטת עין המצלמה לעבר פני הגברים המריעים, אשר לא זו בלבד שהם מוכנים לקבל את הנעשה, אלא אף מעודדים אותו. הרשות לבחור בניטוראליות אינה ניתנת להם אף לרגע.

עין המצלמה שומרת על מרחק רגשי מסוים. הסרט אינו שואף לדרמטיזציה של הכאב והבושה, כי לו עשה כן הייתה בזאת מעין "חדירה" נוספת אל פרטיותה של שרה. לגבי הצופות, ייתכן שאין בכאב חידוש כלשהו. ומה באשר לגברים הצופים? ובכן, עליהם להעזר בדמיונם! הם ניצבים מול הידוע להם אודות בני מינם, אך באותה סצנה עליהם להשקיף על גברים כפי שנשים משקיפות עליהם – וכפי שגם גברים חייבים לראותם.

מעניין ששרה אינה מסוגלת לראותם. היא נידונה לחוש אותם ואת תוצאות מעשיהם. גם אנחנו, הצופים, רואים את ההמון מבעד עיניהם של שתי דמויות ביקורתית: האישה העובדת בבר והמשפילה עיניה וממשיכה בעבודתה, שכן אינה רוצה להיחשף לצרות, שהרי עליה לדאוג בראש וראשונה לילדיה... והדמות השנייה, הלא הוא מעריצו של הסטודנט האנס, אשר אינו מסוגל להסיט את עיניו מן הנעשה, אך יחד עם זאת שונא את אשר עיניו רואות. הוא יהיה האיש אשר יעקוב אחרי שרה במנוסתה וידווח למשטרה על מעשה האונס.

ודבר זה מוביל אותנו לאספקט נוסף במדיניות הסרט: לא נוצרו כאן שותפויות ספונטאניות, אין לנו עניין עם גברים שהם חיות רעות ונשים שהן טלית שכולה תכלת. על "הטובים" להשתפר בטרם יזכו להיות ראויים, והסרט בונה את הדרמה תוך כדי תהליך של עליית המודעות העצמית. זוהי דרמה של התגלות עצמית ושל הקושי שביצירת סולידריות, כי הרי מראש ידוע לנו מי עשה את המעשה.

ובזאת מגיש הסרט ואריאציה חדשה על מה שנקרא בפי יהודית ויליאמסון, מבקרת סרטים פמיניסטית, "תופעת הנשים היחידות העובדות בסרטי שנות ה־80". שתי הנשים בסרט זה אינן בעלות מקצוע המנותקות מן ההיבט החברתי או המיני, אלא נשים עובדות שהן גם מיניות. אך מבדיל ביניהן הרקע המעמדי – המלצרית מחד גיסא ועורכת הדין מאידך גיסא. מקגילס, כתובעת כללית, מנוכרת וקרירה. היא מתייחסת לקרבן כאל אובייקט – ממש כשם שעשו זאת תוקפיה. אין היא מתייעצת עימה, אינה משתפת אותה, ואף אינה מכבדת אותה. הוריו האמידים של הסטודנט האנס שוכרים עורכי דין מצליחים, ולבסוף מבצעים עסקה. מסתבר כי החוק אינו עוסק בחיפוש אחר האמת, אלא במנצחים ובמנוצחים.

שרה מוצאת את גאולתה בהתמרדות שלה. ערב אחד היא מתפרצת לדירתה המטופחת של התובעת הכללית, שעה שזו מארחת חברה, ומתפרעה כשם שמסוגלת לעשות רק אישה ממעמדה. ברגע זה מגלה אשת המקצוע החופשי כי היא חשה סולידריות מינית עם האישה העובדת. רק אז היא מקבלת על עצמה אחריות ומחליטה לתבוע את אלה שניצבו מן הצד בעת האונס. לשם כך עליה להתגבר תחילה על התנגדות עמיתיה הגברים במשרד התובע הכללי.

הסרט קורא תיגר על כל הצופים מן הצד למיניהם, באמצעות התכסיס המתוחכם של הגשת תביעה משפטית נגד חלק מן המבקרים בבר כשותפים לדבר עבירה. בגלל אדישותם אין הם חפים מפשע, אלא מעורבים בו. יתרה מזאת, בגלל עצלותם, אף שותפיה של התובעת הכללית אינם חפים מפשע – האשמה רובצת גם עליהם.

אין הסרט מסתפק בחקירת קשיי האחווה הנשית בלבד, אלא מנסה להאיר גם את נבכי האחווה הגברית. העד המהסס והמפוחד מתייסר בגלל רגשי נאמנותו לעמיתיו הגברים מחד גיסא, והזדהותו עם הקרבן מאידך גיסא, והסרט מבהיר מדוע.

שתי מלים רודפות את משפטם של העומדים מן הצד – שרה נשאלת על־ידי ההגנה מה אמרה שעה שנאנסה, האם זעקה לעזרה? שרה עונה בשלילה אך טוענת כי שוב ושוב קראה "לא". האין ב"לא" הזה די? אלה הן מלות מפתח בסרט, הן משמשות אתגר כנגד שעבודן ההיסטורי של הנשים בקולנוע – בו המסורת קובעת כי הצלתה של הגיבורה תלויה בגיבור הבודד, אשר תוך כדי נקמתו ממהר גם לנקום את גבריותו הפגועה. כאן מוחזר לשרה כבודה העצמי בזכות טענתה כי המלה שלה מספיקה.

"הנאשמים" מציב אותנו מול האתגר להתמודד עם הבעיות הפוליטיות של שלהי שנות ה־80, כלומר, עם התפוררותם של קשרים קדומים והתגלותם של קשרים חדשים. הסולידריות המינית או המעמדית לא נוצרה בשמים. סולידריות מעמדית או מינית אינה בהכרח ערובה לאינטרסים משותפים, ובגרותו של הסרט מתבטאת בשלילת סולידריות רגשנית שכזאת. אמת, הסרט מלווה מוסיקה גסה ומבחילה, ואף יש בו תכונות מלודרמטיות מסוימות, אך יש בו מן המשמעות המסרבת לקבל אחווה פשטנית.

משמעות זו מוליכה את הסרט לסופו הטוב: לנערה המופקרת מוחזר מעמדה כבן־אדם – לא כקרבן אלא כמי ששרד. עורכת הדין המתנשאת מגלה אחוות נשים. הנער הנפחד נעשה גבר בעקבות עמידתו לצד הנשים. כתב ההאשמה הכבד ביותר מופנה כנגד הפטריארכיזם.

מגע מידאס

גאס טיילר □ Gus Tyler

אסטוריה, מחוז קווינס, ניו יורק, 15 מרס 1989 – ידיעה בלעדית מדהימה שפרסם העיתון המקומי The Hellenic Weekly, מגלה את תוכניותיו של ממשל בוש לאזן את התקציב תוך שנה אחת.

המוח שמאחורי אסטרטגיה זו הוא שר האוצר שנתמנה לא מכבר, אריסטוטלס (ארי) מידאס, איל הספנות היווני, שעזר לממן את מסע הבחירות של דוקאקיס. נאמר שרוג'רס איילס (Roger Ailes) הציע את "הקשר היווני" הזה כדי לרפא את פצעי המאבק על הנשיאות.

ישיבת הממשלה החלה ברגל שמאל, כאשר סגן הנשיא דן קווייל הציע לצמצם את הגרעון על־ידי הורדת שיעור המס על רווחי הון. הנשיא בוש דחה מיד את דברי קווייל וכינה את הרעיון "כלכלת כשפים".

כבר בתחילת הפגישה טען מידאס כי הוצאות הממשלה יעלו באורח דרמטי במהלך השנה, גם אם יקצצו בהוצאות לביטחון ול"כיבודים". כדי להציל את הבנקים להלוואה וחיסכון, שמצבם הולך ורע, יש להקצות מאה מיליארד דולר נוספים. תשלום עבור מעונות יום לילדים, כפי שהבטיח בוש, יעלה עוד מיליארדים אחדים. הריבית על החוב הלאומי תעלה בגלל העלייה בשיעורי הריבית, שמקורה בלחץ על שוקי ההון, שכן מוריס לווה מיליארדי דולר על מנת לרכוש את קראפט, דרקסל לווה כדי להשתלט על קראוויס, קראוויס לווה כדי להשתלט על דרקסל, ואילו מוריס־קראפט שיתפו פעולה כדי להשיג הלוואות שיאפשרו להם להשתלט הן על דרקסל והן על קראוויס.

קשר גורדי

שר החינוך החדש, מורטימר אדלר, שהתמנה לתפקידו כנציג סמלי של אמריקה המשכילה, שאל האם בנסיבות אלה יש דרך כלשהי לאזן את התקציב ללא עלייה דרמטית במסים. בדרכו הסוקרטית שאל אדלר: "האם לא יהיה עלינו להתיר את הקשר הגורדי?"

בוש הביט בכעס במידאס, שיעץ לנשיא כי אם ברצונו להיות באמת "נשיא משכיל" עליו למנות ראשית לכול את הרביעי ב"אלפים" הגדולים – ממשיך דרכם של אריסטו, אוגוסטינוס ואקווינוס – כשר החינוך. (השמועה אומרת, כי כאשר אדלר קיבל עליו את התפקיד הוא אמר, "אם המלך אינו פילוסוף, שישכור לו פילוסוף").

איילס העביר לבוש פתק.

"לדעתי, אמר בוש, "אם עלינו להעלות מסים כדי להתיר את הקשר הגורדי, מוטב לנו להשאיר את הגורדי קשור."

"אנחנו יכולים להתיר את הקשר," אמר מידאס בנחת. "אין צורך בהעלאת מסים; לא קיצוצים בתקציב – ולא גרעון."

הממשלה הקשיבה בדריכות.

"נוכל למכור כמה נכסים," המשיך מידאס. "התמורה תהיה מספקת כדי לאזן את התקציב מיד, ואפילו כדי לשלם חלק ניכר מן החוב הלאומי".

"אבל האם יש לנו עדיין נכסים למכור?" שאל שר הפנים. "חשבתי שרון מכר כמעט כל מה שניתן למכירה".

"חשבתי על שלושה נכסים," אמר מידאס, "שיוכלו להכניס לנו טריליוני דולר. ראשית, בואו נמכור את הבית הלבן ליפן, כדי שישתמשו בו כמעון קבע לקיסר. הוא יקבל על עצמו את כל התפקידים הטקסיים של המדינה, ויאפשר לנשיא האמריקני לעסוק בדברים הרציניים."

ה"מילוקסראטור"

אחדים מחברי הממשלה תהו האם העם האמריקני יסכים לנוכחות הקיסר בבית הלבן.

"נוכל להעניק לו תואר אחר," הציע אדלר בחיוך ערמומי. "נוכל לכנות אותו מילוקסראטור (Milluxevator) כלומר המקור לאלף נקודות אור."

איש לא עמד על הלעג שבדבריו. כולם מחאו כפיים –

מתוך: Challenge, ינואר־פברואר 1989.
גייס טיילר הוא עוזר הנשיא של האיגוד הבין־לאומי של העובדים בתעשיית בגדי נשים.

תרגון: חנה לש

כנהוג היום בכל מקרה שמזכירים את המילים ״נקודות אור״.

בוש רצה לדעת כמה יהיו היפנים מוכנים לשלם עבור בית משומש.

למידאס היתה תשובה מוכנה. ״נוכל לבקש מחיר נאה,״ הוא אמר, ״שהרי עכשיו הין שווה כפליים ממה שהיה. נבקש תשלום שנתי שיהיה שווה לגרעון הסחר עם יפן בשנת 1988. התשלומים יימשכו כל עוד יהיה לארצות הברית גרעון בסחר עם יפן. בדרך זו ייהפך החוב לזכות.״

״אבל האם החוקה מאפשרת זאת?״ שאל התובע הכללי.

״לאחרונה קראתי את החוקה,״ התפרץ סגן הנשיא קווייל, ״ואיני רואה כל איסור על מכירת הבית הלבן.״

כולם נדו בחיוב.

מדינות מיותרות

״הדבר השני שנמכור,״ המשיך מידאס, ״יהיו מסצ׳וסטס ומינסוטה. נוכל להציע אותן לברית המועצות בתמורה למטילי זהב, כדי שפורט נוקס לא יפשוט את הרגל.״

איש לא שאל מדוע צריך למסור את מסצ׳וסטס ומינסוטה לידיו של גורבצ׳וב. כולם ידעו.

אדלר נע בעצבנות בכיסאו. ״מי צריך להתיר מכירה של מדינה?״ שאל שוב בדרכו הסוקרטית.

״זה נוהג ישן,״ אמר מידאס. ״אנחנו קנינו את שטחי לואיזיאנה מן הצרפתים. קנינו חלק ממקסיקו בעסקת גאדסדן. קנינו את אלסקה מידי רוסיה. אז למה ברית המועצות לא יכולה לקנות שתי מדינות אדומות מאיתנו?״

״האם בכוונתך לומר,״ שאל אדלר, ״כי Lex emptoris פירושו lex vendoris?״

״בחוקה אין דבר שאוסר זאת,״ אמר קווייל.

הביטוח הלאומי למכירה

״מקור ההכנסה הגדול ביותר,״ המשיך מידאס, ״יהיה מכירתה של מערכת הביטוח הלאומי. יש לה היום עתודה של כטריליון דולר; היא מניבה רווח של כחמישים מיליארד דולר בשנה והסכום ממשיך לעלות. בשנת 2015 יהיה לה עודף של כ־12 טריליון דולר. זה עסק הרבה יותר מדי מצליח מכדי שינוהל על־ידי הממשלה. בואו נהפוך אותו למוסד פרטי. נוכל למכור אותו עבור טריליוני דולר.״

״אבל,״ שאל קווייל, ״למי נמכור אותו?״

״אני מציע שניתן את זכות הסירוב הראשונה לאיגוד האמריקני של הפנסיונרים, או למועצה הלאומית של הקשישים,״ אמר מידאס.

״איפה הם ישיגו את הכסף?״

״מקראוויס, דרקסל, מוריס, קראפט, הסולטן של ברונאי – אולי אפילו מאוצר המדינה. האוצר יוכל להרוויח את הריבית על הכסף שהוא כבר לווה מקרן הנאמנות של הביטוח הלאומי! קשה אולי לאדם הגווע מרעב ללוות דולר כדי לקנות לחמניה, אבל קל מאוד ללוות טריליון דולר כדי להשתלט על חברה.״

איילס הודה כי מידאס הוא גם גאון פוליטי וגם גאון פיננסי. ״מכירת המערכת לפנסיונרים,״ הוא טען, ״היא דרך טובה מאין כמוה כדי להיפטר מהם.״

הם פנו אל אדלר כדי לקבל את ברכתו. הוא קימט את מצחו: ״במה מדובר – caveat vendor או caveat emperor?״

״אני מסכים,״ אמר קווייל. ״שניהם תואמים את החוקה״.

פילוסופיה על פי המטאפיסיקה

רולף ויגרסהאוס □ Rolf Wiggershaus

Jurgen Habermas:
Nachmetaphisisches Denken,
Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 1988.

במשך עשרות שנים התגבשה באורח ברור התוכנית לעבודותיו ולפעלו של הפילוסוף, הסוציולוג והאינטלקטואל יורגן האברמאס: ללמוד מהסטיות שליוו את פרויקט ההשכלה ומאידך, לנצל, במובן הרחב ביותר, את פוטנציאל התבונה שהפך נָגִיש עם המעבר למודרני. דהיינו: פוטנציאל זה ישרת לא רק את ההתקדמות הטכנית, את הצמיחה הכלכלית ואת הניהול הארגוני, אלא יצלח גם לקידום התודעה העצמית, ההגדרה העצמית והגשמת האישיות של בני האדם. דבר זה מקנה למחקריו התיאורטיים, וכמו כן למעורבותו בפוליטיקה, אופי של ביקורת בונה, רדיקלית ומתקנת.

במאמריו הפילוסופיים האחרונים שנאספו תחת הכותרת **חשיבה בתר־מטאפיסית**, מוכיח את עצמו האברמאס מחדש כמגינו של פרוייקט ההשכלה, במקרה הנדון עיבוד מושגי תבונה במונחים של פילוסופיה מודרנית. המאמרים, שהם שונים למדי זה מזה, פחות משהם מהווים אוסף של מסות, המשקפות את ההשקפות של האברמאס על יעודה של הפילוסופיה המודרנית העכשווית, ועל התימטיקה שלה, הם יותר הוכחה לשאיפה אחת: לעשות חדשים לבקרים, ככול שיותר, את המסורת הפילוסופית ואת ההתפלספות העכשווית הרלוונטית לרצף של ויכוחים מתמשכים. בוויכוחים אלה ידובר על הבהרה, לימוד סניגוריה ופיתוח נוסף של תפיסת התבונה והפילוסופיה. תפיסה זו התגבשה כנגד עמדות קדם־מודרניות, אנטי־מודרניות ובתר־מודרניות. המאמרים שנבעו מהרצאות על ״מוטיבים לחשיבה בתר־מטאפיסית״ ועל ״אחדות התבונה בתוך ריבוי גווני קולותיה״, בעיקרם פורסים בצורה מרוכזת את תמונת הפילוסופיה לפי המטאפיסיקה – ובמידה מסוימת את התמונה לפני ביקורת התבונה הרדיקלית.

מסיבות שונות חייבת החשיבה להיות בתר־מטאפיסית. כך למשל אין עוד אמינות לידע פילוסופי על הכללי, הבלתי־משתנה וההכרחי. זאת לנוכח התפתחותן של תרבות מומחים בתחומי המדע, המוסר והאמנות. כי ידע זה ויתר על המידה של הכרה רציונלית. ועוד: סמכות פילוסופית מכרעת להבחנות מטאפיסיות נעשתה מפוקפקת לאור ההכרה שהבקיעה, הן במדעי הרוח והן בפילוסופיה עצמה, שהתבונה האנושית ממוקמת כעת היטב בטבעי, בגופני, בחברתי ובהיסטורי כשכל הישגי ההכרה מושרשים במגע יום־יומי עם אנשים וחפצים.

מה אם כן נותר לפילוסופיה לעשות? עד כמה תוכל עדיין להתהדר באומר ״שומרת הרציונליות״? את התשובה של האברמאס חייבים לראות על רקע התיאוריה החברתית של האיש, שתוארה בספרו ״התיאוריה של הפעילות הקומוניקטיבית״ (The Theory of communicative action). באורח טבעי צמודה גישתו הפילוסופית לתיאוריה שמראה באופן מופתי את הקשר בין הפילוסופיה הבתר־מטאפיסית לבין המדעים. התוצאה של ניתוח החברה, על פי האבחנה של תקופתנו, מוגשת בפישוט: התהוותן של תרבויות השייכות למומחים, תרבויות מדע, מוסר, אמנות, הותירה את החיים היום־יומיים מרוששים מבחינה תרבותית. יתר על כן, החיים היום־יומיים מופקרים גם להשגות גבול מתחומי הכלכלה ומדע המדינה, שבהן מנוצל פוטניציאל התבונה של תקופתנו בצורה חד־צדדית, זאת אומרת בהתמקדות אינסטרומנטלית ואסטרטגית על מודרניזציה חברתית. לאור סיטואציה זו מציב האברמאס לפילוסופיה בעיקר שלושה תפקידים. א) להבליט בתחומי המדע, המוסר והאמנות תהליכים המצביעים על אחידות מרכיבי התבונה המפוצלים. ב) לתווך בין תרבויות המומחים לבין החיים היום־יומים. ג) להבהיר ולשחזר תבונה קומוניקטיבית המתגלמת בחיים היום־יומיים. בתפיסה זו ישולבו המרכיבים השונים של התבונה, שהועמדו ברשות עצמם בתרבויות של המומחים.

פילוסופיה זו היא צנועה לעומת המסורות המטאפיסיות שהיו בעבר. כאשר תפיסת התבונה הצנועה יותר, מרכזת עתה את כוחותיה בכיוון לפרוייקט של מודרניזציה בלתי־מקוצרת, היא מנסה להיהפך לתסס של מודרניזציה תרבותית המחזקת את החיים היום־יומיים, על מנת שתהיה מסוגלת לתקן את התוצאות ההרסניות של מודרניזציה המוגבלת לגידול כלכלי והתקדמות טכנית בלבד, ואולי תיתן לה אפילו כיוון חדש.

תרגום: גרשון ריטרמן

האברמס

האברמאס כותב: "בתפקידה כמתרגמת, כשהיא מתווכת בין ידע המומחים לבין הפרקטיקה היום־יומית הזקוקה להכוונה, תוכל הפילוסופיה לעשות שימוש במידע זה ולתרום את חלקה, להביא להכרה את הניוונים של העולם היום־יומי. אך זאת כערכאה ביקורתית בלבד, כי אין היא שולטת עוד על תיאוריה ומאשרת מה הם חיים נכונים. לפי המטאפיסיקה חומק הכלל הלא־מוחשי של העולם הנוכחי, אשר קיים ברקע בלבד, מאפשרות של הגדרה תיאורטית מעשית. דברו של מארקס על מימוש הפילוסופיה ניתן גם להבנה נוספת, והיא: אפשר להרכיב ולאחד – ואף להביא למכנה משותף – בתוך ההקשר של התנסות בפרקטיקה של החיים רק מה שהתפרק עם התמוטטות תפיסות העולם המטאפיסיות והדתיות על המישור של פירושים תרבותיים.

התרכזות בתיקונה של התקדמות מעוותת באה לא רק במקום השתפכויות מטאפיסיות, אלא גם במקום הכניעה, היאוש, הציניות או שוויון הנפש המשעשע של ביקורת התבונה הרדיקלית. לפי השקפת האברמאס שותפה ביקורת התבונה הרדיקלית למטאפיסיקה, הגורסת שנבון הוא רק הכללי, הלא ניתן לשינוי וההכרחי. הקיבוע השלילי הזה על מטאפיסיקה מסנוור את ביקורת התבונה הרדיקלית לגבי הסיכויים לרציונליזציה לא מקוצרת. הסיכוי להקלת הסבל נשאר על קרקע המציאות מול הבטחות המטאפיסיקה למתן נחמה ומתן מובן עמוק, מול הבטחות ביקורת התבונה הרדיקלית לשחרור המובדל, הרב־צדדי, המיוחד. אלא שלתיאורטיקן הקומוניקטיבי יש עוד קלף ניצחון, שאפשר להטילו בהקשר זה. קלף זה נוגע לאושר שבאינדיבידואליזציה. עוקץ אחד של פילוסופיית הרציונליות הקומוניקטיבית היא, שאינדיבידואליזציה ניתנת להשגה רק יחד עם חיברות. רק אוניברסליות מוסרית עשוייה להבטיח, דו־קיום של צורות חיים רב־גווניות. רק מוגן ושמור בידי הכלל הסובלני יכול המיוחד לפרוח; רק כלל סובלני הוא גם תריס נגד קשי עורף הפוגע בכבוד האדם.

המאמרים האלה מהווים שוב פרק בשאיפה המרשימה, לשמור על האקטואליות של רעיונות ההשכלה, רעיונות שבמידה רבה לא הוגשמו בהקשר של תרבויות המומחים, על ידי דגש על החיים היום־יומיים.

כל הממון שבעולם

האוארד ואכטל ◻ Howard M. Wachtel

Restructuring the World Economy, Joyce Kolko, Pantheon Books, 1988.
Trading Places; How we allowed Japan to take the lead, Clyde Prestowitz Jr., Basic Books, 1988.

מדוע אין עובדים בארצות־הברית כבעבר. התשובה לשאלה זו תלוייה בנקודת מבטו של השואל. מבחינת בעלי העסקים, פירוש הדבר כי הפועלים אינם פרודוקטיביים כשם שהיו בעבר. מבחינת הפועלים, פירושו שהיוזמה האמריקנית ומדיניות הממשלה לא השכילו להגן על מקומות עבודתם של חברי האיגודים הזכאים לשכר עבודה גבוה, מפני תחרות מבחוץ. ולאלה המאמינים בשוק החופשי, פירושו של דבר כי סוף־סוף שוכנעו האמריקאים כי אין זה מתפקיד הממשלה לווסת את הכלכלה.

קלייד פרסטוביץ, לשעבר פקיד במשרד המסחר בממשל רייגן, שבו היה ממונה על התיק היפני, טוען כי התשובה תמצא ב"יפניזציה" של ארצות הברית. בספר בעל השם הקולע, **להתחלף במקומות,** מגדיר פרסטוביץ את ההבדלים העיקריים בין יפן לארצות הברית במונחים של ביטחון לאומי. ארצות־הברית מגדירה ביטחון לאומי במונחים של אסטרטגיה צבאית, שעה שהיפנים מגדירים אותה במונחים של אסטרטגיה כלכלית. לו החלפנו מקומות היינו דומים יותר ליפן, וזו הייתה דומה לנו.

מעבר לעובדה שהספר מספק מידע חיוני לאנשי הממשל החדש העומדים לשאת ולתת עם יפן, מגן המחבר על עצם שיטת הקורפורציה, אף כי לא השכילה לעמוד בתחרות עם הכלכלה הגלובלית החדשה אותה יצרה. לטענת פרסטוביץ: אם האיגודים המקצועיים, או חוקי הגנת הסביבה, יפריעו ליפניזציה של כלכלת ארצות הברית, יהיה צורך לבדוק מחדש את המדיניות החברתית הנוכחית. אם מדיניות המסים לא תהווה דחף מספיק להגברת היצוא, יש להנמיך את המסים.

חיקוי ממין זה אין בו כדי לרדת לשורשי הבעיה. רבים מן השינויים שהתרחשו לאחרונה בעולם הכלכלה נובעים מתהליך חדש המבטל את הוויסות הכלכלי הגלובלי. תהליך זה החל ללבוש צורה במחצית שנות השבעים, לאחר שהעולם נטש בהדרגה את שיטת ברטון וודס שאומצה לאחר המלחמה, במטרה לווסת את הכלכלה הבין־לאומית.

שיטת ברטון וודס (Bretton Woods) עוצבה על ההריסות של כלכלת העולם לאחר מלחמת העולם השנייה. ב־1944 נפגשו במלון מיושן בניו המפשייר (אשר נבחר מפני שגם ליהודים הותר להתארח בו) נציגיהם של כ־40 מדינות, על מנת לסכם מספר הצעות שעמדו על הפרק מאז פרל הארבור. נקודת המוצא הייתה הצעה לווסת את מחיר הכסף בעולם, כלומר, לצמצם ולייצב את התנודות שבין ערכי החליפין של המטבעות למיניהם.

הסכם זה ננטש לאחר 1973. הכסף חדל להיות מווסת, ומרגע זה היה המטבע של כל מדינה חופשי לנוע בהתאם לערכו בשוק החופשי. בעת ההיא לא העריך איש את מידת השפעתו של מהלך זה, ועד כמה ירחיק לכת. לא זו בלבד שהמטבע העולמי חדל להיות מווסת, המושג "שוק חופשי" היה לאמצעי אידיאולוגי ומדיני כאחד. יתרה מזאת, אימוץ שער החליפין הנייד תרם לזירוז התהליך המבטל את הלאמת ההון הגלובלי המרוכז לפי שיטת היורו־דולר, כלומר דולרים המוחזקים בידי בנקים שמחוץ לגבולותיה הגיאוגרפיים של ארצות הברית, ואשר אינם משועבדים לחוקים ולמגבלות הנהוגים בתחומי ארצות הברית עצמה.

באותה עת העלו מדינות אופ"ק את מחירו של הדלק הגלמי פי ארבע. כתוצאה מכך התרכז בידיהן, בשנים שבין 1973 ו־1980, עודף הכנסות בסכום של 375 מיליארד דולר – מעל ומעבר להוצאותיהן ברחבי

מתוך **תיקון,** חורף 1989.
ואכטל הוא פרופסור לכלכלה באוניברסיטה האמריקנית בוואשינגטון ועמית במכון הטרנס־נשיונל.
הוא מחברו של הספר: "המנדרינים של ההון – הווצרותו של מיסדר כלכלי על־לאומי חדש". (פנתיאון 1986).

תרגום: חנה לש.

העולם. עודפים אלה עוד גדלו כאשר מחירי הדלק בעולם שולשו בעקבות הדחתו של השאח הפרסי ב־1979. סכומים אדירים אלה הופקדו בחשבונות היורו־דולר בבנקים שהיו שייכים בחלקם לאמריקאים, ואשר הוקמו במקומות נוחים כגון איי קיימן, פאנמה, וטאיוואן, בהן אין פיקוח על הבנקים או מיסוי כל שהו. מערכת היורו־דולר הבלתי־מווסתת ו״נטולת האזרחות״ צמחה והגיעה לקרוב לטריליון דולר ב־1980, סכום הזהה בערך לתקציבה הפנימי של ארצות הברית כולה.

חמושים באוצר חדש זה, החלו הבנקים המרכזיים, וביניהם הבנק של אמריקה, צ׳ייס מאנהאטן, וכתריסר נוספים, לחוקק חוקי משחק משלהם הרחק מטווח פיקוחן של הממשלות, אשר להגנתן לא נזקקו יותר. תחת המסווה של בנקאות נטולת אזרחות התחמקה מערכת היורו־דולר מכל פיקוח ממשלתי, כולל הפיקוח על הריבית או על הנזילות, אך לא מהזדקקות לעזרה על חשבון משלם המסים, במידה שהבנק עמד בפני פשיטת רגל. כמו במעין מכונת זמן, חזרנו אל המאה הקודמת, בה חלש ההון הפרטי על הבנקים. אלא שכיום חיים אנו בעידן הבנקאות הגלובלית, הנעזרת בטכנולוגיה תקשורתית של לוויינים ובגישה נוחה למידע הודות למיחשוב מתקדם.

ספרה של ג׳ויס קולקו עוסק בחלקו בטרנספורמציה זו. בניגוד לפרסטוביץ, המשקיף על הנעשה בעולם הכלכלי, ב־15 השנים שחלפו, מנקודת מבטם של הניצבים בפסגתו, מנסה קולקו להסביר את מצבם של אלה המוצאים עצמם בתחתית הסולם. לטענתה, צפוי כי ההון ישגשג על חשבון העבודה, ובתארה את הווצרות השלבים הכלכליים בעשור החולף, היא עומדת על החלשת עמדתם של העובדים כנגד בעלי ההון. אלא שבניתוחה חסרה תקופת הביניים.

תוך כדי חיפוש אחר פתרון, אני שב לתחילתו של תהליך הטרנספורמציה במערכת הפיננסית. אחרי ששיטת ברטון וודס נפחה את נשמתה נוצרה מערכת גלובלית, על־לאומית, המסוגלת לחמוק מעבר להגבלותיהן הפוליטיות של המדינות. כפי שביטא זאת דונאלד רייגן בהקשר אחר, ״לממשלות נותרה רק משימה של עובדי נקיון, כשתפקידם הבלעדי לטאטא את הלכלוך שנותר לאחר שעברה התהלוכה.״

כתוצאה מכך גבר המתח בין המפעלים הפיננסיים והעסקיים אשר לא ידעו מגבלות גאוגרפיות, לבין אלה הנתונים למגבלותיהן המדיניות והכלכליות של המסגרות הלאומיות. בשל כך נפגע הציבור והזרוע המדינית שלו. ולעומת זאת עלתה השפעתה של הכלכלה הפרטית. צעד קטן בלבד הפריד בין אובדן השליטה על מחיר ההון לבין אובדן השפעת הממשלה על רמת הריבית – הלא הוא ערכו הביתי של הכסף. עובדה זו התבהרה לנשיא קארטר בספטמבר 1979. בעומדו מול לחצים בין־לאומיים, יזם פול ווקר, אשר זה עתה מונה על־ידי קארטר לשמש ראש האוצר הפדראלי, מעבר לשוק הון חופשי. הריבית נעשתה רגישה לתנודות הבין־לאומיות, כאילו שהיו החלטות ממשלתיות. הריבית שאנו משלמים עבור מכונית חדשה או משכנתא תלוייה, אם כן, במסתורי ההון הגלובלי.

ליורו־דולר חסר הנתינות יש השפעה החורגת מעבר למדיניות הכלכלית־לאומית. תוך כדי ביקוש אחר המכנה המשותף הנמוך ביותר בתחום הוויסות, משוטט הוא בעולם בחפשו אחר ההשקעות המשתלמות ביותר. המערכת הפיננסית הגלובלית מאפשרת למרכזי ההון הבנקאיים להשתמש בהשפעתם על מנת לעודד גם בארצות הברית אותו היעדר של ויסות שזכו לו בעולם כולו. מאז אוקטובר 1981, התיר האוצר הפדראלי לבנקים להקים ״אזורי יוזמה״ בתחום ארצות הברית, ובזאת איפשר להם להקים מקלטים מסוג איי קיימן בלב לבן של ניו יורק או ואשינגטון. תוך 21 חודש הושקעו במרכזי בנקאות הבין־לאומיים הללו קרוב ל־200 מיליארד יורו־דולרים.

עתה הולכות ומתבהרות מספר שאלות הנוגעות לשינויים המדיניים אשר התרחשו במדינות המתועשות. כוונתי בעיקר לניצחונם של המהלכים הניאו־קונסרווטיביים שננקטו בארצות הברית, בבריטניה ובגרמניה המערבית, ב־1980. מרגע שהכלכלה הבלתי־מבוקרת הצליחה להקים מערכת פיננסית עולמית המחוסנת בפני המדיניות הציבורית הסוציאל־דמוקרטית והליברלית, נוצר הרקע לאידיאולוגיה הדוגלת בהחזרת היוזמה החופשית בתחום המאבקים המדיניים. מעתה ואילך אמורה הממשלה לעודד את מגמת חיסול הוויסות בכלכלה הבין־לאומית, כשהיא מתאמת את הכלכלה הלאומית לכלכלה העל־לאומית. גישה זו גררה מתקפה חזיתית על ניסיונות הליברליזם והסוציאל־דמוקרטיה במחצית המאה העשרים.

יפן הינה היחידה היוצאת מן הכלל, כי לא הסכימה לוותר על השליטה במדיניותה הכלכלית, ובכך נמצאה מערערת על אידיאולוגיית השוק החופשי. לקח זה הינו הלקח האמיתי הנלמד מפי יפן בשנות ה־80. משום כך תמוה שפרסטוביץ׳, נציג הניסיון המוצלח ביותר בתחום השוק החופשי, ירים על נס דווקא את היפנים אשר במתכוון נמנעו מלהשתתף בשווקים העל־לאומיים הבלתי־מווסתים. עתה נותר לנו לחכות ולראות האם תצליח יפן להשאר מחוץ למערכת הגלובלית בשנות ה־90, לאחר שהחלה בגלובליזציה של תעשייתה, והיא מבקשת למלא תפקיד פיננסי מרכזי בעולם.

ואשר למדינות התעשייתיות האחרות, כולל ארצות הברית, הרי הן ניצבות בפני האתגר לגלות אסטרטגיות כלכליות חדשות על מנת ליישם מדיניות של צמיחה כלכלית בטוחה בתחום מערכות השוק העולמי. פרסטוביץ' טוען כי לב הבעיה הוא היעדר תמיכה ציבורית בעולם העסקים בארצות הברית. לעומתו טוענת קולקו על היעדר אסטרטגיה כלכלית מתקדמת. שניהם לא השכילו לנווט אותנו מבעד לים השינויים אשר שטף אותנו ב־15 השנים החולפות.

בשנות ה־70 נהגו לומר: חשוב במתכונת גלובלית – ונהג על־פי הנוהל המקומי! היום יש לומר: חשוב במתכונת מקומית – ונהג על־פי הנוהל הגלובלי! הנשיא החדש יעמוד מול האתגר להציב מסגרת מדינית ציבורית סביב הכלכלה האמריקנית והגלובלית, שאותה מתארת קולקו: חידוש המערכת החינוכית, התמקדות בתעשיות מסוימות לעידוד מחקר ופיתוח, עיצוב תוכניות הכשרה חדישות עבור מובטלים באמצע הקריירה, ולראשונה – פיתוח מדיניות סחר אשר מכירה בעובדה שכלכלת ארצות הברית אינה מסוגלת לעמוד בקניית מוצרים ממדינות שבהן השכר נמוך, המנצלות אותה כמקום שבו ניתן להיפטר ממוצריהן המסובסדים במחירי הפסד.

אי־היציבות הכלכלית של שנות ה־80 קיבלה תאוצה בשל התנודות החריפות. שעה שהיעדר הוויסות והגלובליזציה של המערכת הכספית היו מסימני ההיכר של שנות ה־80, יעמוד בשנות ה־90 בראש דאגותינו היעדר הנזילות הפיננסית. בשנים אלה יגיע מועד פרעונם של סוגי חובות שונים ומגוונים: חובות ציבור, חובות קורפורטיביים, חובות צרכנים, חובות העולם השלישי וחובות בנקאים. המפתח להקלת המעמסה נמצא בהנמכת שער הריבית.

הדבר יתגשם אך ורק תוך תיאום מדיניותן של ארצות הברית, גרמניה המערבית ויפן. ואמנם, ממשלו של רייגן החל בתהליכי התיאום. אך ההצלחה תאיר להם פנים רק במידה שהממשלות תהיינה מוכנות לתקוף את מקורות אי־היציבות, הלא הן הספקולציות במערכת היורו־דולר הבלתי־מווסת, הגורמות לתנודות החדות בשערי החליפין, וכמו כן בשערי הריבית. הגיע הזמן לעדכן את המערכת הבנקאית ולהעמיד את פעולותיהם הגלובליות של הבנקים האמריקניים תחת מחסה הוויסות המגביל את פעולותיהם בתחומי ארצות הברית.

שערי ריבית נמוכים ירחיבו את הסיכוי לפיתוח אסטרטגיה טובה יותר כלפי החוב הרובץ על מדינות העולם השלישי, על מנת לעודד את צמיחתן והתפתחותן. אחת ההצעות המבטיחות ביותר, מבין הרבות הדנות בבעיה זו, מציעה הקמה של רשות ציבורית אשר תרכוש מן הבנקים את החובות האבודים במחיר השוק, העומד כיום על 65%–75% מערך הדולר. הרשות הזאת תישא ותיתן על תנאים סבירים לפריסת החובות.

הייתי מציע שני תנאים נוספים. ראשית, על הבנקים להבין שאין כל מוצא אחר. אל להם לצפות כי משלם המסים ימשיך לעמוד לצידם, בין אם ישירות באמצעות האוצר, או בעקיפין באמצעות קרן המטבע הבין־לאומית. שנית, על בעלות החוב להסכים לעצור את בריחת ההון, הנאמד ב־200 מיליארד דולר, אל מעבר לגבולותיהן. וכמו כן עליהן לנקוט באמצעים נגד השחיתות אשר איפשרה את התעשרות המעטים על חשבון הרבים, הנדרשים להדק את החגורה כדי להחזיר את חובם.

ביוני מופיע הנשיא בוש בפני הפיסגה הכלכלית של המדינות המתועשות. עליו להיות מוכן להציע תחזית לכלכלה גלובלית אשר תכיר במציאות הטכנולוגית והמוסדית בשלהי המאה העשרים, אשר תשיב את היצרנות למקומה המרכזי בכלכלה, ואשר תטיל על ההון את התפקיד לשמש שמן לגלגלי הכלכלה ולא שליט עליה. אלא שיוזמות אמיצות מעין אלו אינן חלק מאופיו האישי או המדיני של בוש.

זה עתה הופיעו

– "שליחות לגולה – 1945 - 1948"

ספורי חברים, שליחי התנועה הקיבוצית אל שארית הפליטה באירופה וצפון אפריקה, לאחר שחרור אירופה מידי הכובש הנאצי.

– "לשאת את עמם" – ברוך כנרי

מעשה ההגשמה של הקיבוץ המאוחד, המאבקים המעשיים, האידיאיים, האישיים והפוליטיים בהם היה מעורב עד הקמת המדינה.

– "יומנו של שלמה קוסטיקה" – ממייסדי קיבוץ חולתה ומראשוני הדייגים העבריים באגם החולה. פרשת חיים סוערת של פעילות באירועים ומאבקים של היישוב בתקופה שלפני קום המדינה.

– "משלחת פועלי ציון בארץ־ישראל 1920"

חלק א: הפרוטוקולים של ישיבות המשלחת

חלק ב: הדוח המלא, מקורות ומפתח. בעריכת חיים גולן

לראשונה מתפרסמים הפרוטוקולים והדין וחשבון במלואם, ללא כל קיצורים, מלווים בביאורים הדרושים.